

Weldadigheid gewijd

Weeshuizen in Den Haag en het
Hervormde Diaconieweeshuis aan de Hooftskade

Weldadigheid gewijd

Weeshuizen in Den Haag en het Hervormde
Diaconieweeshuis aan de Hooftskade

door

drs. J.J. Havelaar
ing. C.J. Doornenbal, architect
C.L.M. Hiddes

onder redactie van
drs. H.P.R. Rosenberg Dienst REO,
afdeling Monumentenzorg
en drs. J.J. Havelaar

VOM-reeks 1992 nummer 6

*Het voormalig weeshuis in
1987, voor de restauratie
(foto Dienst REO).*

Voorwoord

Bij menig Hagenaar zal het grote complex op de hoek van de Hoofskade en de Koningstraat bekend zijn als het kantoor van Rijkswaterstaat. Het opschrift "Diaconie Weeshuis der Nederduitsche Hervormde Gemeente", dat hoog op de gevel is aangebracht, zal weinigen ooit zijn opgevallen. Toch is de geschiedenis van dit markante gebouw vooral die van het Diaconie weeshuis.

Dank zij het initiatief van Onniré Projectontwikkeling b.v. gaat het uit sociaal- en architectuurhistorisch oogpunt interessante gebouw een nieuwe toekomst tegemoet. Het leek een gewaagde onderneming, maar voor Den Haag en zeker voor de Schilderswijk was het een belangrijke stap om in dit leegstaande gebouw appartementen te realiseren. Met name de zorgvuldige en verantwoorde wijze waarop dit is gebeurd, dwingt bewondering af. Deze restauratie is een goed voorbeeld van het omgaan met historische bebouwing, ook buiten de singelgrachten in een negentiende-eeuws stadsdeel.

Tot voor kort bestond er van de kant van projectontwikkelaars nagenoeg geen belangstelling voor het realiseren van woon- of kantoorprojecten in de stadsvernieuwingsgebieden. Die interesse is er nu wel.

De stadsvernieuwing in Den Haag is in de achter ons liggende jaren voortvarend aangepakt en heeft tot resultaten geleid, die landelijk sterk de aandacht trekken. Aflevering 3 van de VOM-reeks 1992, gewijd aan het Dwarsweg-project, heeft laten zien hoe daarbij ook de historisch waardevolle panden met zorg werden hersteld en aangepast aan de eisen van het gebruik in onze tijd.

De restauratie van het voormalige Diaconie weeshuis, dat nu de trotse naam "Bastion le Roi" draagt, bewijst dat ook de projectontwikkelaars inspelen op het vernieuwingsproces van negentiende-eeuwse stadsdelen.

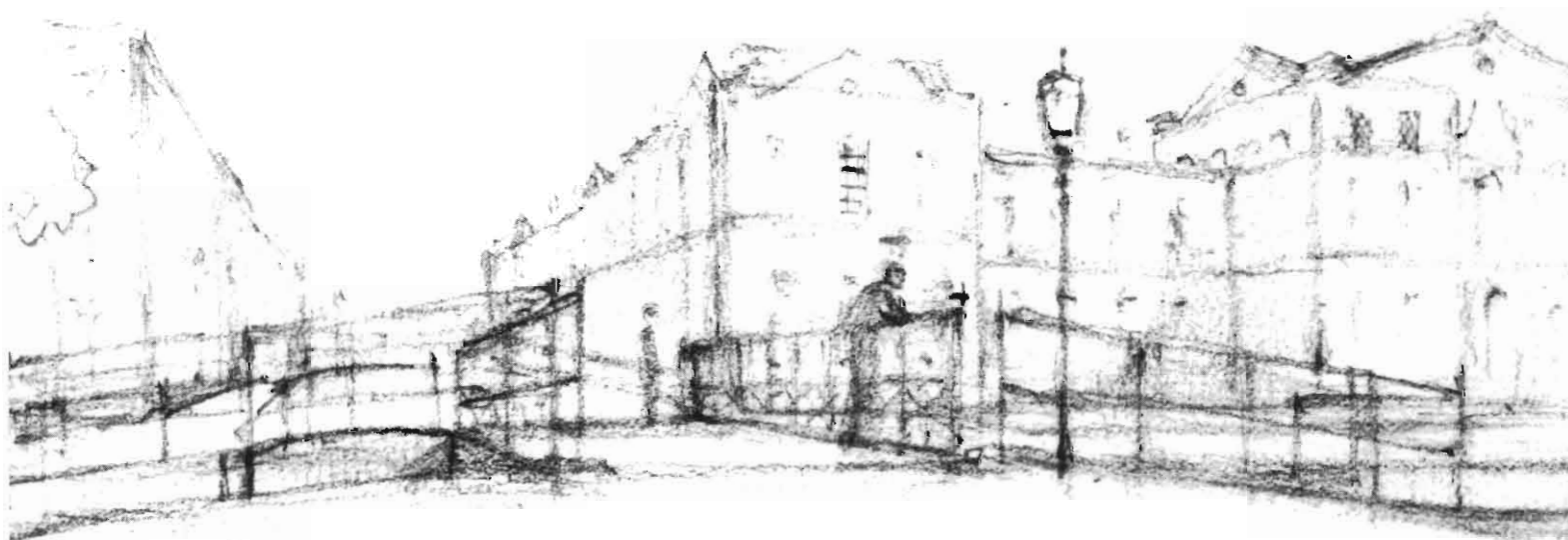
Op een markant punt aan de singelgracht, op de grens van de Schilderswijk, biedt nu het vroegere weeshuis comfortabele woonruimten in een monumentaal gebouw. Ongetwijfeld zal van dit restauratieproject waaraan zoveel zorg is besteed, een belangrijke voorbeeldwerking uitgaan.

Het gereedkomen van "Bastion le Roi" is reden genoeg om de geschiedenis van dit in vele opzichten bijzondere complex op schrift te stellen. De kunsthistoricus Koos Havelaar was bereid uitgebreid onderzoek te doen, onder andere in het archief van de Diaconie van de Hervormde Gemeente 's-Gravenhage, betrokkenen te interviewen en het geheel te plaatsen in het bredere kader van de weeshuizen, die Den Haag gekend heeft. De architect Cees Doornenbal van het Architectenbureau Rappange b.v. geeft een verantwoording van de manier waarop het oude Diaconie weeshuis is vernieuwd en aangepast aan zijn nieuwe functie en de heer C.L.M. Hiddes geeft het relaas van Onniré Projectontwikkeling b.v. over de wijze van aanpak van een dergelijk complexe onderneming. Daarmee ligt voor u een publikatie over een markant en waardevol gebouw, die historie, heden en toekomst samenbrengt.

*drs. H.J. Meijer
Wetbouder van Verkeer en Vervoer,
Binnenstad en Monumenten*

*Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de
Diaconie der Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage.*

*Tekening van het Diaconie weeshuis, overzicht van het complex,
C.C.A. Last. (GA)*

Inhoud

De zorg voor de maatschappelijk misdeelden	7
---	---

Weeshuizen in Den Haag

De eerste eeuwen	13
De dagelijkse gang van zaken	25
De achttiende en negentiende eeuw	35
Weeskinderen	47
Regenten en regentessen	49
Weeshuisarchitectuur	51

'Naar betere woning, ruim en goed'

Het weeshuisgebouw	57
Het weeshuis en zijn bewoners	79
Het weeshuis aan de Hooftskade na 1942	99

Bastion le Roi: appartementen in een monumentaal gebouwencomplex	103
---	-----

Weeskinderen uit het Burgerweeshuis in hun uniform, boven het tenue rond 1600 en onder uit 1729. Op de linker mouw zijn de letters A en C aangebracht naar de stichters Agnyese en Crispijn van Boschuyzen. Litho C.C.A. Last, circa 1864 (GA).

De zorg voor de maatschappelijk misdeelden¹

drs. J.J. Havelaar

De armenzorg had tot laat in de Middeleeuwen een oogmerk van religieuze weldadigheid. Er werd louter vanuit godsdienstige overwegingen en niet vanuit een sociaal bewustzijn behandeld. Daarmee was het echter wel een thema, dat prominent aanwezig was in de middeleeuwse maatschappij. Niet in de laatste plaats door het grote aantal armen, dat in de steden rondzwierf.

Binnen de armenzorg stond de zorg voor wezen in vroegere eeuwen in het middelpunt van de belangstelling. De reden hiervoor waren de opvattingen, die door de kerk – de dominerende factor in de maatschappij in die tijd – werden uitgedragen. Liefdadigheid jegens armen en wezen kwam voort uit het gebod om de (miskeelde) naaste te ondersteunen. In de Middeleeuwen speelde daar ook duidelijk de leer van de goede werken een rol. Door zelf een goede daad te verrichten was men ervan overtuigd het eigen zieleheil te bevorderen en daarmee het perspectief op een goed onderkomen in het hierna maals te bewerkstelligen. Daardoor draaide het bij deze charitas vooral om de schenkers zelf en niet om de ontvangers: de bedeelden. Het verstrekken van giften verliep meestal via de tussenkomst van kerkelijke autoriteiten. Daarmee belandde het beheer van gelden voor armenzorg bij de geestelijkheid en vanaf de elfde eeuw speciaal bij kloosters. Van enige coördinatie bij het verstrekken van financiële steun was in die tijd nog geen sprake. Deze gang van zaken en de houding van de gevers is er mede de oorzaak van geweest, dat in de loop van de dertiende en veertiende eeuw een vorm van ‘beroepsbedelarij’ ontstond. Door de economische rampen en oorlogen, die in de daarop volgende eeuw plaatsvonden werd de bedelarij een maatschappelijk probleem. In de zestiende eeuw veranderde hierdoor het karakter van de armenzorg. Men ging duidelijk onderscheid maken tussen de armen onderling. Daarbij werd

de bedeelde goed in de gaten gehouden en bekeken of hij wel tot de categorie armen behoorde, die de ‘gulle gevers’ het waard vonden om bij te staan. De christelijke deugd trad daarbij duidelijk meer op de achtergrond.

Den Haag en de armenzorg

In Den Haag verliepen de ontwikkelingen niet anders dan elders. Met de stichting rond 1230 in Loosduinen van een vrouwenklooster door Floris IV en zijn vrouw Machteld van Brabant werd de basis gelegd voor de armenzorg hier in de regio. Dit werd enkele decennia later in 1271 gevolgd door de oprichting van Tafels van de Heilige Geest. Deze instituten, die werden bestuurd door Heilige Geestmeesters, droegen zorg voor de ondersteuning van noodlijdende parochianen. Het oudste document, dat verwijst naar een Haagse Heilige Geest dateert uit 1312. Het is een testament van een 's-Gravensandse begijn, weduwe van Alewijn van der Laan, waarin staat beschreven dat onder andere aan de Haagse Heilige Geest een rente moest worden uitgekeerd. In de veertiende en vijftiende eeuw werden veel van dergelijke rentebrieven opgesteld. Naast geld krie-

Gezicht op het Spui met Oude Vrouwen- en Kinderhuis op de voorgrond, B.J. van Hove, 1822. (Stichting Haags Hervormde Kindertehuizen, foto Dienst REO)

gen de zogenaamde armentafels ook onroerende goederen als huizen en landerijen in hun bezit. Door de schenkers werd meestal bedongen, dat eenmaal per jaar in de parochiekerk een memoriemis voor hun zieleheil moest worden opgedragen. De Heilige Geestmeester diende erop toe te zien, dat dit inderdaad gebeurde. De St.Jacobskerk, die in 1276 tot parochiekerk werd verheven, kende vier Heilige Geestmeesters. Aanvankelijk werden zij benoemd door de vertegenwoordiger van de graaf. Later door de baljuw en de schout en schepenen op advies van de pastoor. In het midden van de zestiende eeuw kwam dit benoemingsrecht aan de stadhouder van Holland toe. De betreffende personen werden daarbij voorgedragen door de Haagse magistraat. Jaarlijks moesten de Heilige Geestmeesters verantwoording afleggen voor het gerecht. Hierbij was de pastoor steeds aanwezig. De taken van de Heilige Geestmeesters omvatten het toezicht op het Heilige Geestaltaar en het uitdelen van koren, brood, vlees, wijn, brandstoffen en andere eerste levensbehoeften aan de armen. Aanvankelijk werden de giften uitgesteld op het eigen altaar. Later kreeg men hiervoor een eigen ruimte in de kerk. Wie waren de armen in deze periode eigenlijk? Dit was een breed scala aan behoeftige mensen. Het waren niet alleen ouderen, zieke en gebrekkige lieden, maar ook hulpbehoevende vondelingen en weeskinderen. De vondelingen en wezen werden tegen betaling uitbesteed bij Haagse gezinnen. Na het achtste jaar waren de jongens verplicht werk te zoeken of huis aan huis te bedelen om in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien. Daarnaast konden zij op vaste tijden bij de Heilige Geesttafel een hun toegezegde portie eten krijgen. Bedlegerige en ernstig zieke armen, de zogenaamde huiszittende armen, werden vanuit een apart fonds onderhouden. Dit werd bestuurd door de Huiszittenmeesters. Naast deze vormen van liefdadigheid waren er vanaf het midden van de veertiende eeuw gasthuizen, zoals het St. Nicolaasgasthuis aan de Grote Halstraat, het Leprooshuis aan het Zieken en het gasthuis aan de Oude Molstraat van het Heilig Sacramentsgilde. Hier werd directe hulp verleend aan onder meer armlastige zieken. Daarmee ging men voor het eerst rekening houden met de specifieke eisen van de behoeftigen. Ook de verschillende kloosters, die het dorp rijk was, waren betrokken bij deze liefdadigheid. Tevens hielden religieuze broederschappen zich met de armenzorg bezig. Een voorbeeld is de St. Anthoniusbroederschap van de Crepelen, die omstreeks 1465 werd opgericht. De broeders van deze broederschap participeerden in de verpleging van lichamelijk gebrekkigen. Tegen het eind van de vijftiende eeuw was de economische situatie door oorlogen dermate slecht geworden,

dat er grote groepen bedelaars ontstonden, die door de stad rondtrokken. De toenmalige armenzorg was hier niet meer tegen opgewassen. Ook de ongecoördineerde ondersteuning leidde tot misstanden. Zo kon men bij meerdere instanties om bijstand aankloppen en hiermee redelijk in eigen onderhoud voorzien. Het bedelen was daarmee een zelfstandig beroep geworden. Dit verschijnsel was uiteraard niet beperkt tot het dorp Die Haghe, maar strekte zich uit over heel Europa. De machthebbers kregen daardoor noodgedwongen ook belangstelling voor dit probleem. In Duitsland werden ideeën gelanceerd om de overheid de armenzorg te laten verrichten. Dit leidde in 1522 onder meer in Neurenberg tot de oprichting van een centrale armenkas. Ook in de Nederlanden kregen deze ideeën aanhang. Zo werd in 1525 te Yperen een armenreglement uitgevaardigd. Hierin werd een verbod gesteld op het bedelen op straat en tevens een centrale armenkas voorgeschreven. De middelen hiervoor zouden afkomstig moeten zijn van de gezamenlijke armentafels, gasthuizen en broederschappen. Het voorbeeld van Yperen deed de Staten van Holland in 1528 besluiten om iedere stad te verplichten een dergelijk reglement op te stellen. Van de uitvoering hiervan kwam echter weinig terecht. Ook het generaal plakkaat uit 1531, dat een algemeen bedelverbod afkondigde en plaatselijke armenkassen voorschreef, had weinig effect. Door deze regelgeving ging men echter wel degene die men financieel ondersteunde zakelijker beoordelen. In Den Haag ging ondanks al deze verwickelingen alles op de oude voet voort. Pas aan het eind van de achttiende eeuw werd hier een algemeen burgerlijk armenbestuur ingesteld.

Charitas in latere eeuwen

Door de niet geringe mate van liefdadigheid bleef in de maatschappij een grote groep afhankelijk van deze charitas. Dit werd nog versterkt door economische en politieke ontwikkelingen in de achttiende en negentiende eeuw. Langzaamaan ging men de armen niet alleen meer zien als storende elementen, maar kreeg men ook angst voor de eventuele gevaren, voortvloeiend uit het bestaan van een sociaal zwakke klasse. "Dat het een pligt der menschheid en van den Godsdienst is, om in den nood onzer verarmde en gebreklijvende natuurgelovenden te voorzien, zal wel niemand tegen spreken; en dat het met eene gezonde staatkunde overeenstemt, om hun dien onderstand te verlenen, opdat de armen den Staat niet gevaarlijk worden, geloof ik ook, dat geen verder betoog noodig heeft".² Vooral vanuit deze overwegingen trok het armenvraagstuk in de vorige eeuw veel

Gezicht op het Spui en de Bierkade met het Oude Vrouwen- en Kinderhuis. Een schilderij uit de 19de eeuw van H.W.(?) Last. (Stichting Haags Hervormde Kindertehuizen, foto Dienst REO)

belangstelling. De Franse tijd bracht nieuwe ideeën omtrent de armenzorg. Men vond dat gezonde armlastigen niet langer zonder meer aalmoezen dienden te krijgen. Zij konden hiervoor best werk verrichten. In Den Haag werd vanuit deze optiek in het begin van de negentiende eeuw aan het Bleijenburg de gemeentelijke armeninrichting gestart. Hier werden arme lieden te werk gesteld onder meer in de vlasbewerking, door weven, breien of naaien. Tevens was hier een spijskokerij aan verbonden waar men tegen betaling een maaltijd kon krijgen.

In 1854 werd een armenwet opgesteld, die in 1912 een vervolg kreeg. Hiermee werd het solidariteitsbeginsel verankerd in de wet.

In de twintigste eeuw trad de overheid steeds meer op waar het particulier initiatief te kort schoot en nam ook de taak van vele instanties over. Dit mondde uiteindelijk uit in een ver strekkende sociale wetgeving met binnen het kader van deze publikatie van belang zijnde wetten als de Algemene Weduwen- en Wezenwet van 1959 en het sluitstuk van het sociale stelsel: de Algemene Bijstandswet van 1963.

In de wezenzorg veranderde in deze laatste periode veel. De overbezette weeshuizen uit de negentiende eeuw waren verleden tijd geworden. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Door de sterk opkomende gezinsmoraal in de tweede helft van de vorige eeuw kreeg de gestichtsverpleging een steeds negatievere klank. Deze tendens zette in deze eeuw versterkt door met als gevolg een duidelijke verschuiving in de ideeën met betrekking tot de verzorging in weeshuizen. Men ging zich meer en meer toeleggen op het bevorderen van de huiselijkheid en het gezinsideaal probeerde men over te zetten naar het weeshuis. Door het veel kleinere aanbod van wezen kon men hier ook vrij gemakkelijk toe overgaan. Weeskinderen werden in de loop van de twintigste eeuw steeds meer opgevangen in de familie. Temeer daar de stijgende welvaart gezinnen minder snel noodzaakte een kind in een weeshuis op te laten nemen.

Overigens leidden ook demografische ontwikkelingen tot een geringer aanbod van wezen.

De weeshuizen werden veelal na de Tweede Wereldoorlog, als ze nog bestonden, omgevormd tot algemene kindertehuizen waar nog sporadisch een weeskind vertoefde. Het merendeel van de kindertehuisbevolking bestond uit voogdijkinderen en later ook uit kinderen, die in aanraking waren gekomen met de kinderrechter. Ook de rol van de charitatieve instellingen is in de loop van de tijd uitgespeeld. Kindertehuizen zijn inmiddels geheel een overheidszaak geworden.

Noten

1. Voor deze paragraaf is onder meer gebruik gemaakt van: Mr.H.Hardenberg, *Het Burgerweeshuis voor Nederlands Hervormden te 's-Gravenhage, 1564-1964*, Den Haag 1964, A.Pietersma/L.L.M.Smit (samenstelling en eindredactie), *Burgerwezen van Utrecht. 500 jaar stichting van Evert Zoudenbalch*, Utrecht 1991 en *Ach lieve tijd*, nr.6., "750 jaar Den Haag, de Hagenaars en hun armenzorg", Zwolle 1985.
2. R.Scherenberg, *Magazijn voor het Armen-wezen in het Koninkrijk der Nederlanden*, V, Leiden, 1822, I.

St. Agnietenklooster aan het Westeinde rond 1570. Later verbouwd tot Burgerweeshuis, 18de-eeuwse tekening. (GA)

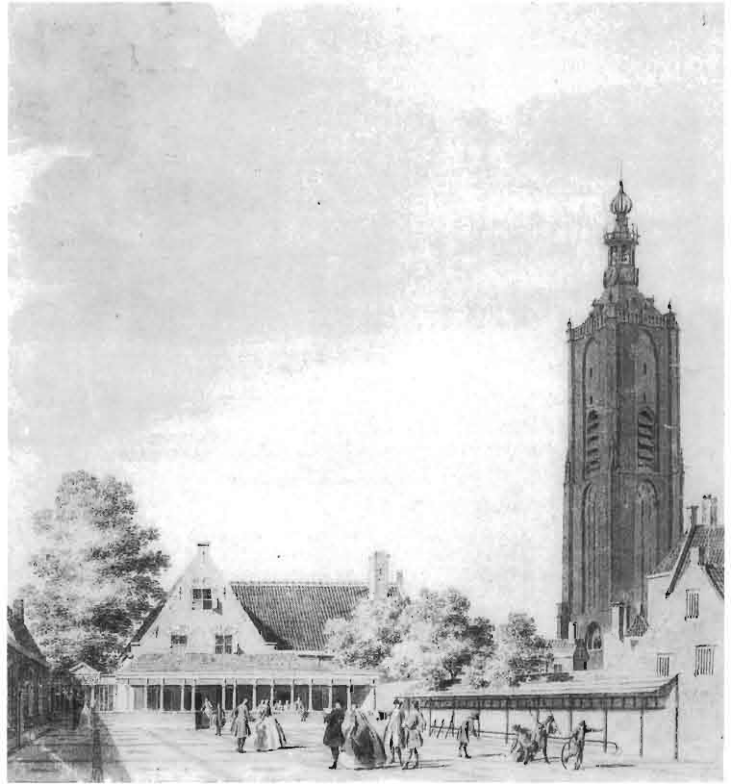
Weeshuizen in Den Haag

drs. J.J. Havelaar

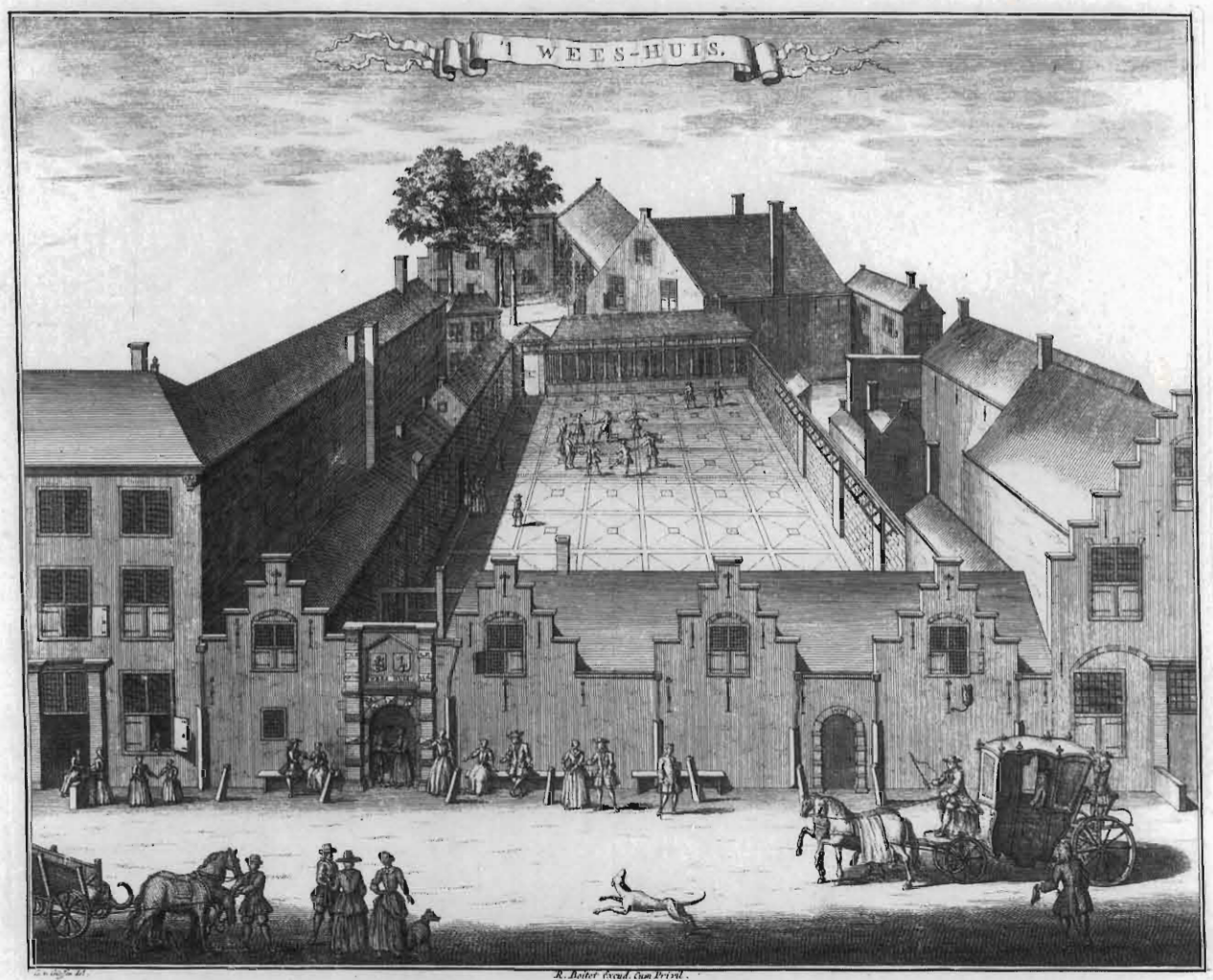

Het Oude Vrouwen- en Kinderhuis aan het Spui, ter hoogte van de Bierkade. Deze litho diende als 'premieplaat' bij de loterij, die ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan werd georganiseerd. Litho C.C.A. Last, 1860 (GA)

De binnenplaats van het
Burgerweeshuis met spelende
kinderen, omstreeks 1740.
Tekening van C. Pronk. (GA)

Het Burgerweeshuis aan het
Westeinde in het begin van
de 18de eeuw. Gravure van
R. Boitet. (GA)

De eerste eeuwen

Het Burgerweeshuis ¹

In Den Haag was het de Heilige Geesttafel, bestuurd door de Heilige Geestmeesters, die zich met de armenzorg bezig hield. Daaronder viel ook de zorg voor de weeskinderen. Deze laatsten werden in Haagse gezinnen ondergebracht, waarvoor de Heilige Geestmeesters uit hun fonds een bijdrage gaven aan de pleegouders. Controle op de pleegouders en de wezen werd uitgevoerd door de zogenaamde Huiszittenmeesters. Weinig vondelingen en wezen werden in het begin van de zestiende eeuw op deze manier 'uitbested'. De stukken van de Heilige Geestmeesters geven voor 1537 en latere jaren gemiddeld slechts drie tot vier vondelingen en vier weeskinderen aan, waarvoor actie werd ondernomen. In 1560 waren het er nog maar zo'n twintig. ²

De meesten van deze kinderen belandden bij gezinnen die het financieel niet breed hadden. Voor wezen van de kapitaalkrachtige burgers liep dit niet veel anders. De kleine aantallen wezen, die onder het toezicht van de Heilige Geest en de Huiszittenmeesters vielen, wijzen er op dat de zeker niet geringe schare weeskinderen elders moet zijn opgevangen. Hiervoor in aanmerking kwamen in eerste instantie uiteraard de directe familieleden van de kinderen. Daarnaast vervulden ook de gilden een belangrijke rol. Zij functioneerden niet alleen als vakorganisatie en economisch regulerende instantie, maar vormden tevens een sociaal vangnet voor familie van de aangesloten leden.

Kennelijk voldeed deze wijze van wezenzorg in de Nederlanden niet erg, want in de loop van de zestiende eeuw ontstonden de eerste weeshuizen. Eén van de oudste is dat van Amsterdam. Dit werd in 1520 opgericht. De daarop volgende decennia werden er geleidelijk aan meer opgericht: Hoorn in 1531, Den Briel 1552 en in 1557 Gorinchem. Bij het beheer van de weeshuizen speelden de Heilige Geestmeesters geen enkele rol. Dit werd toevertrouwd aan een college van regenten, die veelal werden benoemd door de plaatselijke overheid. Zij bepaalden het beleid en de regels van het weeshuis. In Den Haag werd in 1564 door de executeurs van de

testamenten van Crispijn van Boschuijsen en Agnyse Pietersdochter, twee ingezetenen van het dorp Die Haghe, een weeshuis gesticht. Opvallend hierbij is dat de executeurs zelf hiertoe besloten. Zij kwamen onder leiding van Simon van der Does, de latere burgemeester, tot deze beslissing uit onvrede met eerdere verdeling van gelden uit dezelfde erfenis onder de armen.³ Men had namelijk geconstateerd dat veel 'in dronkenschap werd verteerd'. Dit strookte niet met hun geweten en de geest van het testament. Zij achtten het dan ook beter om weeskinderen van jongs af aan in een weeshuis op te voeden. Niet alle goederen uit de erfenis waren al verkocht, zodat een startkapitaal kon worden gevormd voor de stichting van het weeshuis. Na toestemming van het Hof van Holland op 17 mei 1563 en van de bisschop van Utrecht kon men aan de slag. Ook de plaatselijke clerus, de Heilige Geestmeesters, de Huiszittenmeesters en de gegoede burgerij betuigden hun steun voor deze onderneming.

De eerste zorg was toen om een geschikt pand te vinden waar de kinderen konden worden ondergebracht. Op 12 december 1563 werd een koopcontract opgesteld voor de aankoop van het voormalige pand van de 'oude lombaert' aan de Nobelstraat. Dit lag ter hoogte van het huidige postkantoor. Het pand werd vervolgens verbouwd en geschikt gemaakt voor bewoning.

In dezelfde tijd boog men zich over de samenstelling van een reglement voor het weeshuis. Aan de hand van reeds bestaande voorbeelden van andere weeshuizen werd een eigen reglement opgesteld. Het concept werd voorgelegd aan de baljuw, schout, burgemeesters en schepenen, die er verschillende wijzigingen in aanbrachten. Vervolgens werd het voorgelegd aan het Hof van Holland en uiteindelijk in november 1564 door dit hof goedgekeurd. Het reglement bevatte 37 artikelen waarin de benoeming van regenten, binnenmoeder en -vader werd vastgesteld, maar ook de dagelijkse gang van zaken, de regels voor toelating van weeskinderen en de vrijstelling van accijnzen. Het weeshuis zou de naam gaan dragen van zijn stichters: 'Het arme weeshuis van Chrispijn van Boschuijsen en juffrouw Agnijse Pietersdochter'. Waarschijnlijk werd het weeshuis begin 1565 in gebruik genomen. De regenten hadden met veel moeite acht kinderen kunnen vinden, die toegelaten konden worden. Dit aantal vond men uiteraard te gering en de regenten trachtten door middel van verruiming van de toelatingseisen, de aanwas te stimuleren. Na de toestemming van het Hof van Holland om ook 'halfwezen' op te nemen, groeide het aantal in twee jaar tijd uit tot ruim twintig.

Door de onrustige jaren 1566 - 1574 die het dorp Die Haghe ten deel vielen, brak een moeilijke periode voor

*Ingangspartij van het 'Burgerweeshuys en Fondatie van de vrouwe Renswoude' vóór de 19de-eeuwse verbouwing.
Litho C.C.A. Last (GA)*

het weeshuis aan. Ondanks een verdere aanwas van het aantal wezen tot circa 50 in het begin van de jaren zeventig kwam het voortbestaan op het spel te staan. Door de toenemende gevaren in het dorp, waarbij wisselend de Geuzen, dan weer de Spanjaarden Die Haghe onveilig maakten, waren velen uit de gegoede burgerij weggetrokken. Dit betekende een gevoelige aderlating voor de inkomsten van het weeshuis. Ook de meeste regenten hadden eieren voor hun geld gekozen en de wijk naar andere steden genomen. Alleen de regent Dirck Jansz. Pauw, die tevens baljuw was, bleef op zijn plaats en wist het weeshuis door de woelige tijden heen te loodsen. Op 29 november 1574 verlieten de Spaanse troepen voorgoed Den Haag. Dit bracht niet alleen politiek gezien verandering, maar ook godsdienstig. Korte tijd later in juli 1575 besloten de Staten van Holland "tot het doen ophouden van de uitoefening van de Roomse religie" en op 28 april 1576 tot het weren van elke andere godsdienst dan de Gereformeerde. Ook het weeshuis ging over tot de nieuwe leer.

De oorlogshandelingen hadden grote gevolgen voor de burgerbevolking van het in desolate toestand verkerende dorp Die Haghe. Een pestepidemie deed daar nog een schepje bovenop. Tegen deze achtergrond groeide de weeshuisbevolking sterk. De behuizing in het pand aan de Nobelstraat begon te krap te worden. De heren regenten, gebruikmakend van de nieuwe situatie, richtten in 1576 het verzoek aan de Staten van Holland om het leegstaande Agnietenklooster aan het Westeinde te mogen betrekken. Daar zou ruimte genoeg zijn om de inmiddels 65 weeskinderen onder te brengen en zou men ook weer in staat zijn om te voldoen aan de vele aanmeldingen. De Staten stemden toe op voorwaarde dat niets mocht worden verkocht of afgebroken. Voor de kerk op het terrein werd een uitzondering gemaakt. Door deze toewijzing, die niet alleen gebouwen betrof, maar ook landerijen, renten en overige inkomsten van het klooster, kreeg het weeshuis weer een gezondere financiële basis. Toch was dit niet voldoende en moest onder meer een regelmatig terugkerende loterij uitkomst bieden om aan de hoognodige middelen te komen. In 1579 werd het weeshuis overgebracht naar het verlaten Agnietenklooster aan het Westeinde. Een jaar later werd voor het beheer van de weeshuisgoederen, landerijen, e.d. een rentmeester aangesteld. Door een goed verlopen loterij in 1605 kwamen de regenten in bezit van landerijen en schuldbrieven waaruit een vaste rente een solide basis begon te vormen voor het weeshuis. Dit was ook hard nodig, want een van de gevolgen van de weer opgelaaide oorlog was een toename van het aantal wezen tussen 1624 en 1635 tot 80 jongens en 77 meisjes.

Het weeshuis werd in deze periode steeds meer een burgerweeshuis, bestemd voor wezen van wie de ouders burger van Den Haag waren. Dit burgerschap kon men slechts tegen betaling verkrijgen, met andere woorden de wezen afkomstig uit de armste lagen van de bevolking werden niet toegelaten. Deze wezen werden, zoals daarvoor al gebruikelijk was, uitbesteed bij over het algemeen arme gezinnen en werden wel aangeduid met de term 'hou-kinderen'.

In de tweede helft van de zestiende eeuw belandde het weeshuis in een minder zorgelijke financiële toestand. Men wist zelfs in 1686 een batig saldo te bewerkstelligen, dat jaarlijks daarna verder opliep. Ook de aanwas van wezen verliep geheel naar wens van de regenten. Per jaar werden er zo'n acht kinderen opgenomen. De toelating leverde wel eens problemen op. Zo ontstonden er diverse malen conflicten over Scheveningse kandidaten voor opname in het weeshuis. In 1688 werden de gemoederen zodanig verhit, dat de burgemeesters in het conflict moesten bemiddelen. Men kwam toen tot de conclusie dat het weeshuis alleen burgers van Den Haag kon opnemen. Een herhaling van deze zaak deed zich voor in 1695. Rond het midden van de achttiende eeuw belandde het Burgerweeshuis weer in de financiële problemen. Door een periode van veepest in 1746 konden veel boeren hun pacht aan de rentmeester niet betalen. De kas van het weeshuis werd dus niet naar behoren gevuld. De regenten zochten naar een manier om dit probleem uit de wereld te helpen en vonden dit in de mogelijkheid om over de erfenis van wezen te beschikken. Een aanvraag hiertoe aan de Staten van Holland werd beloofd. Het bracht het weeshuis kennelijk nog te

weinig op, want vervolgens probeerde men de wijze om tot burger van Den Haag te worden ingeschreven nog moeilijker te maken. Daarmee zou de toeloop van weeskinderen immers ook minder worden.

Fundatie van Renswoude

Een opmerkelijke uitbreiding van het weeshuis in 1755 vloeide voort uit de stichting van de fundatie van de vrijvrouwe van Renswoude. In 1754 stierf op 92-jarige leeftijd Maria Duyst van Voorhout, douairière van Fredrik Adriaan Baron van Reede, vrijheer van Renswoude en Emminkhuizen. Zij liet een vermogen na van ruim twee miljoen gulden, dat na afhandeling van enkele kleine schikkingen bestemd was voor de weeshuizen van Delft, Den Haag en Utrecht. Drie plaatsen waar de douairière achtereenvolgens geboren was, lange tijd gewoond had en de laatste jaren van haar leven verbleven had. Ieder weeshuis kreeg een derde deel. Daarbij werd uitdrukkelijk bepaald, dat het geld bestemd was om de schranderste kinderen (jongens!), liefst ouder dan 15 jaar, af te zonderen en door te laten leren voor beroepen in kunst en wetenschappen. De drie fundaties zouden geheel zelfstandig zijn. In overleg met alle partijen werd een reglement opgesteld en kon iedere fundatie zelfstandig aan de slag.

In het Haagse Burgerweeshuis werd een ruimte aangewezen voor de 'kwekelingen' en een aparte docent Jacob Baart de la Faille benoemd. Op 1 december 1755 werden elf jongens uitgekozen tussen 14 en 20 jaar, die onder toezicht van een aparte onderbinnenvader hun opleiding zouden krijgen. Jaarlijks vond onder toezicht oog van de regenten een tentamen plaats voor de kwekelingen, zodat de bestuurders zich op de hoogte konden stellen van de vorderingen van hun pupillen. De eerste dertig jaar van de fundatie werden zo 50 kwekelingen toegelaten en opgeleid. Regelmatig leverde de scholing voor kwekelingen een succes op. Ook in de negentiende eeuw was dit het geval. Zo werden diverse élèves, zoals zij toen werden aangeduid, 'succesvolle' kunstenaars of architecten.⁴

De fundatie beschikte behalve over een eigen ruimte in het weeshuis ook over een instrumentenkamer. Dit was voor die tijd een niet ongebruikelijke liefhebberij van de goedgeoede burgerij, die zich graag vermaakte met de nieuwste ontdekkingen van de wetenschap. Reeds in 1761 is er sprake van een kwekeling, die tot opzichter van de instrumentenkamer wordt aangesteld en tevens de gegevens met betrekking tot de deelnemende jongens moet bijhouden. Rond 1830 werd de interessante instrumentenverzameling voor f 4.750,- verkocht aan het Rijksmuseum voor Kunsten en Volkslijt. De Bataafse periode en de Franse tijd betekenden voor

het weeshuis een roerige periode. Aanvankelijk veroorzaakte de omwenteling door het vertrek van de regenten een bestuurscrisis in het weeshuis en de fundatie. De rentmeester mr. Gerard Emants nam zolang de zaken waar totdat het nieuwe burgerlijke bestuur drie regenten aanstelde. Door de daarop volgende wisselingen van de politieke macht veranderde deze samenstelling verscheidene malen. Een ander gevolg, met name van de Franse overheersing, was de oproep voor militaire dienst. In de nacht van 20 op 21 juli 1809 werden acht weesjongens onder begeleiding van de binnenweeshuisvader naar Utrecht getransporteerd. Later volgden nog diverse oproepen voor de keizerlijke garde.

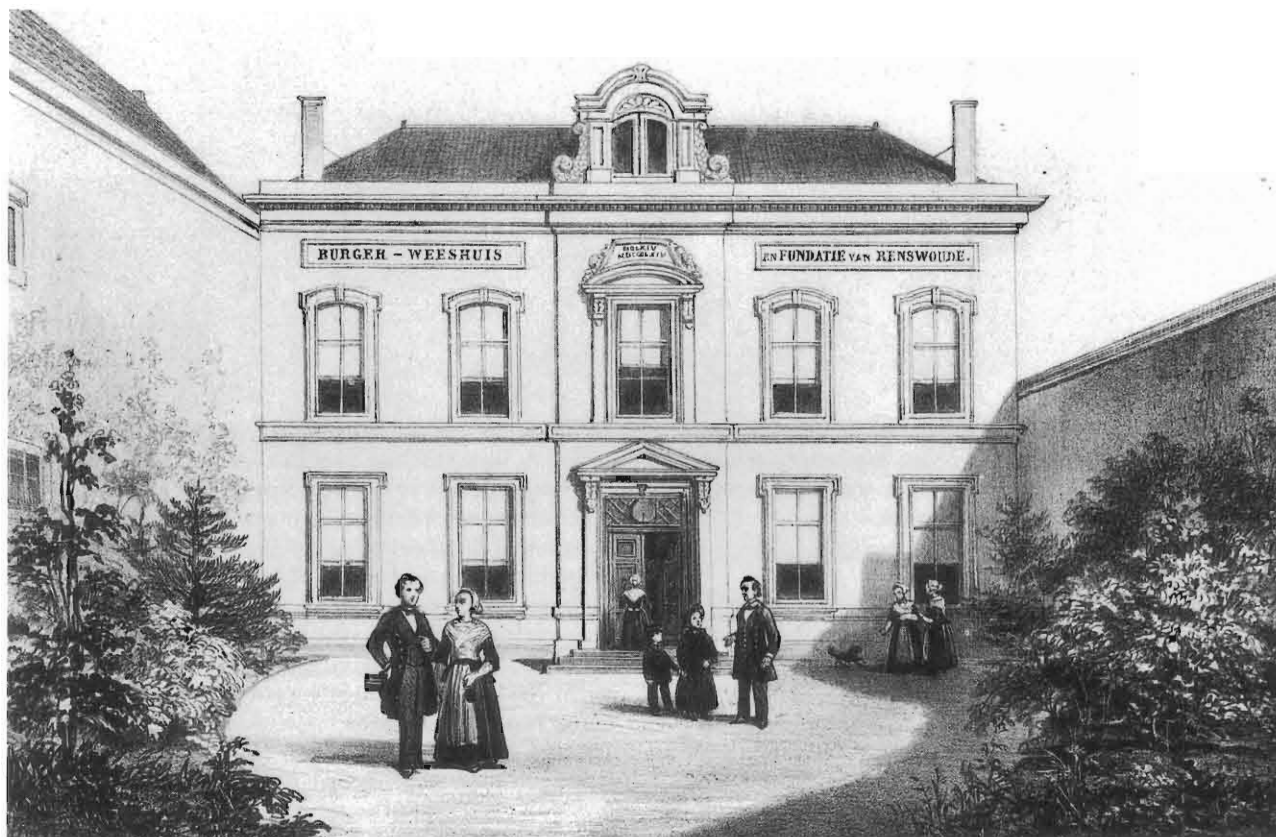
Samensmelting

In de grondwet van 1815 werd de armenzorg, toen wel het armwezen genoemd, van groot belang geacht. Ook in veel publikaties uit die tijd wordt ruime aandacht besteed aan de armenzorg en de opvoeding van kinderen in weeshuizen. Men was daarbij kritisch ten opzichte van de overvolle tehuizen. De Haagse regenten trokken zich echter weinig aan van deze nieuwlichterij en gingen op de oude voet voort.

In 1816 waren de financiën weer redelijk op orde en kon worden gedacht aan uitbreiding van het aantal weeskindereen. Toen waren het er nog maar 23. In enkele jaren tijd liep dit op tot rond de 50. Een volgende activiteit betrof de leiding van het weeshuis en de fundatie. In 1820 besloten de regenten de directie van beide instellingen in handen van één persoon te leggen. Hermanus Wilhelmus van Ellinkhuizen, voormalig weeshuisvader uit Purmerend, was de eerste die deze gecombineerde functie ging vervullen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde er veel in de opvattingen aangaande opvoedkunde, hygiëne en verpleging van kinderen. Deze ontwikkeling is ook het burgerweeshuis niet voorbij gegaan. Zo besloot men in 1854 tot het aanbrengen van gasverlichting en later tot het aanleggen van een badinrichting. Zelfs besloten de regenten in 1856 om de jongens 'onder het wakend oog' van de binnenvader gymnastiekles te laten volgen. De meisjes moesten nog wachten tot 1859 toen zij voor het eerst kamergymnastiek van de daarvoor speciaal aangestelde sergeant kregen. Ook het weeshuisgebouw onderging een verandering. Een verbouwing die tussen 1862 en 1864 werd uitgevoerd, zorgde voor de nodige aanpassingen aan de wensen van de tijd.

Opmerkelijk is in 1874 de openstelling voor de eigen weeshuisschool voor kinderen van buiten. Voor het voortbestaan van de school heeft het weinig geholpen, aangezien deze in 1906 definitief werd opgeheven.

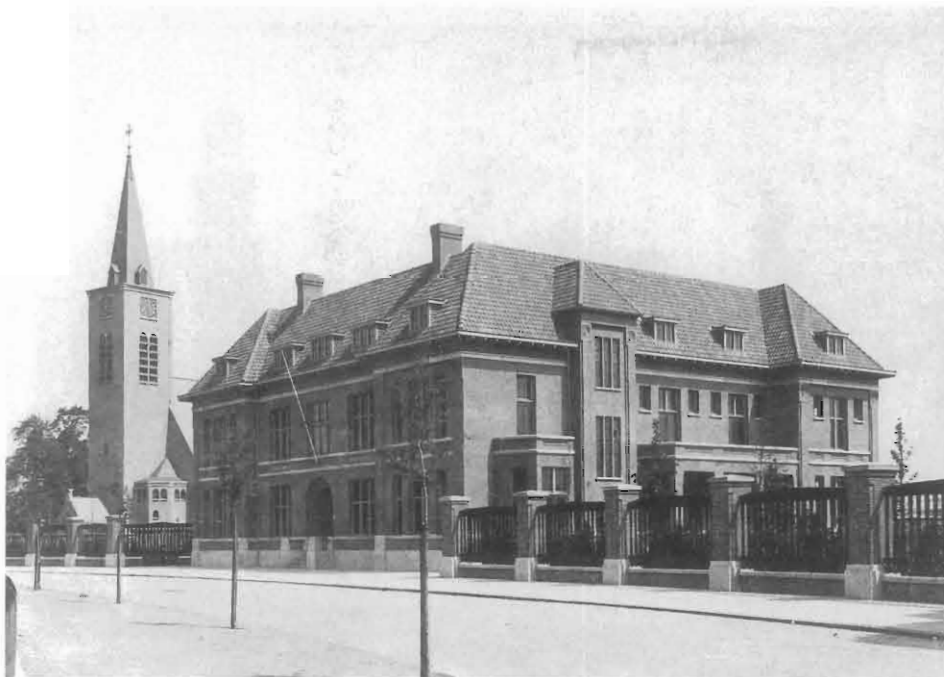
Het Burgerweeshuis na de verbouwing van 1862-64 met weeskinderen op het voorplein.
Litho C.C.A. Last (GA)

Onvrede over het oude weeshuis en de directe omgeving bracht de regenten er begin deze eeuw toe om elders bouwgrond te gaan zoeken. Na veel moeilijkheden te hebben overwonnen werd besloten aan het toen nog nieuwe Jozef Israëlsplein een nieuw gebouw neer te laten zetten. Hierbij werd uitgegaan van een tehuis voor 12 jongens en 12 meisjes. Nadat de verkoop van de panden aan het Westeinde was geregeld kon met de bouw worden begonnen. Op 25 september 1921 werd het weeshuis officieel door burgemeester Mr. J.A.N. Patijn geopend, waarbij hij de wens uitsprak, dat "hier de

Na het vertrek van het Burgerweeshuis uit het pand aan het Westeinde kreeg dit een nieuwe bestemming als zalencentrum en restaurant Amicitia. Een reclame uit 1929. (GA)

GEBOUW „AMICITIA“, WESTEINDE 15, DEN HAAG — TELEFOON 12817
Zalen beschikbaar voor tooneeluitvoeringen, tentoonstellingen, bruiloften, partijen, lezingen met lichtbeelden (toestel aanwezig) en anderen.

Het nieuwe onderkomen van het Burgerweeshuis aan het Jozef Israëlsplein. (foto GA)

grondslag mocht worden gelegd voor menig gelukkig leven”.⁵

Aan het Jozef Israëlsplein werd de geschiedenis van het Burgerweeshuis voortgezet en op 1 mei 1939 het 375-jarig bestaan gevierd. Daarna volgde al snel de donkere periode van de oorlogsjaren waarbij het weeshuis ontruimd moest worden. De kinderen werden ondergebracht in Zutphen en keerden pas in mei 1946 terug in het weeshuis aan het Jozef Israëlsplein.

Door de afnemende behoefte om weeskinderen onder te brengen in een weeshuis werd in de volgende decennia een nieuwe lijn uitgezet voor het tehuis. Daarin werden steeds meer kinderen opgenomen, die om de een of andere reden de ouderlijke zorg moesten ontberen. In 1963 verbleven er zo 26 kinderen, de helft van gescheiden ouders en slechts drie wezen en vijf half-wezen. De overige kinderen waren door ziekte van moeder of vader in het Burgerweeshuis terecht gekomen.

Intussen was ook dit gebouw alweer aan de eisen van de tijd aangepast. Zo werden de slaapzalen verbouwd tot kleine kamertjes. Daarmee werd ingegaan op de bezwaren die bestonden tegen de gestichtsverpleging.

Tegenwoordig draagt het gebouw aan het Jozef Israëlsplein de naam Renswoudehuis en herbergt het een internaat voor jongeren tussen de 12 en 20 jaar, waarvan de ouders in het buitenland verblijven.⁶ De stichting die het huis exploiteert, is een voortzetting van het in 1564 opgerichte Burgerweeshuis en heeft dan ook de naam Stichting Boschhuysen naar de erflaters uit de zestiende eeuw, die de oprichting van het weeshuis mogelijk maakten.

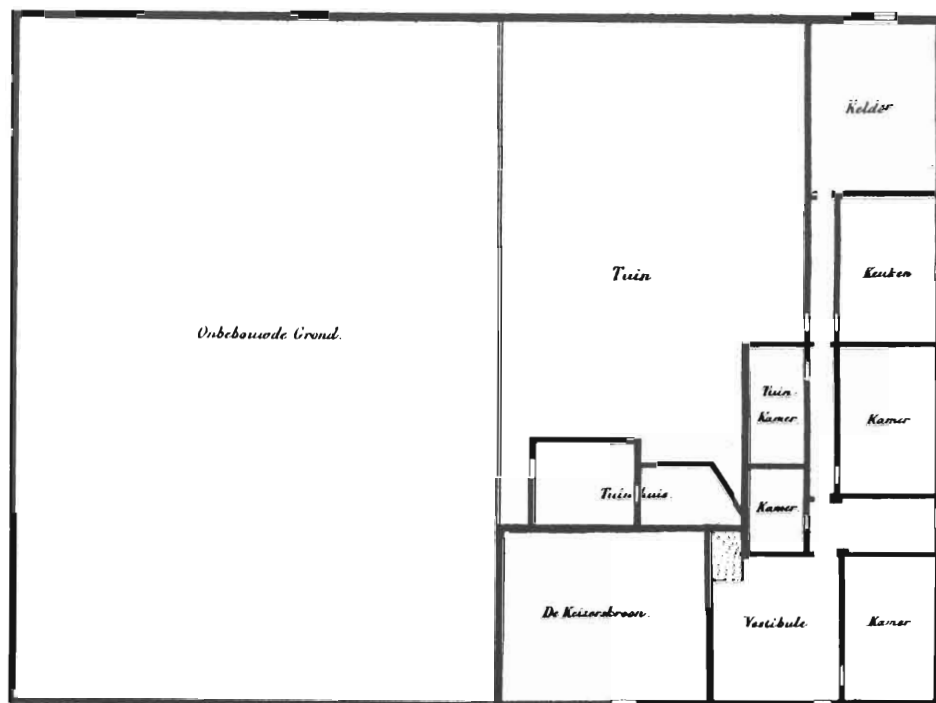
Ook de fundatie van Renswoude bestaat nog in gedomerniseerde vorm voort. Het is nu één van de vele fondsen waarop door particulieren aanspraak kan worden gemaakt. Voor studerende jongens(!), waarvan de ouders over onvoldoende financiële middelen beschikken om de studie te kunnen bekostigen, bestaat de mogelijkheid van subsidie of van een renteloze lening. Deze wijze van subsidiëring werd begin jaren twintig door de fundatie geïntroduceerd en tot heden gehandhaafd.

Diaconie weeshuis

In het voorafgaande werd aangegeven, dat in het Burgerweeshuis slechts kinderen van burgers werden opgenomen. De wezen van ouders uit de armste laag van de bevolking werden toevertrouwd aan de zorg van de diakenen van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk. Dezen waren door de Staten van Holland officieel erkend als de opvolgers van de Huiszittenmeesters, die tot dan toe voor de zorg van wezen aan huis verantwoordelijk waren. Door financiële problemen van de diaconie – de wezenzorg aan huis werd veel te duur – probeerde men ondanks de strenge regels van het Burgerweeshuis hier toegang te krijgen.⁷ Toen dit uiteindelijk niet lukte besloot men een eigen weeshuis op te richten. Tevens wilde men iets doen aan de opvang van oudere vrouwen.

Zo kwamen de diakenen tot de oplossing om een ‘Oude Vrouwen en Kinderhuis’ op te richten. Zij waren hier toe rond 1656 in staat gesteld door diverse aanzienlijke legaten. Toch leden de eerste pogingen schipbreuk door financiële tekorten. Desondanks werd de diaconie wel gesteund door de kerkeraad. Deze besloot in 1659 tot aankoop van het Zweedse huis, de voormalige residentie van de Zweedse ambassadeur aan het Spui, dat moest gaan dienen als weeshuis. Op 16 augustus 1660 passeerde de koopakte en kocht de diaconie voor f 7.000,- het pand van de erven Thomas Verwer.⁸ Nadat een collecte langs de deuren van de Haagse ingezetenen het gewenste resultaat had opgeleverd, kon de verbouwing worden gefinancierd en het ‘Oude Vrouwen en Kinderhuis der

Plattegrond van de situatie in 1660 van het Oude Vrouwen- en Kinderhuis aan het Spui. Rechts het Zweedse huis en aangrenzend 'De Keizerskroon'. (uit: 'Het diakonie Oude Vrouwen- en Kinderhuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage')

Nederduitsch Gereformeerde Kerk' in 1660 officieel in gebruik genomen.

Het gebouw kreeg als lijfspreuk mee:

"Twee kroonen zijn van Godt berijdt"

Den armen der lijdzzaamhijdt

Den rijken der milddaedigheid"

Dit was direct boven de ingang aangebracht en dus voor alle Hagenaars, arm of rijk, te lezen. Uit de spreuk spreekt een lottbestemming van de armen om toch vooral in de eigen omstandigheden te berusten, want dan zal alles wel goed komen en zullen de rijken, volgens hun plicht, hen weldoen.

Zeven jaar na de ingebruikname werd het aangrenzende pand De Keizerskroon aangekocht. Het aantal bewoners was namelijk al sterk gegroeid en de ruimte niet meer toereikend. Er leefden in het complex toen zo'n 120 oude vrouwen en maar liefst 300 tot 400 kinderen! Het is niet verwonderlijk dat enkele jaren later opnieuw aan uitbreiding werd gedacht. Om de financiering rond te krijgen kreeg men toestemming van het Hof van Holland om een extra collecte langs de deuren te houden.⁹ Daarnaast kreeg men een eenmalige subsidie van de gemeentelijke overheid van f 2.520,- op voorwaarde dat men nooit meer een dergelijk subsidie zou aanvragen. In de loop van de tijd werd het ingesloten terrein, dat eerst als tuin dienst deed verder volgebouwd. Het onderhoud van het gebouw, dat eind achttiende eeuw een samenraapsel van uitbouwen en verhogingen was, liet door voor de handliggende redenen sterk te wensen over. In 1792 schatte men het benodigde kapitaal om het weeshuis weer optimaal te herstellen al op f 50.000,-. Een formidabel bedrag voor die tijd. Het kwam er dan ook niet van, temeer daar de financiële positie van de diaconie in de achttiende eeuw zeer zorgelijk was. Men kampte met grote schulden, die in 1794 reeds opgelopen waren tot f 42.259,-.¹⁰

Na de Franse tijd kreeg men weer met andere problemen van doen. Op last van de koning moesten de wezen, die niet geheel uit kerkelijke middelen in de

tehuizen werden onderhouden, weg worden gezonden naar de 'Koloniale inrigtingen van de Maatschappij van Weldadigheid' in Veenhuizen. De eerste 'zending' van 25 kinderen ging in 1825 richting Drenthe.¹¹ Enkele jaren later werden vervolgens nog meer, ook kinderen die "als eigendom der Gemeente" werden beschouwd, gevorderd. De regenten protesteerden heftig bij de kerkeraad om dit toch niet te laten gebeuren. Een stevige correspondentie met het ministerie van Binnenlandse Zaken, de koning en de gemeente was het gevolg. In een uitvoerige brief van het college van diakenen werd uit de doeken gedaan, dat de wegzending van de betreffende wezen geen enkele besparing op zou leveren.¹² Daarmee zouden deze kinderen in Den Haag mogen blijven. Hoe het verder afgelopen is vermelden de archieven niet.

Ondanks deze ontwikkelingen bleef het weeshuis volledig bewoond.

Een beschrijving uit de negentiende eeuw geeft duidelijk aan hoe de diverse ruimten over het terrein waren verdeeld.¹³ Aan het Spui binnengekomen trof men als eerste de portier aan, die een eigen lokaaltje had, dat was gelegen aan de vestibule. Vandaar liepen twee lange gangen, een naar links en een van de straat af naar achteren. De eerste voerde langs de mangelkamer en de wollennaikamer naar het meisjesgedeelte en de andere liep langs enkele vergaderkamers naar het jongensdomein. Het ingesloten binnenterrein werd in tweeën gedeeld door de weeshuisschool. Aan beide zijden hiervan was een speelplaats. Net zoals de leefgedeelten waren ook deze verdeeld in één voor de meisjes en één voor de jongens. Een strikte scheiding van jongens en meisjes was vanaf het begin een belangrijke leefregel van het Diaconie weeshuis, zoals dat ook bij andere weeshuizen het geval was.

Na bijna twee honderd jaar gingen er steeds meer stemmen op om een nieuw tehuis op te richten. De capaciteit was te gering, maar ook de omstandigheden waaronder geleefd werd vond men langzamerhand toch niet

Keuken			Oude Regente-Kamer	
Timmerwerk	Koperwerk	Vuwerk	1 Kaste met Tafelgoed van bedienden als	1 Kist met kerkboeken
119 Linnen	3 Groot Kistels	3 Roosters	26 Borden	50 Dito groot
2 Bakken	1 Leeg Kistec	1 Scheppe	12 Messen	6 Dito kleine
1 Riet	2 Dito kleine met dekkels	2 Haakmesen	2 Tinne Linnen	6 Dood borden
22 1/2 grote als kijne schotels	1 Hooppan met dek.	2 Dito kleine	1 dito Ruyen Olyf Tuss	1 Schenckbakkje
5 Beekbord	1 Verguldest	3 Tangen	2 dito Lonspinnen	12 Stoelen
2 Platteken	1 Kijne met Stamp.	1 Kookpot	2 dito Lonspinnen	1 grote Ottafel
Bakwerk	2 Scheppelepis	2 Schuimsp.	2 dito Lonspinnen	1 oud Spiegel
6 Worsthoeken	4 Schuimspinnen	3 Kookpannen		1 Schilderij
14 Lantaarnen	2 Roosterpeis	9 Linen		
2 Olyf Kaalen	1 Doospot	2 Melkkanen		
1 Haaklinnen	1 Bierket	1 Schepbakk		
		1 Waterkan		
		1 Schotdrak		
Meysjens OetZaal			Brood Kamer	
25 Grote Tinne Kamer			10 platte Bakken	1 Voetbank
5 Dito kleine			12 Toebentjes	1 Lantaarn
4 Tinne Beekbord			2 Broodmesen	1 Lamp
11 Knoppen met blaakere			1 Tafel	2 Koppen Schaalen met eevenaar
2 Bierketten			1 Kaarschkest	4 Double gewigt
			1 Kaste	
Meysjens Kinderkamer			Vaders Kamer	
19 Beddens			1 Sedicant met Cehang	6 Kijne Tafellaakent
2 Matrasen	1 Blakke Lamp		4 Laakens & Stoepe	40 Inbotten
23 Perilunen	1 Vase Pot & Tang		4 Herroffes voor de glazen	1 Tafel
30 Decken	1 Schop		1 Vuurhaestje	1 Stentelbord
2 Witte Spruyen	1 Kachel		1 Lestenaar met Kaste	1 Wok Koolgij
3 Kijne Gussens			2 Tinne Waterpotten	1 Leij
			3 Koppen Blaakent	1 Water Emmer
			2 Landelaars & Sunyters	
Meysjens Kinder 2			Meys Knechts Kamer	
120 Handen	152 Grote schuimdrupp		1 Bed	1 Tinne Waterpot
378 Lakens met blaauw	82 Kijne Stoepe		1 Peulhu	1 Tafel
			2 Kussens	1 Lijpstoel
			3 Decken	

Dubbele bladzijde uit een inventarisboek uit 1756, die een indruk geeft van de inrichting van de diverse ruimten. (GA, bnr.133, inv.nr. 1028)

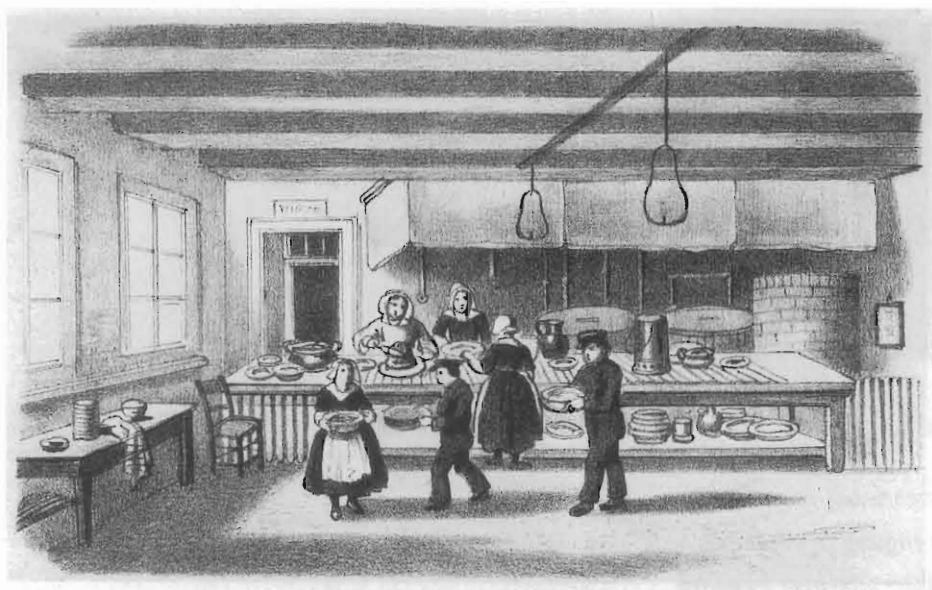
meer voldoen. Zo ging de kerkeraad in 1853 accoord met een door de diakenen opgesteld nieuw reglement, waarin het 'Oude Vrouwen en Kinderhuis' werd gesplitst in een 'oudelieden gesticht' en een weeshuis. Het duurde echter nog tot 1864 voor het ook daadwerkelijk zo ver kwam. In dat jaar verlieten de laatste oude vrouwen het complex aan het Spui om een onderkomen te vinden in het Oudelieden gesticht aan het Om en Bij. Ondertussen vond in 1858 nog een verbouwing plaats aan het tehuis aan het Spui.¹⁴ Men kon er kennelijk geen genoeg van krijgen om het steeds verder in verval raken-de complex op te lappen en zo het tweede eeuwfeest van het weeshuis te halen. Dit werd echter aangegrepen om op te roepen tot de bouw van een nieuw diaconie weeshuis. Een oud-diacon verwoordde in zijn "Smeekstem der weezen" deze oproep:¹⁵

"Weer gaan ze rond, en kloppen aan,
Die zelfs nog in de laatste dagen
Een gift der liefde u kwamen vragen,
—

"Ik mag niet morren, 'k mag niet klagen,
Maar toch, gij kent ons oud gesticht,
Welks dak de muren naauw meer dragen,
Dat huis misdeeld van lucht en licht;
Welnu, dat huis ons uit te leiden
Naar beetre woning, ruim en goet,
—

"Het weesje zucht, en hoopt, en wacht."

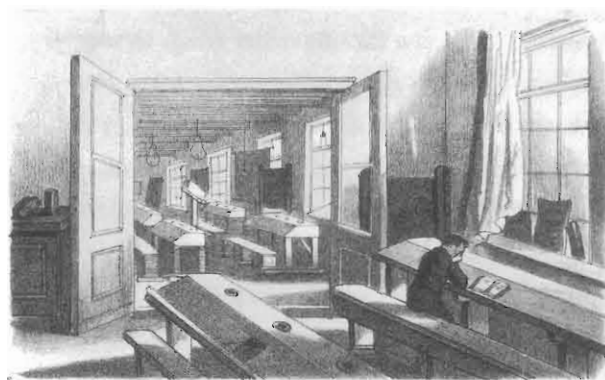
Het wachten zou nog lang voor de wezen gaan duren. Voordat het nieuwe weeshuis betrokken kon worden was het reeds eind 1867 geworden. In het volgende hoofdstuk zal op het nieuwe Diaconie weeshuis nader worden ingegaan.

De grote keuken in het Oude Vrouwen- en Kinderhuis, litho 1861. (GA)

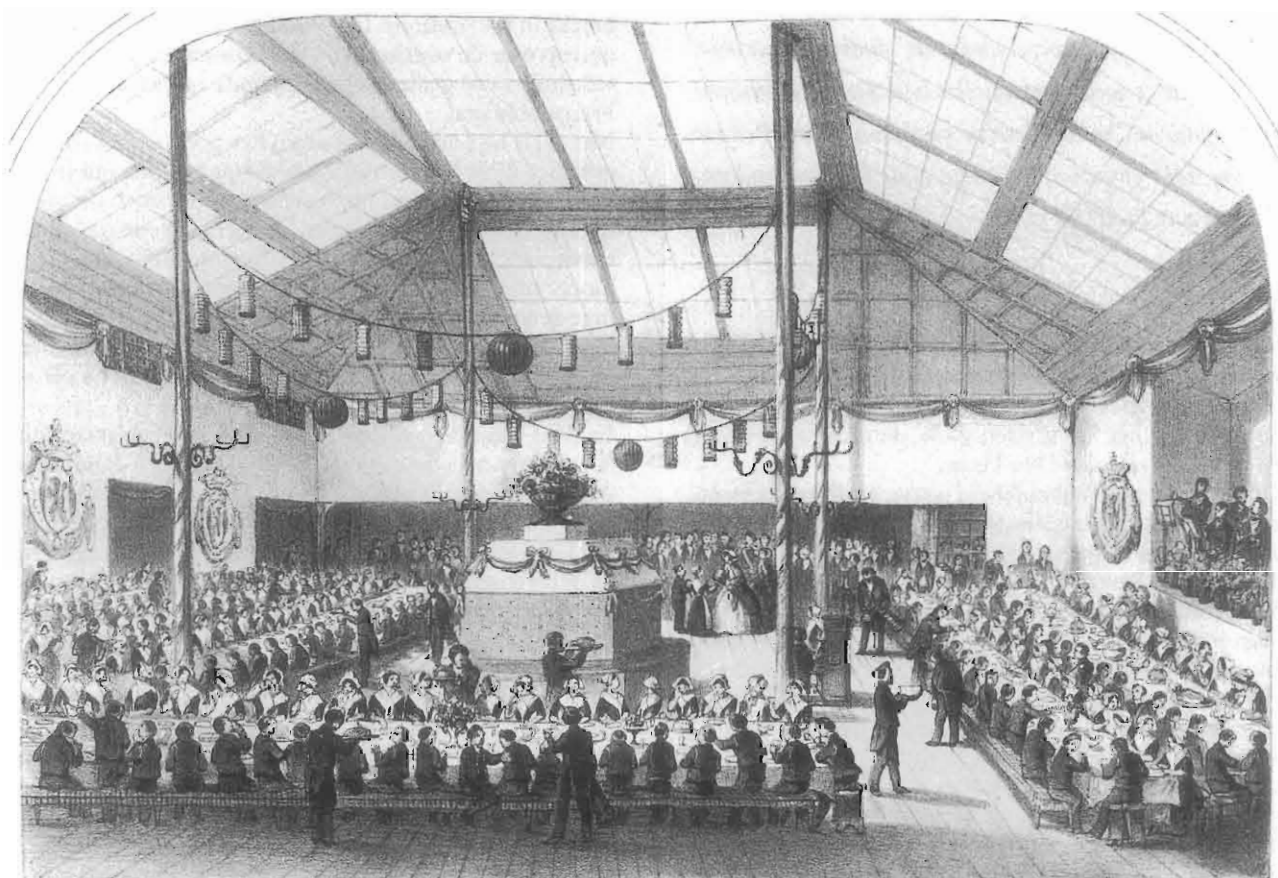
GROOTE KEUKEN.

De weeshuisschool op het eigen terrein, litho 1861. (GA)

SCHOOL.

Het 200-jarig bestaan werd met veel feestelijkheden gevierd. De feestzaal met de wezen aan de gezamenlijke feestmaaltijd. (uit: 'Het diakonie Oude Vrouwen- en Kinderhuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage')

Het nieuwe Burgerweeshuis van Scheveningen aan de Duinstraat. Het werd in 1901 in gebruik genomen en in 1981 gesloopt. (GA)

Burgerweeshuis Scheveningen

In Scheveningen werd in de zeventiende eeuw verscheidene malen geprobeerd om ingang te vinden in het Burgerweeshuis. Door de onverzettelijke houding van de regenten van het Burgerweeshuis inzake het toelaten van wezen was dit echter steeds tevergeefs geweest.¹⁶ Toen de Zevenjarige oorlog tegen Frankrijk aan het eind van de zeventiende eeuw in het Scheveningse dood en verderf had gezaaid en er talrijke ouderloze kinderen achterbleven, leek het tijdstip gekomen om een eigen weeshuis op te richten. Op 22 december 1696 verleenden de Staten van Holland en West-Friesland toestemming voor het oprichten van een weeshuis. Daarmee werd een antwoord gegeven op de sterk toegenomen aanwas van weeskinderen van 'onvermogen' ouders, waarvoor de diaconie te weinig middelen had om ze te kunnen onderhouden, "so dat deselve kinderen sonder behoorlijk opzicht opgevoed wierden, ende in ongebondentheyd opwaschten".¹⁷

Het weeshuis was min of meer onafhankelijk van de kerkelijke gemeenschap, hoewel het wel financiële steun kreeg van de plaatselijke kerk. Daarnaast kwam geld van het gasthuis, het St. Adriaensgilde, de vuurbaakmeesters en de magistraat van Den Haag.¹⁸

Ondanks de onafhankelijkheid waren er de eerste jaren regelmatig schermutselingen tussen de kerkeraad en de regenten, met name over het uitblijven van een reglement. In 1725 wendde de kerkeraad zich met een verzoekschrift tot de burgemeesters met een klacht hierover en het verwijt dat de regenten reglementen vanuit andere plaatsen gebruikten geheel naar eigen inzicht. Het duurde echter nog tot 1756 eer het reglement voor het Burgerweeshuis van Scheveningen door de magistraat werd vastgesteld. In grote lijnen zag het er hetzelfde uit als elders. Toch waren er enkele plaatselijke verschillen. Zo verbleven de jongens tot hun vijftienvijfde en meisjes tot hun tweeëntwintigste jaar in het weeshuis. Ook voor de binnenvader en -moeder waren

specifieke eisen geformuleerd. Zij dienden typisch Scheveningse kwaliteiten te bezitten, zoals kennis van de zeevaart of de visserij.¹⁹

Aan de oostzijde van de Keizerstraat werd het woonhuis van Hendrik Plas aangekocht en op 9 november 1698 konden de eerste veertien kinderen het weeshuis betrekken.

De eerste decennia van zijn bestaan ging het het weeshuis voor de wind. De inkomsten waren voldoende en ook over belangstelling hadden de regenten geen klagen. In de loop van de achttiende eeuw nam de financiële steun af en ook twee belangrijke legaten uit 1773 en 1778 konden niet verhoeden, dat het weeshuis in een financieel precaire situatie belandde. Alleen de magistraat bleef het weeshuis subsidiëren. Ook sloten de regenten diverse malen leningen af bij de burgerlijke gemeente, waarmee ze onder meer in 1776 een uitbreiding van het huis konden financieren.

In de Franse tijd liepen de inkomsten sterk terug. Om het hoofd te bieden aan deze achteruitgang en ook de problemen van het lokale gasthuis op te lossen werden de instellingen samen gevoegd. Zij werden ondergebracht in het gasthuis. De twaalf wezen verhuisden daarop naar de overkant van de Keizerstraat en het weeshuis werd gedurende die periode een kazerne voor Franse soldaten.

Net zoals bij andere weeshuizen het geval was, werden ook hier in de Franse tijd jongens opgeroepen om in krijgsdienst te treden. De regenten probeerden dit tegen te houden door aan te geven, "dat die jongelingen alleen tot de visscherij zijn en worden opgebracht".²⁰ Het mocht niet baten, men was onverbiddelijk: de jongens moesten naar Utrecht worden gestuurd. Zo ver kwam het echter niet, want de jongens die hiervoor in aanmerking kwamen vluchtten uit het weeshuis en waren vervolgens niet meer te achterhalen.

In 1812 vond een volledige samensmelting plaats tot het 'Oude Mannen- Vrouwen- en Weeshuis'. De financiële positie verbeterde vervolgens aanmerkelijk, want in 1815 waren alle oude schulden voldaan. In de periode tot 1856 kwam het tehuis onder onmiddellijk gezag van de gemeentelijke overheid. De armenwet van 1854 zorgde er echter voor dat het weeshuis weer zelfstandig werd.

Intussen was het weeshuis vanuit het oude gasthuis in 1817 naar het oude pand aan de overzijde van de Keizerstraat terug verhuisd. Hier beleefde de gestichtsbevolking enige rustige decennia. Aanvankelijk schommelde het aantal bewoners rond de 40, waarvan zo'n 30 weeskinderen deel uitmaakten. Enkele uitschieters waren de jaren waarin epidemieën het dorp troffen. Een markant voorbeeld hiervan is de cholera-epidemie van

Luchtfoto uit 1971 van het Scheveningse weeshuis aan de Duinstraat. Hierop is de grootte van het huis goed te zien. (foto Dienst REO)

1849.²¹ Het aantal op te nemen kinderen was toen zo groot, dat de regenten weigerden iedereen op te nemen. Door tussenkomst van twee wethouders, waarbij de toezegging werd gedaan dat voor ieder kind f 100,- per jaar aan het weeshuis zou worden betaald, werd dit uiteindelijk voorkomen. In de tweede helft van de eeuw liep het aantal wezen iets terug tot vijftientig in 1874.²² Ze bleven echter de meerderheid van de gestichtsbevolking uitmaken.

In 1899 besloten regenten tot bouw van een nieuw gebouw.²³ De architect G. Brouwer jr. kreeg de opdracht om dit te ontwerpen. Van de gemeente werd een stuk grond gekocht aan de Duinstraat. Hier verrees in de daarop volgende maanden het nieuwe weeshuis, dat op 21 augustus 1901 officieel in gebruik werd genomen. Daar zou het nog enige decennia wezen huisvesten, maar van lieverlede gingen de bejaarden de boven- toon voeren. Uiteindelijk werd het gebouw een verzorgingshuis, dat onder de naam De Thuishaven nog voortbestaat aan de Neptunusstraat. In 1981 werd het pand aan de Duinstraat gesloopt.

De meeste weeshuizen mochten zich verheugen in een warme belangstelling van het Oranjehuis. Niet alleen in financiële zin werd er wel eens aandacht besteed aan de tehuizen, maar diverse Oranjes legden ook bezoeken af. Zo kreeg het Schevenings weeshuis op 6 juni 1921 hoog bezoek van koningin-moeder Emma.²⁴ Voor dit bezoek werd een apart album aangeschaft, zodat men de koningin-moeder haar handtekening kon vragen en deze vol trots in het archief kon bewaren.²⁵

Noten

1. Als belangrijkste bron voor dit hoofdstuk diende: Mr. H. Hardenberg, *Het Burgerweeshuis voor Nederlands Hervormden te 's-Gravenhage 1564-1964*, Den Haag 1964.
2. Mr. H. Hardenberg, o.c., p.56.
3. Mr. H. Hardenberg, o.c., p.63.
4. *De fundatie der Vrijvrouwe van Renswoude gevestigd te Utrecht, Delft en 's-Gravenhage 1756-1856*, Delft [1856], p.51-55; naamlijst der kwekelingen der fundatie te 's-Gravenhage. Een paar voorbeelden:

NAAM	GEB.DATUM	BEROEP
Wilhelmus Vincentius	28-3-1736	schilder en tekenmeester, alszodanig aangesteld bij de fundatie in Den Haag
Johannes Remer	9-5-1734	schoenmaker en portier weeshuis
Johannes Marda	1-3-1747	timmerman, architect
Roelof Pontvuyst	2-1-1757	beeldhouwer
Paulus Mansvelt	5-10-1783	mathematisch instrumentmaker
Pieter Wellenbergh	5-1-1785	hoofd-ingenieur waterstaat
Joh.Hendrik Hoijel	25-3-1789	officier, majoor der artillerie
Anth.Willem van Dam	28-3-1812	architect
Anth.Cornelis Weijer	5-6-1838	kunstschilder
Verder waren er veel chirurgijns, horlogemakers, timmerlieden en zeevarenden onder de kwekelingen.		
5. Mr. H. Hardenberg, o.c., p.268.		
6. Telefonische informatie van dhr. Dethmers, directeur van het internaat en rentmeester van de fundatie van de vrijvrouwe van Renswoude, 21 januari 1992.		
7. [G.Keller], <i>Het diakonie oude vrouwen- en kinderruimten der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage</i> , Den Haag 1860. Deze publikatie is de belangrijkste bron geweest voor deze paragraaf.		
8. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1015 (charter nr.3716). (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA))		
9. Het jaarlijks toegestane aantal collectes bedroeg vijf. Deze vormden, naast legaten en dergelijke, een van de belangrijkste inkomstenbronnen van de diaconie.		
10. [G.Keller], o.c., p.29.		
11. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1105. (GA)		
12. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1105. (GA)		
13. [G.Keller], o.c., p.8-9.		
14. [G.Keller], o.c.		
15. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1744, nr.215. (GA)		
16. J.C. Vermaas, <i>Geschiedenis van Scheveningen</i> , Den Haag 1926, p.484 e.v.		
17. J.C. Vermaas, o.c., p.487.		
18. Mr. J.E.J. Geselschap, <i>Inventaris van het archief van de Heilige Geest Scheveningen en het Gasthuis en het Weeshuis en sinds 1812 het Oude Mannen- Vrouwen- en Weeshuis te Scheveningen</i> , Den Haag, z.j.		
19. J.C. Vermaas, o.c., p.491.		
20. J.C. Vermaas, o.c., p.272.		
21. J.C. Vermaas, o.c., p.100.		
22. <i>Gemeenteverslag 1875</i> , bijlage.		
23. J.C. Vermaas, o.c., p.507.		
24. <i>De Nederlander</i> , 7 juni 1921.		
25. Archief van de Heilige Geest Scheveningen en het Gasthuis en het Weeshuis en sinds 1812 het Oude Mannen- Vrouwen- en Weeshuis te Scheveningen, bnr.167, inv.nr. 133. (GA)		

De ingang van het diaconie weeshuis met ervoor een weesmeisje en -jongen in het weeshuisuniform. (uit: 'Het diaconie Oude Vrouwen- en Kinderhuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage')

Dubbele bladzijde uit het strafrapport van de heren regenten, 1831. (GA, bnr.133, inv.nr.1110)

81. N. Valk.			82. D. van der Meer.		
Misdrijf.	Straf	Ingegaan.	Misdrijf.	Straf	Ingegaan.
Diefstal bij Lippen Alder.	acht dagen op water en brood, en daarna vier weken le huistijde	11. Februari 1831.	Diefstal bij Lippen Alder.	Doe de politie van voordicht tot en met gevangene en daarna ontslagen zijnde in keelant gegaan.	1 September 1831.
Herhaalde diefstal	met slagingsrecht gedroffen voor een en herhaalden tijd aan het huis geleten.	18 Maart 1831.			
Diefstal met Lippen Alder.	volgens de schiedelge straf langschied schied en brood en water dagen op water en brood. geest en provisioneel: te huis blijven tot na order. veroordeeld in keelant gebeden met consent van de gaten.	15 Juni 1831.			

De dagelijkse gang van zaken

De gang van zaken in een weeshuis, "eene instelling van liefdadigheid, bestemd tot verpleging van kinderen en oude lieden" verliep geheel volgens de artikelen van een reglement.¹ Een van de vroegste reglementen, die nog bewaard is gebleven, dateert uit 1736 en is afkomstig uit het archief van de Evangelisch Lutherse gemeente.² Het is een uitvoerige uiteenzetting aangaande het bestuur, de wezen, de opvoeding en discipline en de diverse bedienden. Het bestuur van een dergelijke instelling bestond uit een aantal regenten, die werden bijgestaan door regentesen. Zij regelden in grote lijnen gezamenlijk het beleid dat binnen het weeshuis werd gevoerd. Bij sommige kerkgenootschappen was er nog een hogere instantie, waaraan de regenten verantwoording verschuldigd waren. Ook kon het zijn dat een diaken als lid van de algemene kerkeraad tevens als regent optrad. Daarmee was er een directe lijn naar het in bestuurlijk opzicht belangrijkste orgaan binnen de protestantse kerkgenootschappen.

In het Wees- en Oudeliedenhuys der Evang. Luthersche Gemeente te 's Gravenhage komen, tegen nader overeen te komen datum, open de betrekkingen van

BINNENVADER en -MOEDER

Aan deze betrekkingen is verbonden een gezamenlijk aanvangsalaris van ten minste f 650.— 's jaars, benevens kost en inwoning, geneeskundige behandeling enz.

In aanmerking komen gehuwde lieden, P. G., bij voorkeur tusschen 35 en 45 jaar, liefst zonder kinderen ten hunnen laste.

Brieven met opgaaf van Kerkgenootschap, waartoe beiden behooren, tegenwoordige betrekking en verdere uitvoerige inlichtingen te zenden aan den Regent-Secretaris J. W. F. S. MIDDELBEEK, Juliana van Stolbergplein 10, den Haag. 1703

Een advertentie uit een krant voor een binnenvader en -moeder voor het Wees- en Oudeliedenhuys van de Evangelisch Lutherse Gemeente, datering onbekend. (GA, bnr.3)

Het aantal bedienden in een weeshuis kon zeer omvangrijk zijn. Voor het Diaconie weeshuis waren dit in de negentiende eeuw: een directeur/directrice, een binnenvader en -moeder, suppoosten, een jongensvader, een kindervader, een meisjes en beddenmoeder, een kinder-moeder, een ziekenmoeder, een onderzielenmoeder, een reinigingsmoeder, een kok-machinist, een vuurknecht, een kleermaker, een schoenmaker, een portier, een linnenbewaarster, een linnennaaivrouw, een onderlinnennaaivrouw, een wollennaaivrouw en een brei-vrouw.³

De dagelijkse leiding van een weeshuis was oorspronkelijk in handen van de binnenvader en -moeder. Zij werden meestal geselecteerd en aangesteld door de regenten. Deze laatsten werden ook wel buitenvaders genoemd. Volgens de regels waren de vader en moeder niet jonger dan 40 jaar, een gehuwd paar, dat in ieder geval geen kinderen meer in huis had. Zij kwamen in het weeshuis te wonen en "zullen de arm kinderen en wesen van jongsaf aan tragten in te boesemen de Vrese des Heeren de gehoorsaamheyt en beleeftheyt ten dien zijnde de zelve in Godvrugt moeten voorgaen".⁴ De vader werd daarbij aangezien als het 'hoofd des huisgezins' en zijn voorbeeld moest 'ieder tot stichting dienen'.

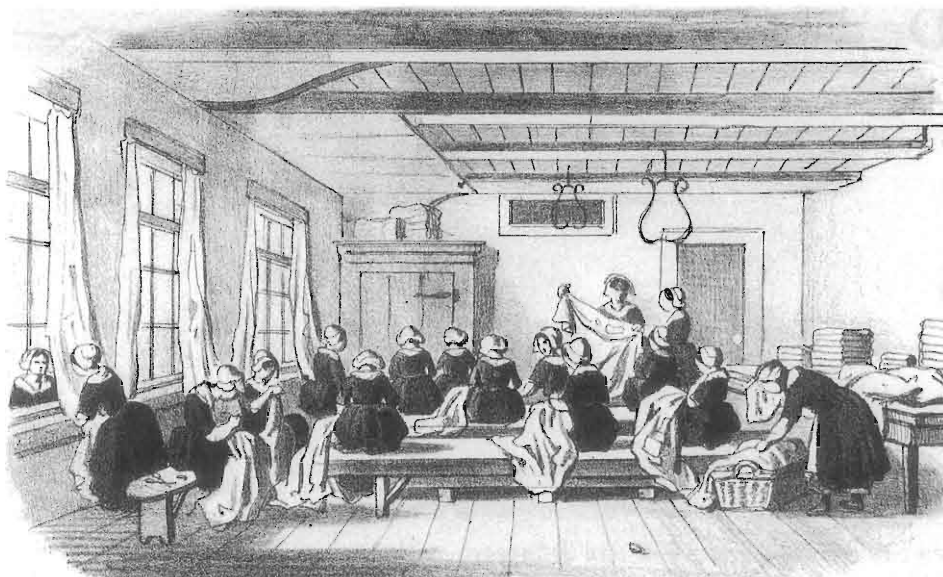
Waar bestonden de werkzaamheden van beide weesouders nu precies uit. In de eerste plaats was dit het toezicht op de kinderen. Zij zorgden ervoor dat de jongens en de meisjes - voortdurend strikt gescheiden - op tijd werden gewekt. In de zomer was dat voor de jongens om half zes en de meisjes om zes uur, 's winters mochten zij een uurtje later op. Ook het slapen gaan werd nauwlettend door de binnenvader en -moeder in de gaten gehouden. Verder zorgden zij voor de inkopen ten behoeve van het weeshuis, daarbij voor een deel geassisteerd door de regentesen die zich met de inkoop van voedingsmiddelen bezig hielden.

Ook het menu was in sommige reglementen vastgelegd. Een voorbeeld van een reglement uit 1845, waarin het volgende weekmenu te lezen staat:⁵

zondag:	gewone soep met witte bonen
maandag:	grutten met siroop en reuzel
dinsdag:	snijbonen met Egyptische boontjes
woensdag:	als zondag
donderdag:	grutten met koolraap
vrijdag:	soep met vlees
zaterdag:	grutten met witte kool

Dit betrof uiteraard het warme eten, dat over het algemeen tussen de middag werd genuttigd. Om deze maaltijden te serveren waren grote hoeveelheden voedsel

Weesmeisjes aan het werk in de verstellkamer van het weeshuis aan het Spui, litho 1861. (GA)

nodig. Van het Burgerweeshuis zijn door de nauwgezetheid van de regentessen hierover gegevens bewaard gebleven.⁶ Voor een maaltijd met snijbonen waren er voor het hele weeshuis 1200 nodig, voor een maaltje prinsessebonen 3000 en wanneer men tuinbonen at moesten er vijf à zes manden worden aangesleept. Het ontbijt bestond veelal uit roggebrood soms met tarwebrood met water en melk. De avondmaaltijd kon variëren van brood met bier op zondag, woensdag en zaterdag tot gekarnde melk, grutten en siroop op de andere dagen.⁷ Een niet al te gevarieerde maaltijd, maar de wezen waren verzekerd van eten en dat was voor die dagen met name voor kinderen van 'minvermogenenden' een luxe! Gezien deze situatie was het eten ook handelswaar en zo blijkt uit de verbodsregels in de diverse reglementen, dat de kinderen regelmatig moeten hebben geprobeerd eten naar buiten te smokkelen en het te ruilen tegen snoep of gewoon te verkopen. Dit gedrag werd uiteraard niet geduld en dat leverde dan ook "poene van zwaare kastijdinge" op.⁸

Straf kon natuurlijk ook door ander gedrag worden opgelopen. De meest voor de hand liggende voorvallen zijn wat dit betreft: dronkenschap, liederlijk gedrag buiten het weeshuis, diefstal, uit het 'gesticht gedeseerteerd', van het werk of van school weggebleven, in de kerk zich onbehoorlijk gedragen of in het algemeen ongewenst gedrag. In het Diaconieweeshuis werden dergelijke 'vergrijpen' in de periode 1820-1855 bestraft met opsluiting in een donker kamertje op water en brood eventueel als vervolg hierop om gedurende enige tijd met het blok aan het been te moeten zitten.⁹ Lichtere straffen bestonden uit het inhouden van zakgeld of het verbod om 's zondags het weeshuis te verlaten. Dit was de dag dat de kinderen vrijaf kregen om hun familie te bezoeken. Het uitdelen van dergelijke straffen behoorde overigens tot de taak van de regenten. Wanneer de regenten helemaal geen raad meer met de kinderen wisten dan werden zij in deze periode overigens op transport naar de strafkolonie Veenhuizen gezet.

Een belangrijk element bij de weeshuisopvoeding was de uniforme kleding van de kinderen. De eerste eeuwen was het gebruikelijk de wezen een sterk afwijkende kleding te laten dragen. Soms leidde dit tot extreme kleurstellingen, waarbij bijvoorbeeld de stedelijke kleuren

werden gehanteerd.¹⁰ Of hiervan in Den Haag ook sprake is geweest, valt moeilijk na te gaan. Wel is duidelijk dat algemeen gangbaar was om de kleren op de mouw te voorzien van een afkorting behorend bij het betreffende weeshuis. Het is koning Lodewijk Napoleon geweest, die per decreet bepaalde dat de veelkleurigheid van het wezententue teniet gedaan moest worden. Naar zijn oordeel gaf deze kleding duidelijk de 'stand waartoe de kinderen behoorde weer', "terwijl de ware milddadigheid nimmer door dergelijke uiterlijke teekenen zoekt te schitteren".¹¹ Bepaald werd dat de wezenkleding voortaan moest overeenstemmen met het 'gewoon gebruik'. In de periode daarna komt dit dan ook in de reglementen duidelijk naar voren. Het herkenningsteken van de weeshuizen bleef echter nog lang gehandhaafd. Dit kon betekenen dat bij ongeoorloofd gedrag de waarnemer onmiddellijk het weeshuis op de hoogte stelde. Het nietsvermoedende kind werd bij thuiskomst dan al opgewacht en ontving een reprimande. Zij moesten zich er dus voortdurend van bewust zijn dat men hen in de gaten hield. Voor hen zat er weinig anders op dan "met eere het weeskleed aan te hebben", zoals een reglement uit 1834 vermeldt.¹²

Wanneer de kinderen het uiteindelijk tot hun eenen-twintigste of tweeëntwintigste jaar hadden weten uit te houden in het weeshuis, mochten ze 'uittreden'. Bij het verlaten van het huis kregen de inmiddels volwassen geworden wezen een uitzet mee. Deze bestond voornamelijk uit kleding en een kleine som geld. Een voorbeeld uit 1861 van het Evangelisch Lutherse weeshuis geeft de volgende opsomming: Voor jongens bestond de uitzet uit "1 Lakenschen jas, broek en vest (weeshuis-knoppen verwijderd), hemden, 2 borstrokken, 3 onderbroeken, 6 bonte zakdoeken, 6 witte dassen, 3 paar kousen, 1 paar schoenen, een klederenkist, bijbel, kerkboek en 6 gulden. De meisjes kregen eveneens een voornamelijk uit kleding bestaande uitzet mee: "eene japon, een jak, 6 linnen hemden, 2 borstrokken, 3 rokken, 3 onderbroeken, 4 zakdoeken, 3 halsdoeken, 3 paar witte kousen, 1 paar schoenen, 2 paar zakken, 2 schortelkleeden, 1 omslagdoek, 1 muts, 1 ladetafel" en de onvermijdelijke bijbel en het kerkboek en tot slot ook 6 gulden.¹³ Hiermee moest men het op eigen benen zien te redden.

Conditien waer op de Regenten van't Arme oude Vrouwen ende Kinderen-huys der Diaconie van 's Graven-hage, besteden de Ambachts-Kinderen, soe Jonghens als Meyfkens, die in 't selve huys werden gealimenteert.

Erstelijck soo wie eenige Kinderen aanneemt, sal deselve behoorlijke onder-richtinge doen in 't Handt-werck daer op de selve besteedt sijn, ende oock soo veel doendelijck is tot alle modeflic, ende eerbaerheydt vermanen, ende in ghevalle deselve haer te buyten mochten gaen, met alle bescheydenheit daer over bestraffen.

De Baesen ofte Vrouwen sullen oock gehouden sijn 't bedongen arbeyts-loon vande voorn: aenghenomen Kinderen, alle weeck precys te betalen, in handen van den Binne-vader van het voor-schreven Huys.

De selve sullen meede, by de welcke kindt ofte kinderen besteedt sijn, alle weecke 't voorn: bedongen arbeyts-loon ten vollen moeten betalen, sonder voor eenige Heylige ofte Beede-dagen, Vastelavont, Kermis, ofte andre gewoone speel-dagen, hoedanigh die souden mogen wesen, jets daer van te mogen korten, als alleenlijck by sieckte vande voorn: Kinderen.

Sullen oock moeten inflaen den tydt die fy de kinderen hebben aenghenomen te voldoen, sonder dat zy-lieden onder pretext van geen werck te hebben of dieghelijcke, de selve kinderen binnen den voorfsz. tydt sullen vermogen 't huys te senden, ende daer door 't bedonghen loon onthouden.

Ingevalle 't gebeurde dat eenighe van de voorn: besteede Kinderen absenteerde, ende niet te werck en quamen, sullen 'de voorn: Baesen ende Vrouwen, daer deselve besteedt sijn, aenstonts den voorn: Binne-vader moeten bekent maecten, die 't selve op de naest vergaderinghe aen de Regenten sal Notificeren, ten eynde daer inne werde versien, ende inghevalle de voorn: Baesen ofte Vrouwen daer van mochten blyven in ghebreecke, sullen als dan gehouden sijn 't volle bedongen Loon te betalen.

De Kinderen sullen ghehouden sijn op haer werck of winckels te komen, des Somers 's morgens voor seffen, ende des Winters metten dagh, op 't verlangen ende korten van de dagen naer advenaet, ende des naer-middaghs altydt voor half-tween, midts sullen de Baesen ofte Vrouwen de kinderen die geen gelt winnen, des Somers van half Maert tot half October 's middaghs ten elf uyren, ende 's winters weder van half October tot half Maert 't favonts ten vyf uyren, van haer werck moeten laten gaen, om in 't leeren lesen ende schrijven onder wesen te werden. Ende de kinderen die loon winnen 't geheele Jaer door 's middaghs ten twaelf, ende 't favonts ten acht uyren, behalven daer anders werdt geconditioneert.

Gelijck mede de Vrouwen Linde-naeysters sijnde, ghehouden sullen wesen, door de Meyf-kens by haer besteedt, alle vier-en-deel Jaers ten behouwe van 't voorfsz. Huys by yder der selve doen Naeyen, twee groote ofte drie kinderen Hembden, sonder voor gaeren ofte arbeyts loon vandien jets te pretenderen.

Op alle welcke voorfsz. Conditien, ick ondergeschreven bekenne aenghenomen te hebben
ingaende den
voor den tijdt van,
ende expicende den

Voorwaarden waaronder de weeskinderen van het Diaconie weeshuis werden uitbesteed, 18de eeuw. (GA)

De opvoeding

In de weeshuizen bestond over het algemeen een strikt reglementeerd opvoedingssysteem. De kinderen moesten op gezette tijden opstaan, eten, naar school, naar het werk, catechisatie volgen, naar de kerk en gaan slapen. Ook het verblijf buiten het weeshuis was streng geregeld. Alleen de oudere jongens kregen min of meer vrij spel, daar zij naar hun baas moesten. De andere kinderen verbleven grotendeels in het weeshuis. Zij mochten slechts op gezette tijden de stad in en dit ging meestal onder begeleiding. Dit was in het geval van de wekelijkse kerkgang twee of driemaal per zondag of wanneer de kinderen naar een school buiten het weeshuis moesten. 's Zondags mochten ze gedurende enige uren naar familie. Ook dit werd overigens goed in de gaten gehouden. Wanneer er klachten over gedrag tijdens het verblijf buiten de weeshuispoorten bij de binnenvader of regenten binnenkwamen dan betekende dat meestal één of meer zondagen in huis blijven. De binnenvader was bij uitstek de opvoeder in het leven van het weeshuiskind.

In hoeverre deze binnenvaders en ook moeders hiervoor geschikt waren, is nauwelijks te achterhalen. Echte ouderliefde was gezien de grote aantallen wezen niet mogelijk. Aanvankelijk gaf de binnenvader onderwijs. Eén van de voorwaarden bij zijn aanstelling was derhalve dat hij moest kunnen schrijven en lezen en uiteraard thuis zijn in de godsdienst. De school vormde ook een belangrijk onderdeel van de opvoeding. Vandaar dat er door de weeshuisbestuurders steeds naar gestreefd is om een school onder eigen dak te hebben. Voor deze eigen school kon men dan ook zelf de richtlijnen bepalen en een reglement opstellen voor de schoolmeester. Deze diende "door ijver en braafheid steeds te trachten de jeugd tot kundige en godsdienstige mensen te vormen" en "zal hij in het bijzonder geven klassikaal onderwijs, waarvan de hoofdonderwerpen moeten zijn lezen, schrijven, rekenen en zingen. Alles zoo wel theoretisch als practisch".¹⁴ Opmerkelijk is het dat eigenlijk vanaf het begin van de stichting van de weeshuizen uitgegaan werd van de integratie van het onderwijs in de gestichtsopvoeding.

Het schoolgaan was in de zeventiende en achttiende eeuw zeker geen algemene gewoonte.¹⁵ De kinderen van rijke ouders kregen les aan huis en de weinige scholen die er waren, werden bevolkt door kinderen uit de middenklasse van de bevolking. De arme kinderen kregen meestal geen onderwijs. Zij hadden daar veelal ook geen tijd voor, want hun taak was om mede zorg te dragen voor het gezinsinkomen. Het weeshuis bracht dus juist voor deze kinderen een positieverbetering op dit gebied. De dagelijkse loop van het schoolgaan begon 's morgens in de zeventiende eeuw om acht uur en in de achttiende eeuw om half negen. Er werd stipt op tijd begonnen met gebed. De kinderen zaten als een grote groep - dit kon oplopen van tientallen tot honderd of meer - in een lokaal, dat over het algemeen niet uitblonk in frisheid en lichttoelating. De schoolmeester zat op een verhoging middenin de klas. Als regel gaf hij les aan de oudsten, die op hun beurt weer de kennis overdroegen aan de jongeren. Geregeld per dag, soms zo'n vier keer, werden de kinderen vaak groepsgewijs overhoord door de meester. Ook hierin konden de oudste kinderen een taak hebben.

Overigens bestonden naast het schoolonderwijs met name voor de weesmeisjes ook in het huis diverse werken leermogelijkheden. Dit omvatte huishoudelijk werk en werken in de naai- of breikamer.

Voor de jongens in het weeshuis vormde de 'uitbesteding' één van de pijlers van hun opvoeding. Zij werden nadat ze de lagere school doorlopen hadden in overleg met de regenten geplaatst bij een werkbaas om daar een fatsoenlijk ambacht te leren. Hiervoor gingen de ambachtlieden een overeenkomst aan met het bestuur van het betreffende weeshuis. Zo verbond men zich ertoe om deze kinderen "behoorlijke onderrichting [te] doen in 't-Handt-werck daer [...], ende oock soo veel doendelijk is tot alle modestie, ende eerbaerheidt vermanen, ende in ghevalle deselve haer te buyten

mochten gaen, met alle bescheydentheyt daer over bestraffen".¹⁶ De ambachten liepen uiteen van timmerman tot schoenmaker en van tingierter tot wagenmaker.¹⁷ Voor de ambachtsman waren de weeskinderen uiteraard goedkope arbeidskrachten. Het betekende tevens dat door toedoen van de diverse weeshuizen de kinderarbeid zonder enige remming of kritische noot werd hooggehouden. In latere tijd kwam het ook voor dat meisjes uitbestede werden in zogenaamde werkhuizen.

Het feit, dat de oudere jongens overdag werkten, was nog geen reden om niet naar school te moeten. Voor weeskinderen bestond de plicht tot het zestiende jaar een avondschool te bezoeken. Aan het eind van de negentiende eeuw gingen ook veel jongens naar de ambachtsschool voordat ze echt aan het werk gingen. Het godsdienstig onderwijs was verreweg het belangrijkste. Daaraan werd derhalve door de dag heen veel aandacht besteed. Hierbij hadden zowel de schoolmeester als de binnenmoeder en -vader een niet te onderschatten rol. Daarnaast was er de wekelijkse catechisatie; het onderwijs in de 'rechte leer'. Meestal werd dit gegeven door de deskundige bij uitstek: de predikant of pastoor, die speciaal hiervoor aan het weeshuis was verbonden. Bij kleinere kerkgenootschappen was dit of de gewone wijkpredikant of een daarvoor aangewezen persoon uit bijvoorbeeld de kerkeraad. De catechisatie was belangrijk in verband met de voorbereiding op de 'belijdenis des geloofs'. Een verplichting, die voor elk kind gold voordat hij of zij het weeshuis definitief mocht verlaten. Dit belijdenis afleggen gebeurde meestal zo rond het eenentwintigste of tweeëntwintigste levensjaar. Bij meisjes kon dat eventueel eerder doordat zij in het huwelijk traden.

Voor de catechisatie kenden de meeste weeshuizen een aparte catechisatiekamer of -zaal, die soms het formaat van een kerkzaal aannam.

Links:
De catechisatie- of kerkzaal in
het Diaconie weeshuis aan de
Hooftskade, foto uit 1908.
(GA, bnr.133, inv.nr.1860)

Financiën

De meeste weeshuizen werden opgericht nadat er één of meer grote legaten waren binnengekomen of nadat er een uitgebreide bedelactie had plaatsgevonden. Daarmee zijn gelijk de twee belangrijkste inkomstenbronnen van de weeshuizen getypeerd.

De legaten vormden voor de heren regenten belangrijke bijdragen aan de financiering van het beheer van het weeshuis. Dit waren echter onzekere inkomstenbronnen, waarop men niet al te veel kon rekenen bij de jaarlijkse uitgaven. Toch betekenden ze op de lange termijn gezien vaak de redding van een weeshuis.

Het eerste legaat dat van belang is in dit kader vormt dat van Crispijn van Boschuijsen en zijn vrouw Agnys Pietersdochter. Hiermee werd het mogelijk gemaakt om in 1564 het allereerste weeshuis in Den Haag op te richten. Enkele jaren later werd een nieuw legaat verworven uit de erfenis van Dirck Jacobz, alias Backsteen, die al zijn goederen na aftrek van zijn schulden vermaakte aan het Burgerweeshuis. Overigens wel onder de voorwaarde dat er één maal per jaar op zijn sterfdag enkele psalmen in het 'Nederduits' of in het Latijn werden voorgelezen.¹⁸ Bij het merendeel van de legaten komen dergelijke voorwaarden of andere beperkingen voor. Zo schonk de oud-regentes van het Burgerweeshuis Maria

van Surendael, weduwe van de burgemeester en lakenkoopman Jacob Cornelisz van Wouw, in oktober 1624 een rente van 25 pond per jaar op twee braakliggende stukken grond ten zuiden van de Grote Markt. Hierbij was de uitdrukkelijke bepaling opgenomen, dat er dertien gebrandschilderde ramen met wapens van haarzelf, haar man en haar twaalf kinderen in het weeshuis zouden worden aangebracht.¹⁹ Dat dergelijke legaten ook met geestelijk gewin na de dood hadden te maken blijkt wel uit het testament van juffrouw Anna Magdalena Pittenius. Zij liet twee jaar voor haar overlijden een testament opstellen: "overdenckende de broosheyd van mijn leeven, en de onseckerheyd van de tijd mijnes overljdens, soo heb ik alvorens (terwijl godalmagtig mij door sijne goedheyd nog daartoe in staat steld) bij desen willen disponeeren over mijne na te latene goederen...soo verklaare ik te legateeren en ter gedagtenissen...aan het gereformeerde arme oude vrouwen en kinderhuys alhier in 's Hage, ter bestiering van de wel edele mevrouwen Regentinnen, de somma van drie duysend guldens, tot blyvend capitaal, waar voor stelle de twee navolgende obligatien..."²⁰ Een voorbeeld uit de vele legaten, die ook de Hervormde diaconie voor het weeshuis kreeg. Ook kwamen er inkomsten op andere manieren voort uit de legaten. Zo kon door verpachting van de bij legatering in eigendom verkregen landerijen

Collectebussen uit het Diaconie
weeshuis aan de Hooftskade.

T. Hoff van Hollandt, en de magistrat van
S. gravenhage, hebben goetgewonden en geordonneert, soo als
deselve goetvinden en ordonneren by desen, dat de Predicanten
van S. gravenhage, soo die nu sijn; als die noch staen te Lomien
hare Predicaten Soodanigh sullen hebben te schickem, en te
dirigeren dat des Heeren Leegen overde gemeijnde sal uijt-
gesproken sijn, soo des Sondaghs als inde week, S'morgens
voor het slaen van elf uijren, Inmiddaghs voor het slaen van
vier, en Savonds voor het slaen van seven uijren; en dat den
Predicant, die voor het slaen van elf, vier en seven uijren
respectie, den Leegen niet sal hebben uijtgesproken, voor
den armen deser Stede sal verbeuren, Welken een Silvere-
Ducaton, een quārtier uijns later, twee dicatons, en nog een
quārtier uijns later vier dicatons; welke verbeurde penningien
door de Diaconen vandeselue Kercke, ten behooven vanden
armen ingevordert, en ontfangen sullen worden. En sal fōpē
vandesen werden ter hand gestelt, aende Grootste Predicant
en aen den Advocaet vande Diaconie, alhier, om gecommun-
ceert te worden, daen het behoren sal: A. Hoff gedaen den
xxxxij^{en} juniij 1711 en elf.

Joan Thierij
VM

Ant. Dier

pachtgeld worden geïnd. Ook rente uit diverse geldwaardige papieren behoorde tot de terugkerende inkomsten.

Een andere, meer constante bron van inkomsten waren de collectes. Het is een vorm van geldwerving, die waarschijnlijk zo oud is als de kerken zelf. Voor het weeshuis van de Hervormde diaconie werden jaarlijks vijf straatcollectes gehouden.²¹ Daarbij werden ook de wezen actief ingezet om alle straten van Den Haag met een bus af te gaan. Daarnaast waren er collectes in de wekelijkse kerkdiensten, waarvan er volgens een vast schema een voor de weeshuizen was. Een reglement uit 1736 van de Evangelisch Lutherse Kerk vermeldt bijvoorbeeld, dat de collecte op de tweede zondag van september bestemd was voor het eigen weeshuis.²²

Ook waren er vaste bussen in de kerken en soms ook op straat voor het weeshuis zelf of in de hal, waarin men z'n giften kon deponeren.²³ Verder mocht veelal voor de wezen worden gecollecteerd bij begrafenisdiensten.

Behalve deze inkomsten uit collectes kwamen ook nog gelden uit een andere kerkelijke bron voort. De meeste kerkgenootschappen kenden een strikt reglement voor het functioneren van alle ambtsdragers. Bij overtredingen van de regels kreeg men in de meest voorkomende gevallen een boete, die vaak naar het diaconale armenfonds ging. Zo kon het in de achttiende eeuw voorkomen dat een predikant, bij te late beëindiging van de kerkdienst, "voor den Armen deser stede sal verbeuren telkens een silvere ducaton, een quartier u'rs later twee ducatonen en nog een quartier u'rs later vier ducatonen".²⁴ Of deze boetes ook werkelijk veel opleverden is niet zo gemakkelijk te achterhalen. Over het toepassen kan, gezien de frequentie waarmee van dergelijke bepalingen sprake is, geen twijfel bestaan. Overigens kenden ook regentencolleges van weeshuizen dergelijke boetebepalingen. Het reglement van de 'Rooms Katholiek weesen- en armenzorg' uit 1825 bepaalde bijvoorbeeld, dat de president-regent de weeskinderen na thuiskomst op zondag moest inspecteren. Kwam de regent niet opdagen dan werd hij tot vijftig cent boete veroordeeld.²⁵ Naast deze giften en boetes van kerkelijke herkomst kenden de weeshuizen enige voorrechten met betrekking tot de vrijstelling van accijnzen. Over het algemeen betrof het hier goederen, die nodig waren voor voeding en dergelijke.

Ook werden wel speciale heffingen in het leven geroepen om de kassen van de weeshuizen te spekken. Een van de markantste voorbeelden op dit gebied vormt Scheveningen. Hier werd "van ydere koopvis die op het strand afgeslagen" werd 2 duiten of 4 penningen afgedragen ten behoeve van het weeshuis. Daarnaast werd voor "ieder tal haringen 2 penningen" betaald en acht

penningen voor "benne granaat, een ton schol en 100 schelvis". Hiermee werd reeds in 1697, een jaar voor de opening van het weeshuis, begonnen en het bracht in dat lopende jaar reeds 481 gulden en acht stuivers op.²⁶ Een andere mogelijkheid om inkomsten te verwerven vormde de 'bedrijfsvoering' van het huis. Zo moesten de ambachtsjongens het grootste deel van hun loon afstaan en kregen zij slechts een klein deel als zakgeld. Verder bestond de mogelijkheid om in het huis vervaardigde produkten aan de man of vrouw te brengen. Daarbij kan gedacht worden aan naaiwerk dat door de meisjes werd verricht, maar ook de in dienst van het weeshuis werkende schoenmaker kon voor buiten het huis werk produceren. Eén van de attractiefste inkomstenbronnen was de loterij. Verscheidene malen kregen de regenten toestemming om ten nutte van het weeshuis een loterij te organiseren. Tevens kwamen ook de giften in de weeshuiskas, die aan de jongens die de prijswinnaars op de hoogte stelden, werden geschonken.

Ook de gemeentelijke overheid deed in de loop der eeuwen een duit in het zakje. Dit kon op diverse manieren. In de eerste plaats door middel van een jaarlijkse of eenmalige subsidie aan een weeshuis. De gemeente dwong de regenten ook wel wezen op te nemen, die niet volgens de regels van het reglement van het betreffende huis zou worden toegelaten. Daarbij behoorde dan wel een jaarlijkse vergoeding. In de achttiende en negentiende eeuw ging het meestal om een bedrag van f 100,- à f 120,- per kind. Ook via particulieren konden op deze wijze kinderen in het weeshuis worden geplaatst.

Al deze inkomsten waren vanzelfsprekend bestemd voor de verzorging, de voeding en kleding van de weeskinderen en het beheer van het weeshuisgebouw. De jaarlijkse overzichten, die rond 1860 verschenen in de gemeenteverslagen geven een indruk van de gang van het geld. Overigens vermelden zij niet de hierboven geschetste inkomsten.

Financieel overzicht weeshuizen in 1874²⁷

Instelling	kosten beheer	voeding kleding verzorging	legaten erfenissen	collecten
Herv.Diac.	2.645,04	31.809,90	5.500,00	11.682,39
Ev.Luth.	1.750,58	10.221,42	14.646,71	2.876,52
Waalse gem.	2.602,34	14.134,28	-	13.422,29
RKWO	4.374,05	49.297,86	39.911,18	711,60
Schev.wsh	680,00	5.739,77	-	1.260,63
Israël.wsh	geen opg.	6.755,59	-	4.126,36
Burgerweesh.	5.645,82	22.759,82	-	-

TARIEF DER BREILOONEN

OP DE

BREIKAMER IN HET DIACONIE-WEESHUIS

DER

NEDERDUITSCH HERVORMDE GEMEENTE

TE 'S GRAVENHAGE.

5 Nov. 1867.

Mansgoederen.

Katoenen Kousen	f 0.50—0.85
Wollen "	" 0.35—0.60
Katoenen Sokken	" 0.25—0.50
Wollen "	" 0.20—0.50

Vrouwengoederen.

Katoenen Kousen	f 0.50—1.25
" onderkousen	" 0.40—0.60
Wollen Kousen	" 0.30—0.60
Katoenen Borstrokken	" 0.80—1.50
Wollen "	" 0.70—1.20
Nachtmutsen	" 0.25—0.60

Meisjesgoederen.

Katoenen Kousen	f 0.40—0.80
---------------------------	-------------

Katoenen onderkousen	f 0.30—0.50
Wollen Kousen	" 0.25—0.45
Katoenen Borstrokken	" 0.70—1.20
Wollen "	" 0.60—1.00

Kindergoed.

Katoenen Kousen	f 0.25—0.75
" onderkousen	" 0.20—0.45
Wollen Kousen	" 0.15—0.25
Katoenen Borstrokken	" 0.40—0.65
Wollen "	" 0.30—0.50
Mutsjes	" 0.25—0.60
Ondermutsjes	" 0.15—0.30
Slaapmutsjes	" 0.25—0.50
Mofjes	" 0.15—0.50
Slabbetjes	" 0.20—0.50

Het in- of aanbreiden van gedeelten kost naar gelang der grootte.

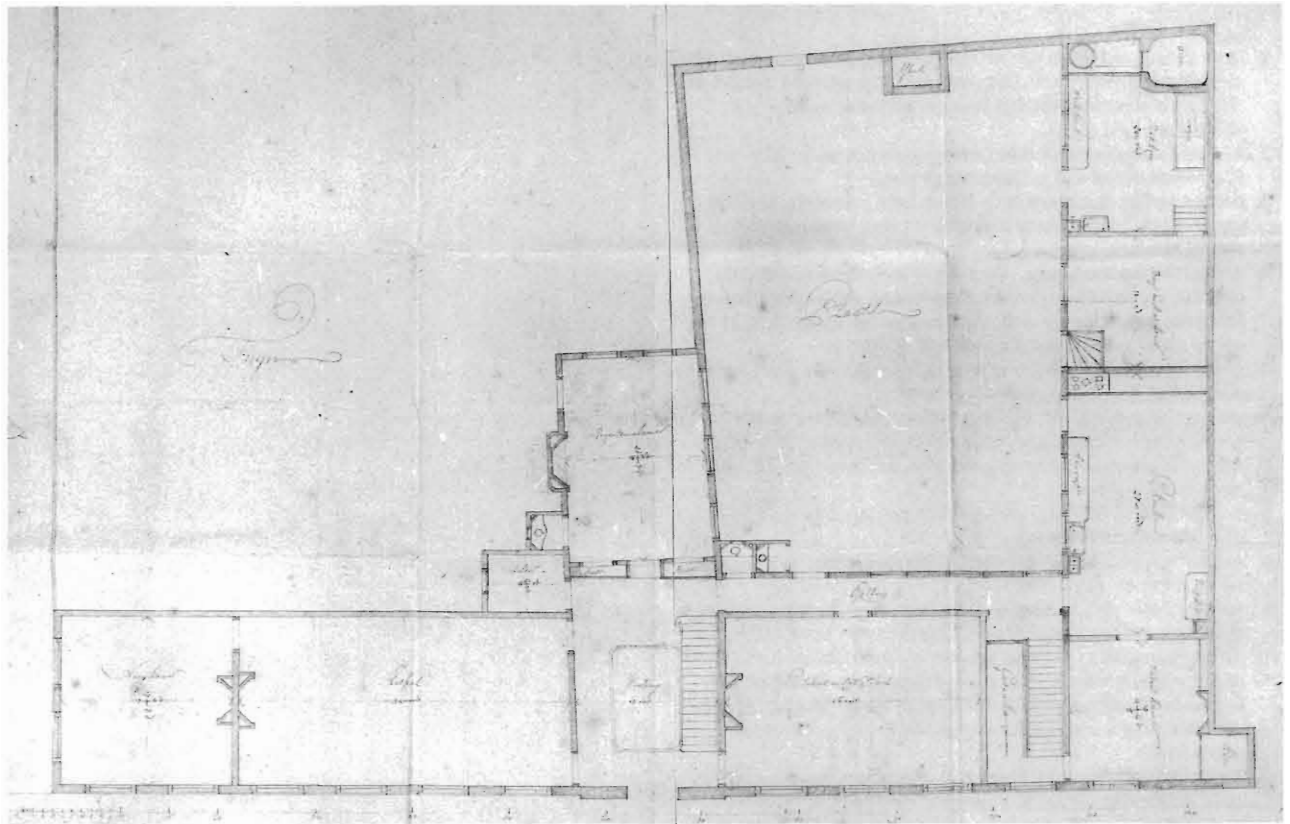
Tarieven voor kledingstukken, die in het weeshuis in opdracht van particulieren of instellingen door de meisjes konden worden vervaardigd. (GA)

Opvallend bij deze cijfers zijn de grote verschillen in zowel inkomsten als uitgaven. Per weeshuis kon dit sterk verschillen. Het ene kreeg voornamelijk inkomsten uit legaten, het andere weer vooral uit collecten. Ook de gemiddelde kosten voor voeding, kleding en verzorging per persoon verschillen sterk van f 80,- voor het RK wees- en oudeliedenhuis tot f 344,85 voor het Burgerweeshuis.²⁸ De meeste weeshuizen konden toen al niet meer uit eigen inkomsten het 'bedrijf' draaiende houden. Jaarlijks moesten de betreffende diaconieën voor het tekort bijspringen.

Noten

1. In de diverse archieven van de Haagse kerkgenootschappen treft men de reglementen aan. Het voorbeeld hier gebruikt dateert uit 1861 en is afkomstig van het Evangelisch Lutherse weeshuis. (Bibliotheek GA)
2. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.109. (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA))
3. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1038-1061, diverse reglementen voor deze functionarissen. (GA)
4. Archief Rooms Katholieke Wees- en Oudeliedenhuis (RKWO), bnr.703, inv.nr.238, reglement Binnenvader en -moeder, handgeschreven, waarschijnlijk eind achttiende eeuw. Mogelijk is dit het eerste reglement van het RK weeshuis. (GA)
5. H.Wiersma, *Haags Hervormd weeshuis 1660-1960. Bont verleden. Boeiend verleden.*, Den Haag 1960.
6. Mr. H. Hardenberg, *Het Burgerweeshuis voor Nederlands Hervormden te 's-Gravenhage, 1564-1964*, Den Haag 1964, p.146
7. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.527, reglement 1846. (GA)
8. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.805, reglement daterend uit het eind van de achttiende eeuw. (GA)
9. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1110 en 1111. (GA)
10. A.Pietersma en L.L.M.Smit, *Burgerwezen van Utrecht. 500 jaar stichting van Evert Zoudenbalch*, Utrecht 1991, p.105-107.
11. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.1018. Bevat de verordening van de koning van 7 september 1808 met een begeleidend schrijven van de toenmalige burgemeester J.Slicher van Den Haag aan de Lutherse gemeente om hieraan gehoor te geven. (GA)
12. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.805, Regelen van orde, 4 februari 1834. Waarschijnlijk zal dit reglement, gelet op het grote formaat, op een duidelijke plaats in het weeshuis hebben gehangen. (GA)
13. *Reglement voor het weeshuis der Evangelisch-Luthersche Gemeente te 's-Gravenhage*, Den Haag 1861. (bibliotheek GA)
14. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.527. Reglement uit 1846. (GA)
15. E.P. de Booi, "Naar school. Schoolgaande kinderen in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw", *Tijdschrift voor geschiedenis*, 94, 1981, p.343-376.
16. *Conditien waer op de Regenten van 't Arme oude Vrouwen ende Kinderen-huys der Diaconie van 's Gravenhage, besteden de Ambachts-Kinderen, soo Jongens als Meyskens, die in 't selve huys werden gealimenteert.* (vermoedelijk daterend uit de 18e eeuw, bibliotheek GA Den Haag).
17. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1109, gereedschapsboek van de werkjongens over de periode 1817-1835. (GA) Hierin werd bijgehouden aan welke jongen ten behoeve van zijn werk een stuk gereedschap werd gegeven. Uit dit boek wordt duidelijk, dat in deze periode zo'n 15 ambachten in aanmerking kwamen voor de uitbesteding.
18. Mr. H. Hardenberg, o.c., p.77.
19. Mr. H. Hardenberg, o.c., p.112.
20. Archief van de diaconie Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.974. (GA)
21. *De Nederduitsch-Hervormde Diaconie te 's-Gravenhage in haren omvang en werkring kortelijk geschetst*, Den Haag 1855.
22. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr. 303. (GA)
23. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.303, reglement uit 1736. (GA)
24. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.386. (GA)
25. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.13. (GA)
26. J.C. Vermaas, *Geschiedenis van Scheveningen*, Den Haag 1926., p.488.
27. *Gemeenteverslag 1875*, bijlage 'Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of geneeskundige gestichten voor krankzinnigen), behorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. b en c van art.2 der armenwet'.
28. *Gemeenteverslag 1875*, bijlage 'Godshuizen' biedt het totaal aantal bewoners voor de huizen:

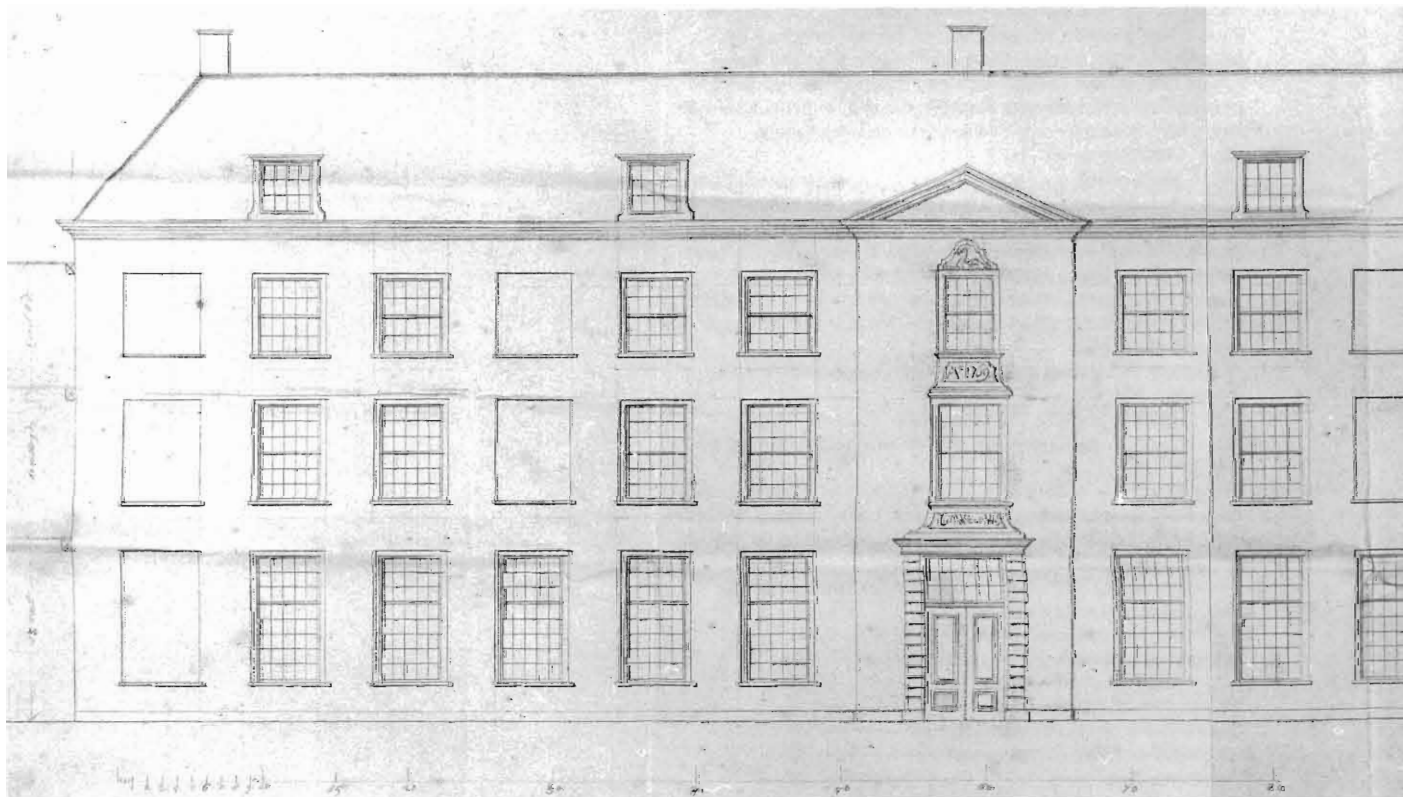
Ned. Herv. Diaconie weeshuis	246
Evangelisch Luthers wees- en oudeliedenhuis	63
Waa's wees- en oudeliedenhuis	44
RK wees- en oudeliedenhuis	616
Scheveningse wees- en oudeliedenhuis	34
Israëlitisch wees- en oudeliedenhuis	78
Burgerweeshuis	66

Ontwerptekening uit 1769
voor de voorgevel van het
Evangelisch Lutherse weeshuis
aan de Lange Lombardstraat.
(GA, bnr.3, inv.nr. 245)

Plattegrond van de begane
grond van het 18de-eeuwse
Lutherse weeshuis. Aan de
straat bevonden zich van links
naar rechts de naaikamer, de
eetzaal, het voorhuis met de
vestibule en erachter de regen-

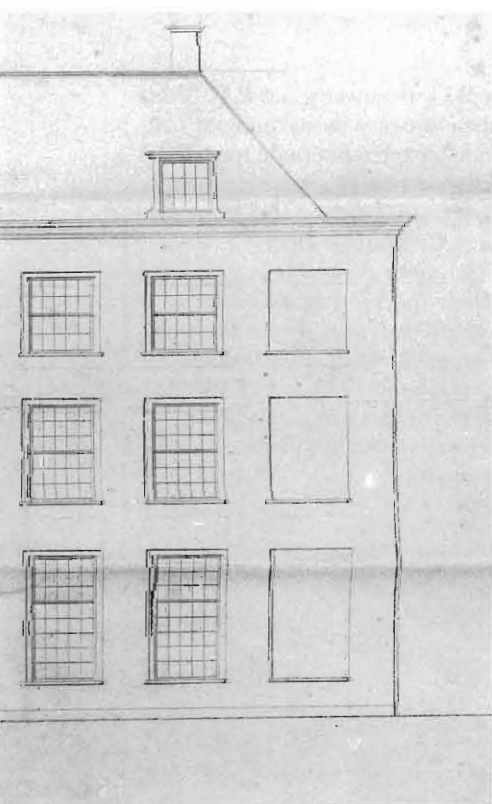
tenkamer, vervolgens de school
en de weesvaderkamer. Hier
aansluitend bevonden zich de
keuken en de bakkerij grenzend
aan een binnenplaats.
(GA, bnr. 3, inv.nr. 245)

De achttiende en negentiende eeuw

Evangelisch Luthers weeshuis

In de Nederlandse geschiedenis speelt de godsdienst een belangrijke rol. De verdeeldheid van met name de protestantse geloofsgenoten is spreekwoordelijk voor de sfeer van de Hollandse samenleving in de achterliggende eeuwen. Ieder kerkgenootschap zorgde op zijn 'eigen' manier voor zijn gemeenteleden. Een van de eerste kerkgenootschappen buiten de officiële staatskerk (de Nederduitsch Gereformeerde kerk) die ook een weeshuis oprichtten, was de Evangelisch Lutherse gemeente. In 1678 was het de Lutherse gemeente van Amsterdam, die als eerste in Nederland een eigen weeshuis stichtte. Enkele decennia later ondernam ook de Lutherse gemeente in Den Haag hiertoe een poging.¹

In 1732 deed de Zweedse gezant Preis in de vergadering van de consistorialen, het bestuursorgaan van de Lutherse gemeente, het voorstel om te komen tot de oprichting van een weeshuis en oudeliedengesticht in Den Haag.² Daarmee konden de weeskinderen in de eigen leer worden opgevoed en er hoefde niet langer gebruik te worden gemaakt van het Gereformeerde huis. Voor deze 'gunst' was overigens een overeenkomst tussen beide kerkgenootschappen opgesteld. In 1733 werd een commissie belast om een en ander voor te bereiden en enkele maanden later werd een voorstel gedaan om een verzoek naar de magistraat te sturen om vrijstelling te krijgen van stedelijke accijnzen. In het volgende jaar startte men in een gehuurde woning aan de Tuchthuisstraat (huidige Lange Lombardstraat). Het is de Duitse predikant Johann Gottlieb Pambo geweest, in 1735 beroepen in Den Haag, die veel energie stak in de realisering van een eigen gebouw voor het wees- en oudeliedenhuis.³

Voor de oprichting van het nieuwe gesticht was een bedelbrief aan diverse Europese hoven gestuurd. Deze actie had kennelijk genoeg resultaat opgeleverd en men durfde te starten. In 1736 werd een stuk grond aan de Tuchthuisstraat met daarop een huis en een tuin aangekocht, waar het weeshuis uiteindelijk werd gevestigd.⁴ Het huis werd verbouwd en ingericht en hetzelfde jaar kon men het betrekken. Helemaal onopgemerkt zoals dat in 1734 was gegaan, ging het dit keer niet. Er werd ter gelegenheid van de ingebruikname een gedenkpenning geslagen. De eerste 10 wezen vonden in het huis aan de Tuchthuisstraat een onderkomen.⁵ De jaren daarop volgend kwamen er gemiddeld zo'n twee tot vier kinderen bij. Daarnaast waren er overigens ook een aantal ouderen in het gesticht ondergebracht.

Toch voldeed de oude bebouwing niet en wilde men al enkele decennia later een nieuw gebouw op dezelfde plaats neer zetten. Een aantal tekeningen uit 1769 in het archief van de Evangelisch Lutherse gemeente herinneren hier nog aan. Enige tijd later is het ook tot daadwerkelijke uitvoering gekomen.

Ook werd besloten om tot een maandelijks inzameling over te gaan en de regenten het recht te geven om zelfstandig leningen af te sluiten. Ondanks deze maatregelen was de financiële situatie wankel, zodat in 1797 een lening moest worden afgesloten van maar liefst f 10.000,-.

De negentiende eeuw gaf voor het Evangelisch Luthers weeshuis niet veel anders te zien dan de andere weeshuizen. Het behoorde, zoals in hierna volgend overzicht duidelijk is waar te nemen, tot de kleinere gestichten.

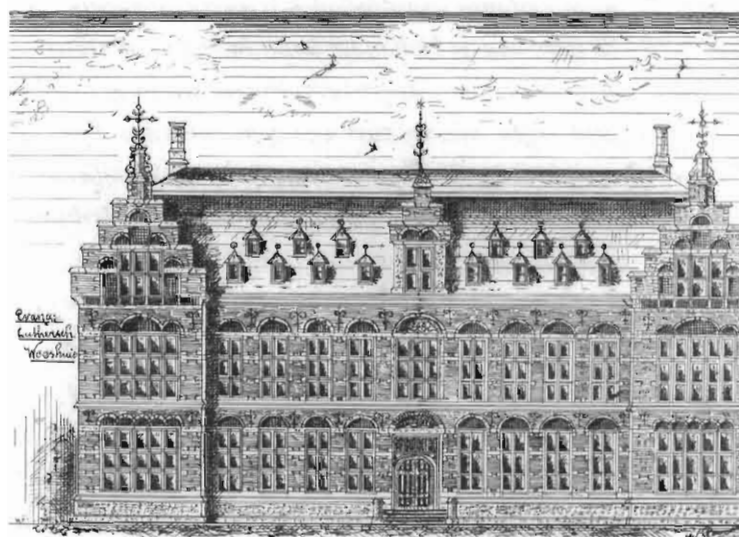
Aantallen bewoners diverse 'Instellingen van Weldadigheid'⁶

INSTELLING	O.L. GEBR. WEES 1860			O.L. GEBR. WEES 1870			O.L. GEBR. WEES 1880		
Burgerweeshuis	-	-	68	-	-	57	-	-	66
Herv. diac. weeshuis	23	14	367	-	-	340	-	-	217
Schev. weeshuis	12	-	32	16	-	29	10	-	26
Ev. Luth. weeshuis	16	-	41	17	2	33	27	-	39
Waa's weeshuis	22	-	77	13	-	51	2	-	34
RK weeshuis	161	-	315	177	45	351	153	27	309
Israëlitisch weeshuis	-	-	26	-	-	29	-	-	26

(O.L. = oudelieden, Gebr. = gebrekkigen, Wees = weeskinderen)

Een pentekening van het nieuwe Lutherse weeshuis, c. 1895, A. of W. Paardekooper. (GA)

Aan het eind van de vorige eeuw werd het weeshuis begunstigd met een schenking van de familie Klatte. Hierdoor werd het mogelijk om het reeds anderhalve eeuw oude gebouw te slopen en een nieuw modern huis te laten bouwen. Het legaat van de weduwe G.H. Klatte-Rahlenbeck bestond voor het weeshuis uit een geldbedrag van f 150.000,-, waarvoor volgens het testament "een nieuw goed en naar de eischen des tijds ingericht weeshuis" moest worden gebouwd "in een gezond gedeelte der stad".⁷ In de voorgevel zou een gedenksteen moeten worden geplaatst met de tekst: "Ter gedachtenis aan Friedrich Wilhelm Theodor Klatte", zodat in ieder geval de familienaam aan het huis zou zijn

verbonden. De architecten G. Brouwer jr. en E.F. Ehnlé kregen de opdracht om een ontwerp te maken voor het nieuwe weeshuis, dat op de plek van het oude moest verrijzen.⁸ In mei 1895, drie jaar na het overlijden van de weduwe Klatte, werd de bouw voor f 116.535,- aanbesteed aan de aannemer A.C. Paardekooper.⁹ Lang heeft het gebouw niet meer als weeshuis gefunctioneerd; de regenten namen in 1921 namelijk het besluit om onder hun voogdij de laatste wezen onder te brengen in gezinnen.¹⁰ Daarmee werd het huis uitsluitend een bejaardenoord. Totdat in 1930 de bewoners verhuisden naar 'Rustoord' aan de Laan van Nieuw Oost Indië. Het oude weeshuis werd in 1934 verkocht en uiteindelijk in 1976 gesloopt.¹¹

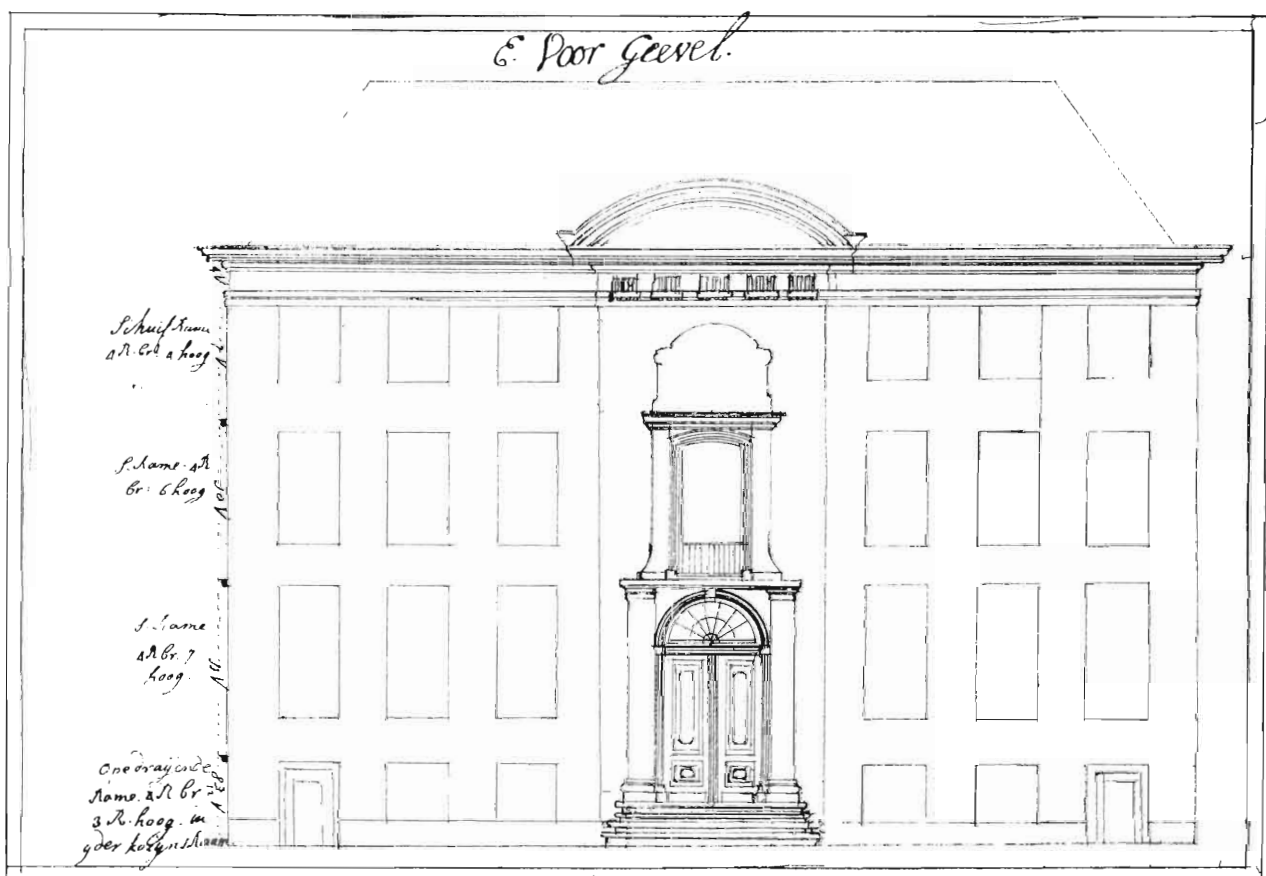
Het Lutherse weeshuis vlak voor de sloop, 1976. (GA)

Waalse weeshuis

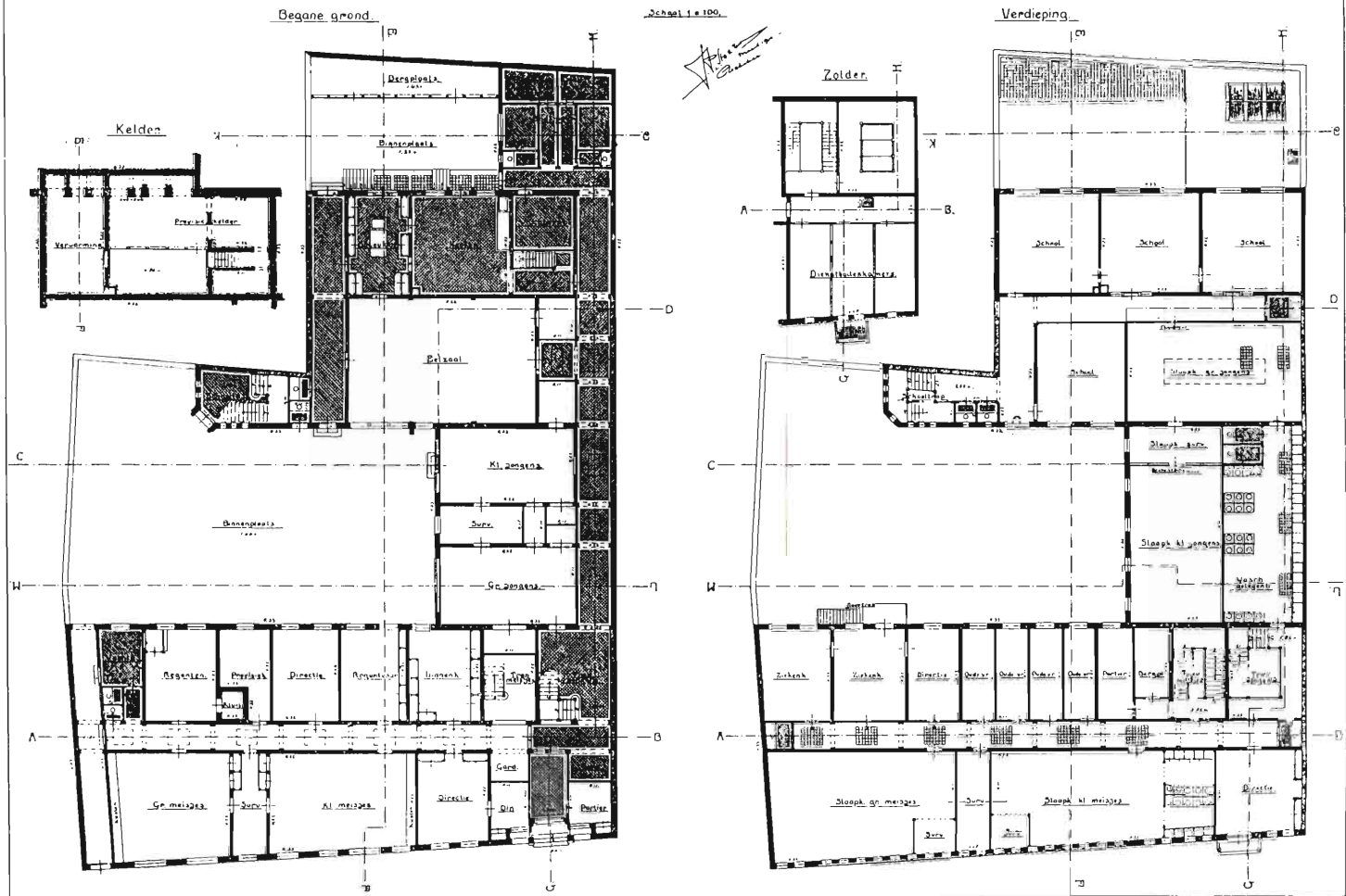
In de zestiende eeuw vluchtten veel mensen uit de zuidelijke Nederlanden naar de door Willem van Oranje en de zijnen bevrijde steden in het Noorden. Ook Den Haag had daardoor veel Franstaligen binnen haar grenzen. Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat met de komst naar de stad in 1591 van Louise de Coligny er een Église Réformée Wallonne werd gesticht. Deze kerk sloot zich niet veel later tijdens de synode van Dordrecht (1618-1619) aan bij de Nederduits Hervormde gemeente.

De herroeping van het edict van Nantes in 1685 veroorzaakte een stroom van Franse vluchtelingen naar de tolerante Nederlanden. Hierdoor groeide ook de Waalse gemeente in Den Haag sterk. Dit betekende niet alleen meer gemeenteleden, maar ook de problemen namen toe. Zo kon men aanvankelijk de eigen wezen nog wel uitbesteden bij geloofsgenoten, totdat hun aantal te groot en de kosten te hoog werden. Sinds 1738 had men een eigen diaconiehuys voor oudelieden en een school aan de noordzijde van de Turfmarkt.¹²

Deze waren echter rond 1756 in zo'n slechte staat, dat door de notaris-diaken Godefridus Trouillé werd aangevraagd op de bouw van een nieuw diaconiehuys, waarin tevens wezen zouden worden ondergebracht. Ook de predikant van de gemeente Charles Chais was een warm voorstander van de bouw van een weeshuis en het is waarschijnlijk aan zijn voortvarendheid te danken, dat het ook zo ver kwam. Spoedig werd de architect Dijksterhof aangetrokken die het karwei moest gaan klaren.

HOSPICE WALIJON TE S-GRAVENHAGE

Plattegronden van de nieuwbouw van het Waalse weeshuis uit 1901. (GA, bnr.241, inv.nr.1462)

In april 1757 was er een plan en kon met de bouw worden begonnen. In deze fase overleed de architect echter en men moest op zoek naar een ander. Die vond men in de persoon van de meester-metselaar Jacobus Wapperom. Hij ontwierp op verzoek van ds. Chais een nieuw gasthuis inclusief een school op het aan de diaconie vermaakte terrein aan de Zuid-Oost Singelsgracht. Het eerste ontwerp werd met weinig enthousiasme ontvangen, zodat Wapperom zijn werkstuk moest verbeteren. Op 24 oktober 1758 werd het aangepaste ontwerp in de kerkeraad gebracht en besloot men op basis hiervan een bestek te laten maken. Een jaar later was men echter nog niet veel verder geraakt. De oorzaak hiervoor lag op financieel vlak: de begrote som van f 30.000,- werd overschreden met f 10.000,-. Vervolgens werd een nieuw plan opgesteld, maar ook daarvan bleken de berekeningen boven de begroting uit te gaan. Het vierde ontwerp werd gelanceerd en uiteindelijk in de kerkeradsvergadering van 11 februari 1760 aangenomen. De bouw kon beginnen. Na het opstellen van een voor die dagen uitvoerig bestek van maar liefst 105 artikelen konden de aannemers op de bouw inschrijven.¹³ In september 1760 werd de bouw gegund en begon de sloop

van de oude bebouwing op het terrein aan de Uilebomen. Niet veel later dienden de eerste financiële problemen zich aan. Om de eerste aanbetaling te kunnen doen werd na de drie gebruikelijke zondagse kerkdiensten in de Hofkapel op 25 januari 1761 een collecte voor dit doel gehouden. De opbrengst daarvan was f 13.000,-; een formidabel bedrag bijeen gebracht door een duidelijk niet armlastige groep kerkgangers. Dit gaf de bouw weer wat lucht en in maart 1763 kon het gebouw worden opgeleverd.

Ondertussen hadden de diakenen niet stil gezeten en alvast een reglement opgesteld en zo kon op 24 mei 1763 het huis officieel in gebruik worden genomen. Het aantal bewoners waarmee men startte was elf mannen en drie jongens, vijftien vrouwen en meisjes. Dit aantal groeide de jaren daarna gestaag tot zo'n 140 'verpleegden' in 1802. Hoeveel kinderen hierbij waren is niet duidelijk. Het is de tijd van grote financiële zorgen, zoals ook de andere weeshuizen die kenden. Gedurende enkele jaren kende de exploitatie zelfs een tekort van f 5.000,-. Men besloot toen om de weeshuisschool af te stoten en onder te brengen bij de diaconie. Ook op de personeelskosten werd bezuinigd en zelfs het aantal regenten en regentessen werd terug gebracht beide van drie naar twee. In een nieuw reglement werd dit in februari 1812 vastgelegd. Enkele decennia later was de situatie financieel weer gezond, nam het aantal bewoners toe en werd derhalve ook het aantal regenten en regentessen weer uitgebreid. Onder hen bevonden zich

Detail van de plattegrond uit 1754 van P.A. de St. Hilaire met rechts het hofje van Nieuwkoop en daar tegenover het terrein waar het Rooms Katholieke Wees- en Oudeliedenhuys zou ontstaan. (GA)

in de jaren dertig de bekende staatsman Groen van Prinsterer en zijn echtgenote. In 1852 ontstond een conflict tussen de regenten en de kerkeraad over het onderwijs. Dit liep zo hoog op, dat de regenten weg werden gestuurd. Er werd een commissie geïnstalleerd, bestaande uit de predikant, drie diakenen en drie ouderlingen, die het bestuur over het weeshuis overnam. De functie van de regentessen bleef gehandhaafd. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn cijfers bekend over het aantal weeskinderen in het Hospice Wallon.¹⁴ In 1853 zijn er 27 jongens en 18 meisjes. Enkele jaren later schommelt het totale aantal wezen rond de 55. Na 1875 loopt dit terug tot circa 40 om rond de eeuwwisseling op 35 uit te komen.

Inmiddels was het oude weeshuis sterk achteruit gegaan en voldeed het zeker niet aan de normen van die tijd.¹⁵ Nadat de regentessen in 1891 hierover een brandbrief aan de bestuurscommissie stuurden, werd besloten om een commissie in het leven te roepen, die de mogelijkheden van nieuwbouw moest gaan bekijken. Toen ook in 1896 nog twee legaten van samen f 45.000,- binnenkwamen was de basis voor de realisering van een nieuw gebouw gelegd. De Rotterdamse architect J.P. Stolk kreeg de opdracht een ontwerp te maken. Dit werd in april 1900 ingediend en kort daarop kon de bouw beginnen, zodat op 27 januari 1901 het nieuwe weeshuis in gebruik kon worden genomen. De 35 weeskinderen waren in de tussentijd ondergebracht in een leegstaande villa in het Belgisch park. De weeshuisschool kon zolang onderdak vinden in het gebouw van de Christelijke Volksbond aan de huidige Boomsluiterskade, schuin tegenover het Hospice Wallon. Nog zestig jaar wist het weeshuis daar stand te houden. In de zomer van 1963 werd de school aan de Uilebomen gesloten en verhuisde naar Mariahoeve.¹⁶ Een jaar later werd besloten om het weeshuis op te heffen en zich voortaan alleen te richten op de zorg voor bejaarden.

Rooms Katholieke wezen- en oudeliedenhuys (RKWO)

Onder invloed van de denkbeelden van de Verlichting, die in de tweede helft van de achttiende eeuw opgang maakten, ontstond ook een zekere tolerantie jegens het katholieke deel van de bevolking. In Den Haag kwam dit onder meer tot uiting in de toestemming, die de Staten van Holland in 1756 verleenden voor de oprichting van een eigen Rooms Katholiek Armbestuur.¹⁷ Enkele jaren later was het de pastoor van de Haagse Jacobusstatie Bartholomeus Cley, die het initiatief verder vorm gaf door een armbestuur op te richten. Dit besloot kort hierop tot het oprichten van een eigen weeshuis. Hiertoe werd in 1765 aan de Warmoezierstraat een pand aangekocht met een tuin die zich tot aan de Prinsegracht uitstrekte. Dit voormalige woonhuis van mr. Bonifacius van der Haer werd na toestemming van de magistraat verbouwd tot weeshuis en op 4 mei 1766 betrokken de eerste zeventig kinderen het pand. Dit betekende de eerste

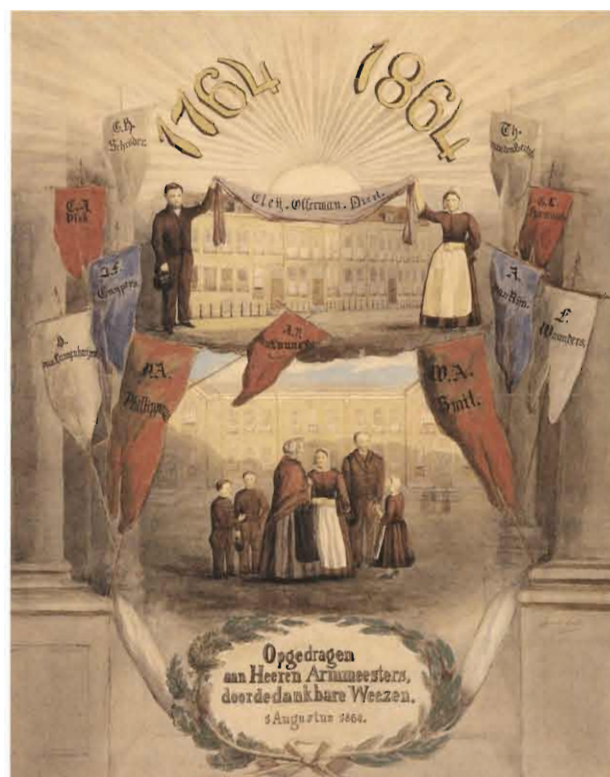

Het Rooms Katholieke weeshuis aan de Warmoezierstraat in de 19de eeuw. Links de ingang voor de jongens en rechts die voor de meisjes. (GA)

Herdenkingsplaat uit 1864 opgedragen aan de heren 'arm-meesters', de regenten van het Rooms Katholieke Wezen- en Oudeliedenhuys, ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het gesticht. Boven twee weeskinderen met een draperie waarop de naam van de oprichter prijkt. Ertussen is het weeshuis te zien. Onder de wezen en oudelieden voor het oudeliedenhuys aan de Blekerslaan. In de rand vaandels met de namen van de regenten. (GA, bnr. 703, inv.nr. 5)

stap naar het weeshuis. Een jaar later werd het gebouw uitgebreid met een nieuwe vleugel: de jongensafdeling. In deze beginperiode waren overigens ook enige 'oudelieden' in het huis ondergebracht, die later verbuisden onder andere naar het bestedelingenhuys aan de Doubletstraat. Pas in 1855 werd aan de Blekerslaan een eigen oudeliedenhuys gebouwd. Dit werd geschakeld aan het weeshuis en was slechts door de eveneens nieuw gebouwde kapel hiervan gescheiden.

De eerste decennia verliepen niet al te rooskleurig: de financiën waren ontoereikend. Dit bracht pastoor Cley ertoe om zijn verzameling schilderijen, tekeningen en prenten ten bate van het weeshuis te verkopen. Na een tentoonstelling in de jongensafdeling van het huis werd de collectie geveild; een genereus gebaar van de ware regent. Het ontlokte in 1916 de latere pastoor van het weeshuis Hageraats de woorden: "Wiens hart klopt niet warm, als hij hoort van regenten, die hun geheele fortuin overhadden voor de belangen der armen? God, die het water wel aan de lippen, maar er nooit overheen laat komen, zal hun deugd en hun Christelijken offermoed rijk hebben beloond".¹⁸ Kennelijk vond men het in die dagen heel gewoon, dat een eenvoudige pastoor een vermogen bezat. In ieder geval werd het weeshuis met de opbrengst van de veiling weer enige tijd geholpen. De weeshuisbevolking groeide rond 1819 tot circa 150 bewoners, waarvan 70 jongens, 51 meisjes, 7 oude mannen en 16 oude vrouwen. Er waren toen 6 suppoosten in het huis werkzaam. Tot 1834 bleef het gesticht onder de verantwoordelijkheid van de plaatselijke parochie, daarna werd het tot een afzonderlijke parochie verklaard. De eerste pastoor die aan het weeshuis verbonden werd, was Johannes Mesker. Men maakte aanvankelijk gebruik van de statiekerk in de Oude Molstraat. Dit was mogelijk omdat de Jacobusstatie beschikking had gekregen

over de hofkapel op het Binnenhof en dus meer ruimte had voor haar godsdienstige plechtigheden. Een kapel op het eigen weeshuisterrein liet ondanks vergenvorderde plannen door financiële tegenslag nog geruime tijd op zich wachten. Wel werd dank zij een legaat van f 90.000,- in 1836 een uitbreiding van het weeshuis gerealiseerd, die het meisjesdomein werd. In diezelfde tijd werd voor het eerst een uitgebreid reglement voor het weeshuis opgesteld. In de vorm van een groot plakkaat werd dit in het huis opgehangen.¹⁹ Het geeft vooral leefregels voor de wezen zowel binnen als buiten het weeshuis. Buitenshuis mochten zij "noch darterheden of straatschenderij plegen, of zich in kroegen of onder onzedelijke personen ophouden, of zich aan sterken drank overgeven; maar zich in alle gevallen gedragen, gelijk aan weeskinderen betaamt, die door de al-

Interieur van de kapel op het binnenterrein van het Rooms Katholieke Wees- en Oudeliedenhuis. (GA)

gemeene weldadigheid worden ondersteund en onderhouden". Zij moesten tonen "met eere het weeskleed aan te hebben".

In 1842 werd door het Armbestuur een contract afgesloten met Mère Joseph, stichteres en eerste overste van de religieuzen van Roosendaal, voor het leiding geven aan de opvoeding van de weesmeisjes en het voeren van de huishouding van het gesticht.²⁰ Daarmee ging de dagelijkse leiding van leken over naar religieuzen.

Enkele jaren later, in 1846, deden ook mannelijke religieuzen hun intrede in het huis. De nieuwe verzorgers waren afkomstig van de in 1830 opgerichte congregatie van broeders van Onze Lieve Vrouwe van Lourdes uit Dongen. De leken werden daarmee bij de verzorging geheel buiten de deur gezet.

Het Rooms Katholiek Armbestuur wist diverse stukken grond in de nabije omgeving van het weeshuis aan te kopen, zodat in 1851 met de al langer gekoesterde wens om een kapel en een nieuw oudeliedenhuis te bouwen kon worden begonnen. Op 21 november 1855 werd de kapel feestelijk ingewijd. Zij zou door de tijd heen het middelpunt worden van het inmiddels omvangrijke gesticht waar de belangrijkste gebeurtenissen samen werden gevierd en beleefd. In het nieuwe oudeliedenhuis was plaats voor 115 vrouwen en 110 mannen. De leiding van het huis berustte eveneens bij de broeders en zusters van eerdergenoemde congregaties. Daarmee was de grootste verbouwing, die het gesticht in zijn geschiedenis heeft gekend, gerealiseerd. De ruim honderd jaar die het complex daarna nog heeft gefunctioneerd hebben er diverse kleinere verbouwingen plaatsgevonden. Dit resulteerde uiteindelijk in een zeer uitgebreid en qua structuur ingewikkeld complex met vele ruimten. Het aantal bewoners was dan ook niet gering. In 1860 leefden hier 161 ouderen en 315 kinderen.²¹ Het zou

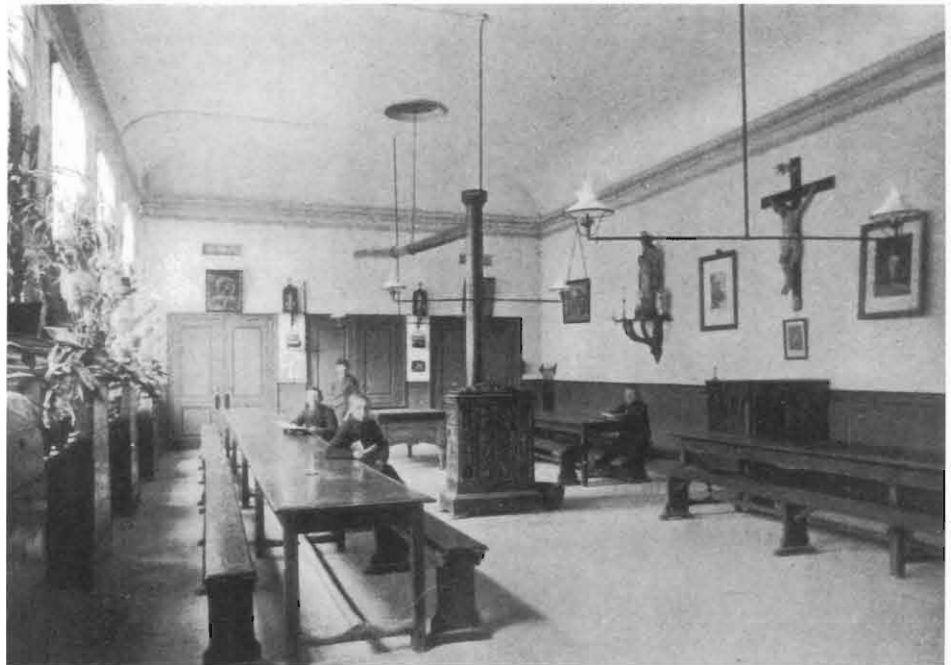
nog verder oplopen tot een totaal van 616 bewoners in 1874. Daarna zette de teruggang in met rond 1890 een aantal van 490, waarvan 291 weeskinderen. Altijd nog een fors aantal kinderen waaraan uiteraard weinig individuele aandacht kon worden besteed. Toch deed men wat men kon en in het begin van de twintigste eeuw werd ook aan zaken die toen minder voor de hand lagen aandacht besteed. Zo werd in 1900 een eigen fanfare-corps opgericht en later kreeg men een eigen toneelgezelschap. Men probeerde duidelijk met de tijd mee te gaan.

In 1917 wijzigde de structuur van het Armbestuur waarbij de zorg voor elders verzorgde armen aan zijn taak werd onttrokken. Een logisch gevolg was toen een naamswijziging. De beide huizen werden ondergebracht in een zelfstandige instelling met de naam Rooms Katholiek Wezen- en Oudeliedenhuis (RKWO). Cijfers uit 1910 laten zien, dat de bevolking van het RKWO dan bestaat uit 87 jongens, 72 meisjes, 5 kleine kinderen, 121 mannen, 114 vrouwen, 26 zusters, 17 broeders en een pastoor. Het aantal wezen zou eind jaren dertig en in de daarop volgende decennia drastisch gaan dalen.²²

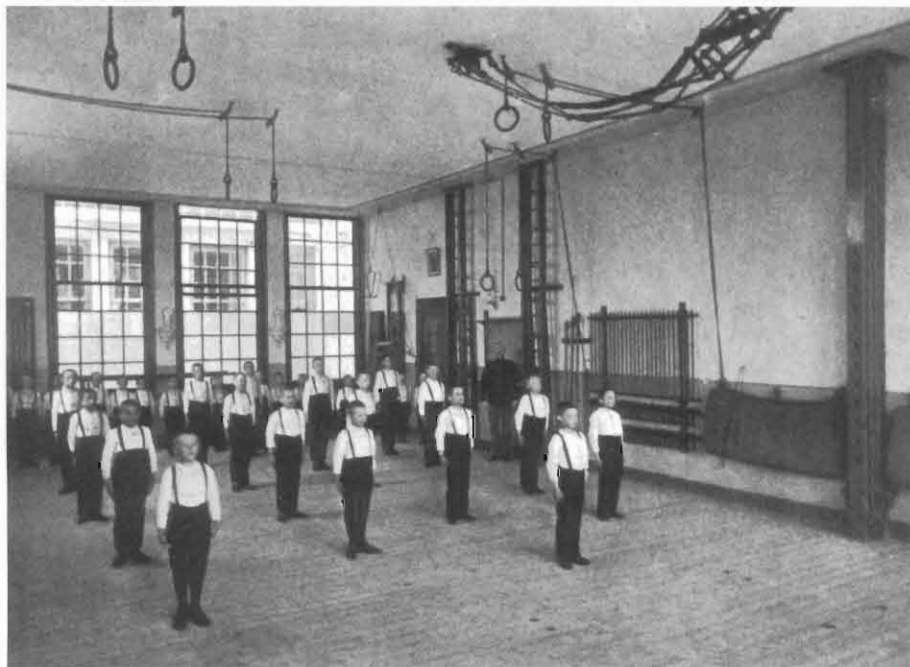
In 1941 bestaat het weeshuis 175 jaar en wordt hieraan uitgebreid aandacht besteed. Ook de kranten ruimen plaats in voor dit heuglijke feit. De journalist van *De Volkskrant* maakt een rondgang door het huis en somt diverse verworvenheden van het weeshuis op, zoals de eigen voetbalvereniging, de biljartzaal, een bibliotheek met 'ontspanningsliteratuur', een zangkoor en vaste gymnastiekavonden.²³

De jaren vijftig luiden het einde van het weeshuis in. Vanaf 1955 worden de meisjes voortaan bij pleeggezinnen ondergebracht en in 1958 wordt de meisjesafdeling gesloten.²⁴ Dit werd ook voor jongens steeds meer de gang van zaken. In 1959 waren er nog 27 en eind 1960 slechts 18. De weinige weeskinderen, die toen nog werden aangemeld, werden voortaan bij pleeggezinnen ondergebracht. In 1965 sloot het weeshuis definitief zijn deuren. Echter voordat het gebouw definitief verlaten werd, vond er nog een reünie van 'oudwezen' plaats.²⁵ Onder de kop "Geuniformeerde meelijwekkertjes waren we" bracht *Het Binnenhof* een verslag van deze bijeenkomst. Herinneringen werden opgehaald onder meer over de strijd om de afschaffing van de weeshuiskleding, die eind jaren dertig pas definitief beslecht werd. Ook het kaal scheren bij binnenkomst in het weeshuis werd gememoreerd. Ondanks de negatieve kanten van het leven in een weeshuis herinnerde men ook aan de eerdergenoemde positieve dingen, zoals gratis toegang bij evenementen.

*Interieur van de kleine jongenskamer in het Rooms Katholieke weeshuis.
(uit: L.J.J. Hageraats, 'Het Rooms-Katholieke wees- en oudeliedenhuys te 's-Gravenhage. 1766 - 4 mei - 1916', Den Haag 1916)*

*De gymnastiekzaal van het Rooms Katholieke weeshuis.
(uit: L.J.J. Hageraats, 'Het Rooms-Katholieke wees- en oudeliedenhuys te 's-Gravenhage. 1766 - 4 mei - 1916', Den Haag 1916)*

*De doucheruimte in het Rooms Katholieke weeshuis.
(uit: L.J.J. Hageraats, 'Het Rooms-Katholieke wees- en oudeliedenhuys te 's-Gravenhage. 1766 - 4 mei - 1916', Den Haag 1916)*

Ook de ouderen verdwenen uit het complex. Zij kregen een onderkomen in het nieuwe verzorgingstehuis Favente Deo aan de Loevesteinlaan, dat de stichting RKWO liet bouwen. Later volgden nog diverse andere huizen voor de verzorging van ouderen. Deze werden samen gebracht in een aparte beheersstichting onder de naam Katholieke Stichting voor Verzorging en Verpleging in de regio 's-Gravenhage (KVV), daar men bezwaren had tegen de naam RKWO.²⁶ Deze laatste stichting leeft overigens nog wel voort. Zij staat in nauwe relatie met de stichting KVV en weet op een creatieve manier haar nog steeds bestaande vermogen ten nutte te maken van de instellingen van de KVV. De oude gebouwen aan de Warmoezierstraat en de Blekerslaan werden na het verlaten gesloopt. Alleen enkele gevelstenen resteren nog. Zij zijn ingemetseld in een van de woningcomplexen voor ouderen van de stichting KVV.

De Raamstraat met rechts het pand (met hijsbalk) van het voormalige Israëlitisch weeshuis. (GA)

Israëlitisch weeshuis

Het laatste in de rij weeshuizen in Den Haag is het Israëlitische weeshuis. Op initiatief van opperrabijn Berenstein, die hier in 1848 rabbijn was geworden, werden de eerste stappen gezet tot de oprichting van een eigen weeshuis. De directe aanleiding hiertoe was de cholera-epidemie van 1849, die in Den Haag en dus ook onder de joodse bevolking veel slachtoffers veroorzaakte. In augustus 1849 werd een 'commissie tot oprigting van het Israëlitisch weeshuis te 's-Gravenhage' opgericht.²⁷ Hierin hadden enkele vooraanstaande joodse Hagenaars zitting: de twee opperrabijnen B.S. Berenstein en J.V.J. Ferares, de gemeenteraadsleden J.E. Andries en mr A. de Pinto en de industrieel K. Enthoven. Uit de samenstelling van deze commissie wordt al duidelijk, dat het de bedoeling was het weeshuis toegankelijk te maken voor joodse bevolkingsgroepen, zowel de asjkenazische als de sefardische.²⁸

De commissie ging voortvarend te werk en enkele dagen na het eerste optreden verscheen een circulaire waarin de 'Waarde Geloofgenoten' werden opgeroepen om in te schrijven met een gift voor het nieuw te stichten weeshuis. Het bijzondere van de organisatievorm van dit weeshuis was, dat men lid kon worden. Daarbij behoorde een minimale jaarlijkse contributie van f 2,60. Dit betekende een vaste inkomstenbron voor het huis.²⁹ Uit de leden werden ook de regenten en regentessen gekozen. Jaarlijks vond een vergadering plaats waarbij de leden tekst en uitleg kregen over de gang van zaken in het weeshuis. Tevens werd dan aan de 'meest verdienstelijke' kinderen een beloning uitgereikt en in een toespraak van de voorzitter werden de kinderen opgeroepen "tot deugd en pligtsbetrachting tot ijver en naarstigheid".³⁰ De circulaire van 1849 bracht een resultaat op van f 1469,05 aan giften en f 1251,95 aan toegezegde contributie. Daarnaast kreeg de commissie ook twee andere aanbiedingen. Een dame bood aan het naaiwerk voor de eerste uitzet gratis te verrichten en een hande-

laar was bereid om het 'bedgoed' voor het nieuwe weeshuis 'ten goedkoopste te bezorgen'.³¹ Met de financiële start was de basis gelegd voor de totstandkoming van het Israëlitisch weeshuis 'Ozeer Jetoem' (Tot hulp van de wees).³²

Kort daarop deed de gelegenheid zich voor een geschikt pand te kopen aan de Stille Veerkade. M. de Salle, eigenaar van het hotel de Gouden Leeuw, verkocht voor f 6000,- zijn perceel aan de commissie.³³ Het werd geschikt gemaakt voor de weeshuisbevolking en op 28 januari 1850 kon de 'godsdienstige' inwijding plaatsvinden; twee dagen later gevolgd door de 'burgerlijke' inwijding.³⁴ Daarna konden de eerste elf weeskinderen en de weesvader en -moeder Oppenheim het huis betrekken. Dit echtpaar, afkomstig uit Gouda, was door de plaatselijke gemeente als "bijzonder braaf" en van "zedelijk gedrag" bevonden en werd dus geschikt geacht om deze verantwoordelijke taak op zich te nemen.³⁵ Het grote verschil met de andere weeshuizen was uiteraard het aantal wezen, dat in de eerste jaren opklom van 11 tot 22 in 1853 en in de jaren tachtig tot bijna dertig opliep.³⁶ Opvallend is de vermelding van een gezamenlijke wandeling, die regelmatig plaats vond.³⁷ Ook bij straf bood dit uitje natuurlijk een goed aanknopingspunt. Het verbod om de wandeling mee te maken was dan ook een van de maatregelen, die tegen ongedisciplineerd gedrag kon worden genomen. Andere straffen, die de weeshuisouders ter beschikking stonden waren: het laten eten in een afzonderlijke kamer, het verbod om te mogen spelen of om familie te bezoeken.

Het nieuwe weeshuis aan de Pletterijstraat in 1932.
(GA)

Na enkele decennia was het pand aan de Stille Veerkade overbevolkt geraakt en voldeed het niet meer aan de eisen. Er werd uitgekeken naar een nieuw onderkomen, dat werd gevonden aan de Raamstraat. Tegelijk met de viering van het dertig-jarig bestaan van het weeshuis als instituut kon het nieuwe gebouw worden ingewijd. Op 28 januari 1880 was het feest. Het programma vermeldde een feestmars van Johan Strauss, koorzang en veel toespraken en na de pauze een klucht met tot slot een volkslied.³⁸ Aan de Raamstraat zou het aantal wezen langzaam toenemen tot ruim dertig in de jaren negentig.³⁹

Ruimtegebrek leidde ook hier weer tot het zoeken naar een nieuw gebouw. Het legaat van het echtpaar Edersheim-Kalker maakte het mogelijk een nieuw weeshuis te laten bouwen.⁴⁰ Dit verrees aan de Pletterijstraat naar ontwerp van de architecten Th. van Branningen en L. Simons. In 1932 werd het gebouw in gebruik genomen. Het bood plaats aan circa zestig tot zeventig kinderen. De oorlogsjaren hadden een rampzalig verloop voor het weeshuis en zijn bewoners. De kinderen werden weggevoerd naar een concentratiekamp en zouden niet meer naar Den Haag terugkeren. Op 27 juni 1955 werd ter nagedachtenis aan dit gebeuren een gedenksteen aangebracht in het voormalige weeshuis.⁴¹

Nadat het gebouw lange tijd als een verzorgingshuis had dienst gedaan werd het enkele jaren geleden verbouwd tot woningen. Op 8 januari 1987 opende burgemeester Havermans het tot appartementencomplex 'De Heemstede' verbouwde weeshuis aan de Pletterijstraat.⁴²

Noten

1. Dr. J.M. Fuchs, *Verzorgen en verplegen*, Amsterdam 1967.
2. A.D. Wempe, *Na 175 jaren*, Den Haag 1909.
3. *Gedenkbladen ter herinnering aan de feestelijke herdenking van het 300-jarig bestaan der Evangelisch-Lutherse Gemeente te 's-Gravenhage, en van het 150-jarig bestaan van haar kerkgebouw op 13 en 17 december 1911*, z.p., z.j.
4. A.D. Wempe, o.c., p.15.
5. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.1020. (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA))
6. *Gemeente verslagen* 1860, 1870 en 1880, de bijlage 'Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of geneeskundige gestichten voor krankzinnigen), behorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. b en c van art.2 der armenwet'. De volledige namen van de instellingen waren: Burgerweeshuis, Diaconie oude vrouwen en kinderkuis, diaconie oude vrouwen en mannenhuis, Oude vrouwen-, mannen- en weeshuis Scheveningen, Evangelisch Luthers weeshuis, Gesticht voor oude vrouwen, mannen en kinderen van de Waalse gemeente, Rooms Katholiek wees- en oudeliedenhuys en het Israëlitisch weeshuis.
7. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.963. (GA)
8. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.936, tekeningen en bestek. (GA)
9. Archief Evangelisch Lutherse gemeente, bnr.3, inv.nr.936. (GA)
10. R. Grootveld, *Inventaris van de archieven van de Evangelisch Lutherse Gemeente te 's-Gravenhage (1608), 1612-1981*, Den Haag 1989, p.7-9.
11. *Het Vaderland*, 23 juni 1934
12. Mr. H. Hardenberg, "Het Hospice Wallon", jrb. *Die Haghe* 1964, p.1-20.
13. Archief Waalse Hervormde gemeente, bnr.241, inv.nr.1405 (GA): 'Bestek en Conditien' voor een nieuw 'Diaconie Oude Mans, Vrouw en Kinderhuys' aan de Uilebomen.
14. *Gemeente verslagen* 1860 e.v., bijlage 'Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of geneeskundige gestichten voor krankzinnigen), behorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. b en c van art.2 der armenwet'.

De wasruimte voor de jongens in het Israëlitisch weeshuis aan de Pletterijstraat. (GA)

Een slaapzaal in het weeshuis aan de Pletterijstraat, jaren dertig. (GA)

15. H.J. de Dompierre de Chaufepié, "Het nieuwe Waalsche weeshuis in Den Haag", *Tijdschrift voor armenzorg*, 2, 4 mei 1901, nr.34.
16. Mr. H. Hardenberg, o.c., p.20.
17. L.J.J. Hageraats, *Het Roomsche-Katholieke wees- en oudelieden-huis te 's-Gravenhage. 1766 - 4 mei - 1916*, Den Haag 1916.
18. L.J.J. Hageraats, o.c., p.9.
19. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.805, Reglement van orde, 4 februari 1834. (GA)
20. L.J.J. Hageraats, o.c., p.15 e.v.
21. *Gemeenteverslagen* 1860 e.v., bijlage 'Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of geneeskundige gestichten voor krankzinnigen), behorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. b en c van art.2 der armenwet'.
22. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.214. (GA)
23. *De Volkskrant*, 21 mei 1941.
24. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.738. (GA)
25. *Het Binnenhof*, 24 april 1965.
26. *Van armenkantoor tot welzijnszorg voor ouderen. Profiel van een instelling*, z.p., z.j.
27. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1607, notulen 19 augustus 1849. (GA)
28. Opperrabijn Berenstein vertegenwoordigde de askenazische joden en Ferarés de sefardische.
29. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1605. (GA)
30. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1608, notulen 20 oktober 1851. (GA)
31. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr. 1607, notulen 29 augustus 1849. (GA)
32. J. Cahen, "Een hoofdstuk uit de nieuwste geschiedenis van de Haagse joden", jrb. *Die Haghe* 1979, p.152-296.
33. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1608, notulen van regentenvergadering 1 november 1849 en inv.nr.1611, M. Henriquez Pimentel, "De weldadigheidsinstellingen onder de Israëlieten te 's-Gravenhage", tijdschriftartikel uit 1891 van onbekende herkomst. (GA)
34. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1607, notulen 28 en 30 januari 1850. (GA)
35. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1607, notulen 13 november 1849. (GA)
36. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1608, toespraak n.a.v. een loterij gehouden in december 1852 en inv.nr.1611, Uittreksel uit de rekening en verantwoording over het jaar 1886. (GA)
37. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr. 1608, huishoudelijk reglement van het weeshuis. (GA)
38. Archief Nederlandsch-Israëlitische gemeente, bnr.131, inv.nr.1610. (GA)
39. *Gemeenteverslagen*, bijlage 'Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of geneeskundige gestichten voor krankzinnigen), behorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. b en c. van art.2 der armenwet'.
40. I.B. van Crefeld, *De verdwenen Buurt. Drie eeuwen centrum van joods Den Haag*, Zutphen 1989, p.198.
41. "Kroniek over 1955", jrb. *Die Haghe* 1956, p.170.
42. "Jaaroverzicht Die Haghe 1987", jrb. *Die Haghe* 1988, p.263.

Een geschreven groet ter gelegenheid van een jubileum in het Rooms Katholieke weeshuis. Het vormt een goed voorbeeld van de onderdanigheid jegens de heren regenten. (GA, bnr. 703, inv.nr. 223)

Nieuwjaarswens van de wezen aan de regenten van het Rooms Katholieke weeshuis, 1900. (GA, bnr. 703, inv.nr. 223)

Weeskinderen

Op verschillende plaatsen is al aan de orde gekomen door welke omstandigheden kinderen in een weeshuis konden belanden. Het overlijden van beide of een van de ouders kon, kort samengevat, worden veroorzaakt door een plaatselijke epidemie, oorlogsomstandigheden en ongetwijfeld ook de miserabele leefomstandigheden waarin de lagere sociale klassen verkeerden.

De kinderen werden door familieleden of bekenden bij de weeshuizen aangemeld en na goedkeuring van de heren regenten toegelaten. Daarmee verloren zij iedere zelfstandigheid en werden ze een onderdeel van het weeshuissysteem. Met name in de grotere weeshuizen als dat van de Hervormde diaconie en het Rooms Katholieke weeshuis speelde dit een belangrijke rol. Bij de kleinere gestichten was er natuurlijk iets meer aandacht voor het kind mogelijk, hoewel men daar ook niet te hoge verwachtingen van moet hebben.

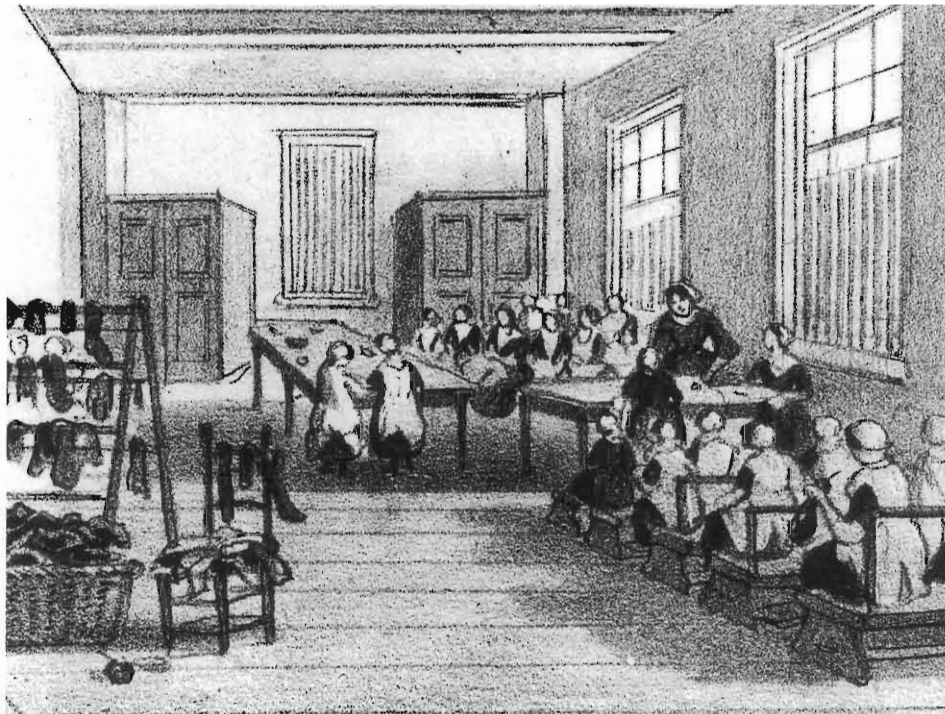
Wie waren deze weeskinderen is een vraag, die onmiddellijk naar boven komt bij het lezen van een boek over weeshuizen. Helaas geven de archieven weinig prijs van de duizenden kinderen, die in de loop der eeuwen de Haagse weeshuizen moeten hebben bevolkt. Slechts van een enkeling is iets bekend door een toevallig bewaarde akte of nalatenschap, maar deze uitzonderingen geven een vertekend beeld van de toenmalige werkelijkheid. Met uitzondering van de twee burgerweeshuizen kwamen de kinderen allen uit de bevolkingsgroep voort, die het meeste te lijden had van oorlog, besmettelijke ziekten en negatieve economische ontwikkelingen. Ook vondelingen werden opgenomen in de weeshuizen. Soms kon men ook niet anders, omdat ze letterlijk op de stoep van het gesticht te vondeling waren gelegd. Een voorbeeld daarvan is Franciscus Boulanger, die op 8 oktober 1801 op de buitentrap van het R.K. weeshuis werd gevonden met een briefje waarop de tekst "dit kind is gedoopt Franswa Belansije, bij de pastoor gedoopt".¹ Het kind werd eerst enkele jaren uitbesteed door het burgerlijk armbestuur en in 1808 opgenomen in het weeshuis. Daar bracht hij het later zelfs nog tot portier. Erg veel mogelijkheden tot een zelfstandige en onafhan-

kelijke ontwikkeling van de kinderen waren er in de weeshuizen niet. Het waren steeds de collectiviteit en de dagelijkse bestuurders, die de toon zetten. Een eigen geluid van de wezen spreekt dan ook duidelijk niet uit de archiefstukken. Zij hadden zich te schikken in hun lot en ze moesten vooral heel dankbaar zijn voor al het goede hen gegeven. Dit wordt onder meer duidelijk uit de teksten, die de kinderen moesten zingen bij bijzondere gelegenheden. Een voorbeeld van een couplet uit een ontvangstlied gezongen bij het bezoek op 26 november 1850 van de koningin aan het R.K. weeshuis:

*"Bij 't uitstekend gunstbewijs, de arme wees gegeven,
Doet en liefde en dankbaarheid onze stemmen beven;
Maar aanvaard ze toch, Vorstin, onze zwakke klanken,
't Is al wat onze armoë rest, om U mee te danken."*²

Het geeft een indruk van het denken over de wezenverzorging in de negentiende eeuw. In de loop van de tijd is er wel veel veranderd onder meer door ontwikkelingen op pedagogisch gebied en door de nadruk op de rol van het gezin als bron van alle geluk. Toch bleven aan de massale weeshuisverzorging scherpe kantjes zitten. Men probeerde deze wel te verzachten, maar het bleef collectief. Soms had dit kwalijke gevolgen voor de kinderen. Markant voorbeeld hiervan is het voormalige gesticht Groenestein aan de Loosduinseweg, dat overigens geen weeshuis maar een opvoedingsgesticht was.³

De weeshuisbewoners vormden in Den Haag een aparte bevolkingsgroep. Niet alleen gingen ze door hun kleding met de initialen van het betreffende weeshuis 'gebrandmerkt' door de stad, ook kregen zij een aparte behandeling. Men sloeg als brave burger goed acht op de kinderen en constateerde men onregelmatigheden dan werd dit ogenblikkelijk gemeld aan het betreffende weeshuis. Daarnaast probeerden de meer bemiddelde bevolkingsgroepen de wezen uit oogpunt van charitas soms te laten delen in hun geneugten van het leven. Zo is bekend dat bij feestelijke gebeurtenissen in de stad de weeskinderen van een vaste - aparte - plaats verzekerd waren. In november 1900 vierde Den Haag haar 650-jarig bestaan, tevens herdacht men de 250e geboortedag van stadhouder/koning Willem III en de geschiedkundige vereniging Die Haghe vierde haar tienjarig bestaan. Dit deed men met een grootte feestavond met muziek. Hierbij werden van alle weeshuizen, die de stad rijk was, kinderen uitgenodigd. Zij kregen een plaats op de bovengalerijen van het gebouw van Kunsten en Wetenschappen en mochten daar (mee)genieten van de voor hen vreemde cultuur.⁴ Een waarschijnlijk meer bij de kinderen passende cultuur vormde de kermis. Hier kregen de weeskinderen vrije toegang tot alle attracties en in de twintigste eeuw waren er wel bioscoopexploitan-

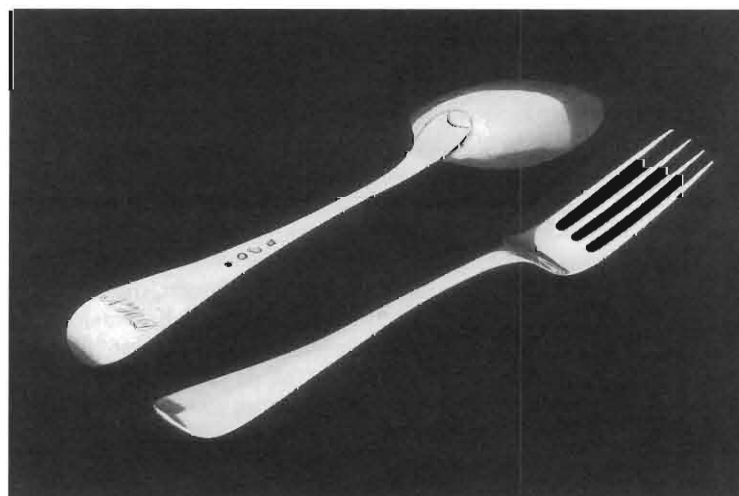
De breikamer in het Diaconie weeshuis aan de Hooftskade. Detail van een litho uit 1867. (GA)

ten, die weeskinderen een gratis filmvoorstelling gaven.⁵ De kinderen kenden veelal een hechte band. Zelfs na jaren onderhield men nog contact met elkaar. Hiervoor werden enkele verenigingen van 'oud-wezen' opgericht. Het vroegste voorbeeld is de R.K. Oud-Weezen-Vereeniging St.Hieronymus, die werd opgericht op 30 mei 1897.⁶ Deze vereniging had niet alleen een gezelligheidsaspect, maar streefde ook naar financiële ondersteuning van haar leden bij ziekte en overlijden van naaste familieleden. Het reglement van de vereniging kende overigens een minstens zo strenge regelgeving als men dat in het weeshuis gewend was. Zo was men verplicht iedere laatste dinsdag van het kwartaal aanwezig te zijn op de vergadering. Bij afwezigheid moest men een boete betalen van tien cent. Te laat komen betekende een boete van een stuiver. Tevens waren de leden ter vergadering verplicht hun insigne te dragen waar zij bij aanneming als lid f 1,05 voor hadden betaald.

De regentenkamer in het Diaconie weeshuis aan de Hooftskade in de jaren dertig. (GA)

Zilver bestek van de Nederlands Hervormde Diaconie (NHD), zoals dat op gezette tijden door de diakenen en regenten in het Diaconie weeshuis gebruikt werd. (foto Dienst REO)

Noten

1. Sv.E. Veldhuijzen, "'Ik heb er geen brood voor'. Vondelingen te 's-Gravenhage", jrb. *Die Haghe* 1985, p.44.
2. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.222, feestlied ter gelegenheid van het bezoek van de koningin op 26 november 1850. (Gemeente-archief van 's-Gravenhage (GA))
3. H. Koekoek, *Het Groenesteinsyndroom of: Een lege plek in Den Haag*, Baarn, 1982.
4. D.J. Cannegieter, "Hereenig voor altoos den voorzaat met zijne erven. Geschiedenis van Die Haghe 1890-1948", jrb. *Die Haghe* 1990, p.34.
5. *Het Binnenhof*, 24 april 1965.
6. Archief RKWO, bnr.703, inv.nr.816, reglement van de vereniging. (GA)

Regenten en regentessen

Het bestuur van de weeshuizen werd gevormd door een college van regenten, ook wel buitenvaders genoemd. Tot hun taak behoorden de controle op de gang van zaken in het weeshuis, het regelen van de financiën en toezicht op het personeel. Zij hadden de eindverantwoordelijkheid voor de wezen. Dit laatste betekende onder meer dat de regenten beslisten over aan de kinderen te verlenen gunsten, maar ook over straffen die moesten worden uitgedeeld. De regenten werden bijgestaan door de regentessen, die zich met name toelegden op de dagelijkse gang van zaken zoals het eten en de kleding van de weeskinderen.

Beide colleges vergaderden zeer regelmatig, over het algemeen toch minstens één keer per week. Daarvoor werd per reglement een bepaalde dag vastgesteld. In de achttiende en negentiende eeuw werd er ook af en toe wel gezamenlijk vergaderd.

In zijn algemeenheid kan worden gesteld, dat de regenten en regentessen afkomstig waren uit kringen van de gegoede burgerij. Hoe men tot de keuze en benoeming kwam, kon per weeshuis verschillen. Bij de Burgerweeshuizen speelde de overheid hierin een belangrijke rol. Aanvankelijk was dit voor het Burgerweeshuis van Den Haag niet alleen de gemeente, maar ook het Hof van Holland. Voor de eerste regenten werden er drie uit de ambtenaren van het Hof benoemd en drie uit gemeentelijke bestuurskringen.¹ Een voorbeeld van een regent uit deze periode is Simon van der Does, toen schout in het dorp Die Haghe. Voor de benoemingen van de regentessen werd een soortgelijke procedure vereist, zij het dat in de eerste eeuwen vaak de vrouwen van de regenten optraden als regentes.

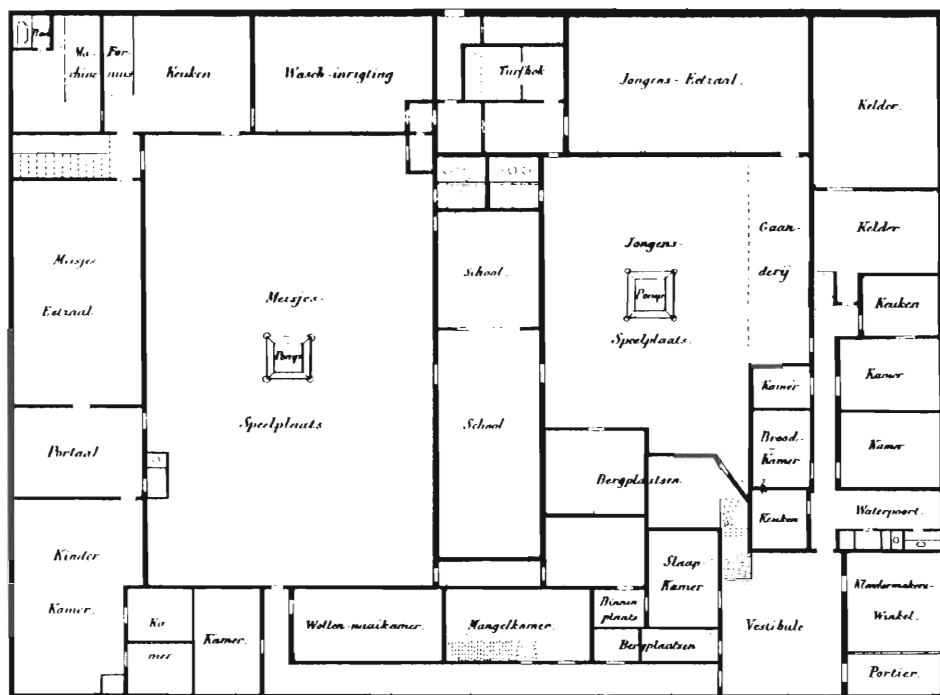
Bij de regentencolleges van kerkelijke weeshuizen verliepen de selectie en benoeming geheel anders. Bij de protestantse kerkgenootschappen werden veelal uit en door de kerkeraad de regenten gekozen en benoemd. Zij stonden soms ook onder directe controle van dit hoogste bestuursorgaan van de kerk. Ook hier kregen de vrouwen van de regenten aanvankelijk de functie van regentes toebedeeld. Al snel werden echter ook vrouwen uit de kerkelijke gemeente geselecteerd, die niet met een kerkeraadslid - dat waren altijd mannen! - waren getrouwd. Vaak vroeg men hiervoor oudere weduwen

van hogere komaf. Bij het Rooms Katholieke weeshuis trad het armbestuur, dat uit de clerus van de parochie bestond, als bestuurder op.

Van de meeste weeshuizen bestaan lijsten van regenten, die in de voorbije eeuwen als bestuurders zijn opgetreden. Daaronder bevinden zich bekende maar ook vele onbekende Haagse namen. Helaas vermeldt het merendeel van deze overzichten geen nadere gegevens over de betrokkenen. Algemeen is natuurlijk wel de status van de regenten bekend, maar welke functie of plaats zij in de maatschappij van hun dagen bekleedden valt hier niet uit op te maken. Alleen voor het Burgerweeshuis is de lijst enigszins completer.² Zo blijken regenten met de functie van schout, schepen of burgemeester meerdere malen voor te komen. In de negentiende eeuw waren het de wethouders, maar ook een minister maakte deel uit van het regentencollege. De aparte functie van rentmeester, die zich in opdracht van de regenten bezig hield met het beheer van de goederen van het weeshuis, bleef vaak in een bepaalde familie. Bij het Burgerweeshuis komen voor deze functie de namen Comans, Ruymveld en Emants verscheidene malen voor. Ook bij het Scheveningse Burgerweeshuis was dit het geval en bekleedde de familie De Witt enkele generaties deze post.³ Dit verschijnsel deed zich ook wel voor bij de regenten, met name in kerkelijke kringen was hiervan sprake. Overigens was een dergelijke gang van zaken ook in de toenmalige maatschappelijke en politieke context absoluut gebruikelijk. De leden van de aristocratie, ook wel met de term regenten aangeduid, maakten onderling uit wie welke post kreeg toebedeeld. Daarbij werd men vaak lid voor 'het leven' van colleges als de vroedschap en dergelijke.

Noten

1. Dr. H. Hardenberg, *Het Burgerweeshuis voor Nederlands Hervormden te 's-Gravenhage, 1564-1964*, Den Haag, 1964, p.65.
2. *Het Burgerweeshuis en de Fundatie der vrijvrouw van Renswoude te 's-Gravenhage*, Den Haag 1864.
3. J.C. Vermaas, *Geschiedenis van Scheveningen*, Den Haag 1926, p.500.

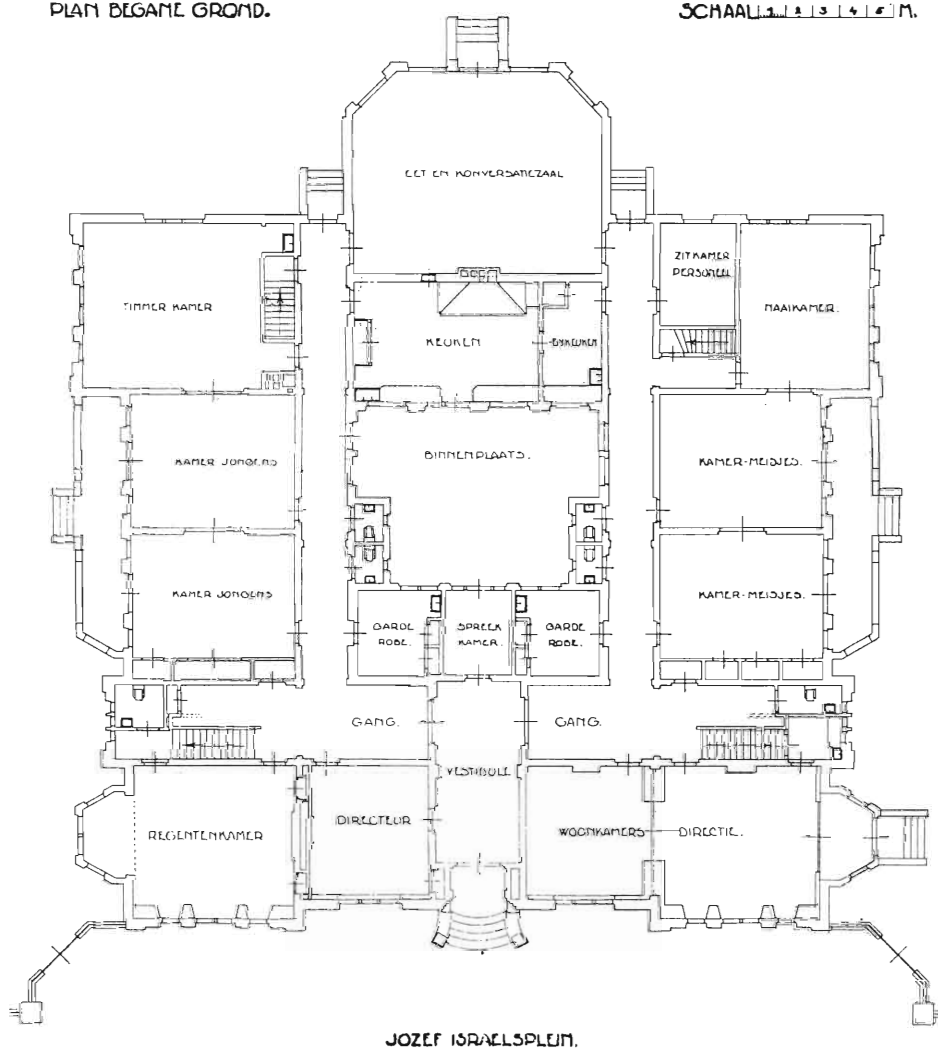

Plattegrond uit 1860 van het Oude Vrouwen- en Kinderhuis enkele jaren voor de verhuizing naar de Hooftskade. (uit: 'Het diakonie Oude Vrouwen- en Kinderhuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage')

Plattegrond van het nieuwe Burgerweeshuis aan het Jozef Israëlsplein. (GA)

PLAN BEGANE GROND.

SCHAAL 1:1000 1 2 3 4 5 6 M.

In de voorgaande hoofdstukken zijn de diverse Haagse weeshuizen de revue gepasseerd. Daarbij lag de nadruk op het functioneren van de betreffende gestichten. Terloops kwam de bouw of verbouwing van een huis aan de orde. In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de ontwikkelingen in de architectuur van de weeshuizen.

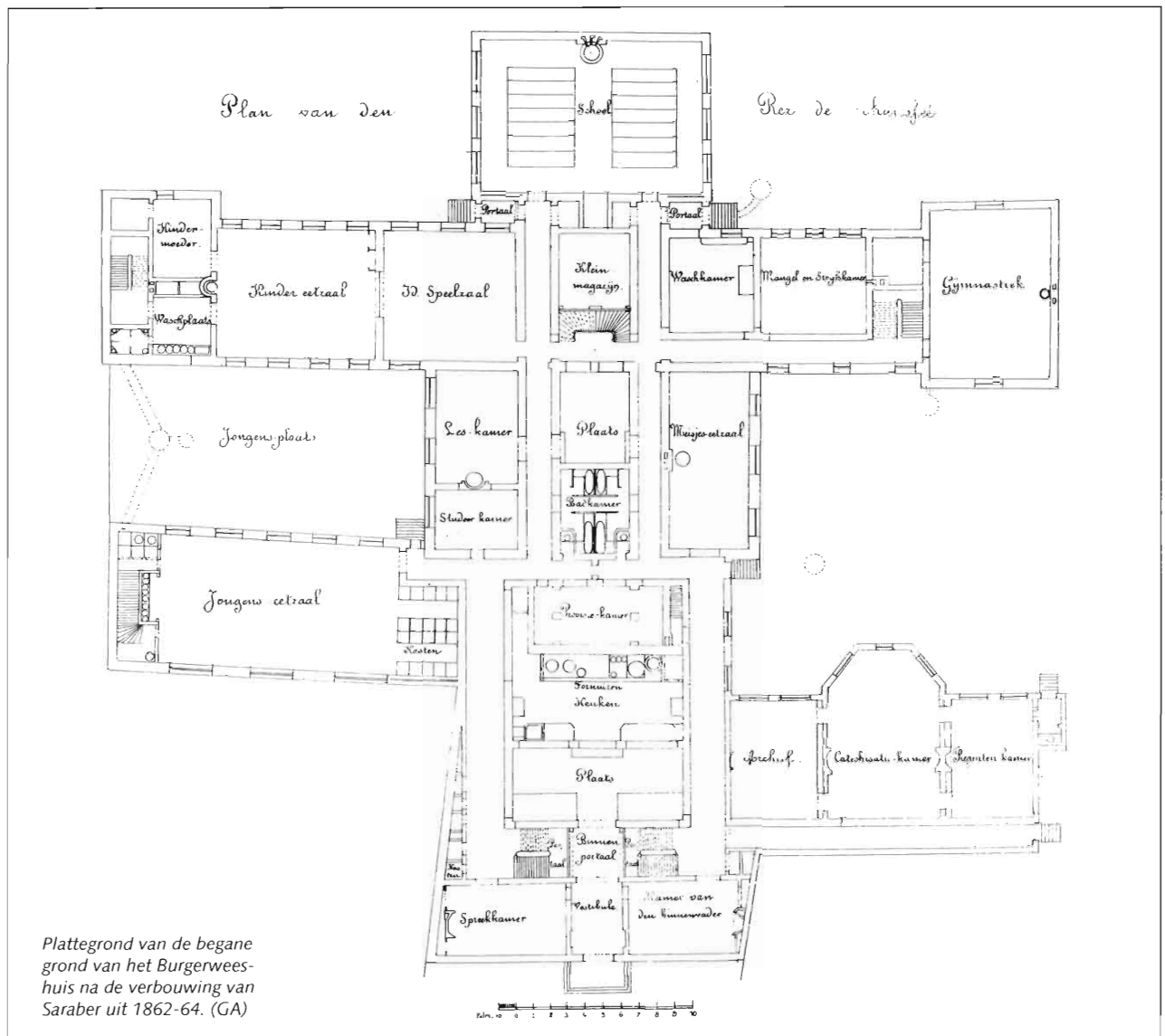
In de Middeleeuwen, bij het ontstaan van het eerste weeshuis in Den Haag, ging de gedachte van de bestuurders uit naar een bestaand pand. Na aankoop van het pand aan de Nobelstraat volgde een verbouwing voor het weeshuis. Ongetwijfeld zal men daarbij uitgegaan zijn van de bestaande situatie en hieruit zoveel mogelijk profijt hebben getrokken om daarmee de kosten laag te houden. De verhuizing naar een pand aan het Westeinde enige tijd later brengt de volgende verbouwing in beeld. Door de bijzondere situatie in de Nederlanden, voortvloeiend uit de godsdienstoorlog met Spanje, kwamen diverse kloosters leeg te staan. Een hiervan was het St. Agnietenklooster aan het Westeinde. Op verzoek van de regenten van het Burgerweeshuis schonken de Staten van Holland op 17 november 1576 hen dit kloostercomplex met alle bijgebouwen en ook de op dit complex behorende revenuen werden hen toegevoegd.¹ Voor de overname van het kloostercomplex gold echter één voorwaarde: men mocht niets zonder de toestemming van de Staten vervreemden, behalve de kerk. Deze mocht worden afgebroken, maar de rest moest worden verbouwd om grote onkosten te voorkomen. De kerk werd kort daarop gesloopt en een deel van het bouw materiaal ervan werd hergebruikt bij de verbouwing van het complex tot weeshuis. Het klooster zelf werd aangepast. Logischer wijs kon dit voor een aantal ruimten vrij gemakkelijk, zoals bijvoorbeeld een refter; een eetzaal, maar voor het gedeelte met de persoonlijke cellen van de kloosterlingen zal dit toch een ingrijpende verbouwing moeten zijn geweest. Helaas resteren geen tekeningen met plattegronden of opstanden van dit weeshuis, zodat onbekend is hoe een en ander eruit heeft gezien.

Een verbouwing van een bestaand pand tot weeshuis is tot in de achttiende eeuw de enige manier voor de regenten om aan geschikte ruimte te komen. Ook de stichting van het Diaconie weeshuis aan het Spui verliep via een verbouwing. Daar was sprake van een groot woongebouw, dat geheel getransformeerd werd. Hier-

van zijn later vervaardigde plattegronden bewaard gebleven, die de situatie voor de verbouwing en na tweehonderd jaar weergeven.² Hieruit valt goed op te maken hoe het aanvankelijk open terrein in twee eeuwen langzaam aan dichtslabde. Met enige moeite valt nog wel de plattegrond van het eerste woonhuis, dat tot weeshuis werd bestemd, te herleiden. Enige systematiek in de latere aanbouwen is zeker aanwezig. De hoofdgedachte die uit de laatste plattegrond spreekt is een duidelijke schikking van alle ruimten rondom een open cour. Daarbij werd de oorspronkelijke tuin opgeofferd en verkleind tot speelplaatsen: één voor de meisjes en één voor de jongens. Dit laatste aspect, de scheiding van de sexen, doordringt de hele plattegrond. Centraal is het schoolgedeelte met links de meisjes- en rechts de jongensafdeling. Op de verdieping waren de slaapzalen van de kinderen. Een erg praktische indeling kende het complex niet: een logisch gevolg van het gestaag uitgroeien over de omliggende ruimte. De kamers van het personeel lagen voornamelijk bij de ingang, evenals de regenten- en diakenenkamer. De grote keuken waar het eten voor de kinderen werd bereid lag tussen de beide eetzalen in. Aan de jongenszijde gescheiden door de wasruimte en een turfhok, en aan de meisjeskant door een trappehuis; niet direct de meest ideale schikking van ruimten. De bergplaatsen van proviand waren overigens bij de entree van het complex gelegen. Uit deze vroege voorbeelden van weeshuisbouw wordt duidelijk, dat de functionele indeling van een dergelijk complex niet de leidraad was waarlangs men tot een ontwerp kwam.

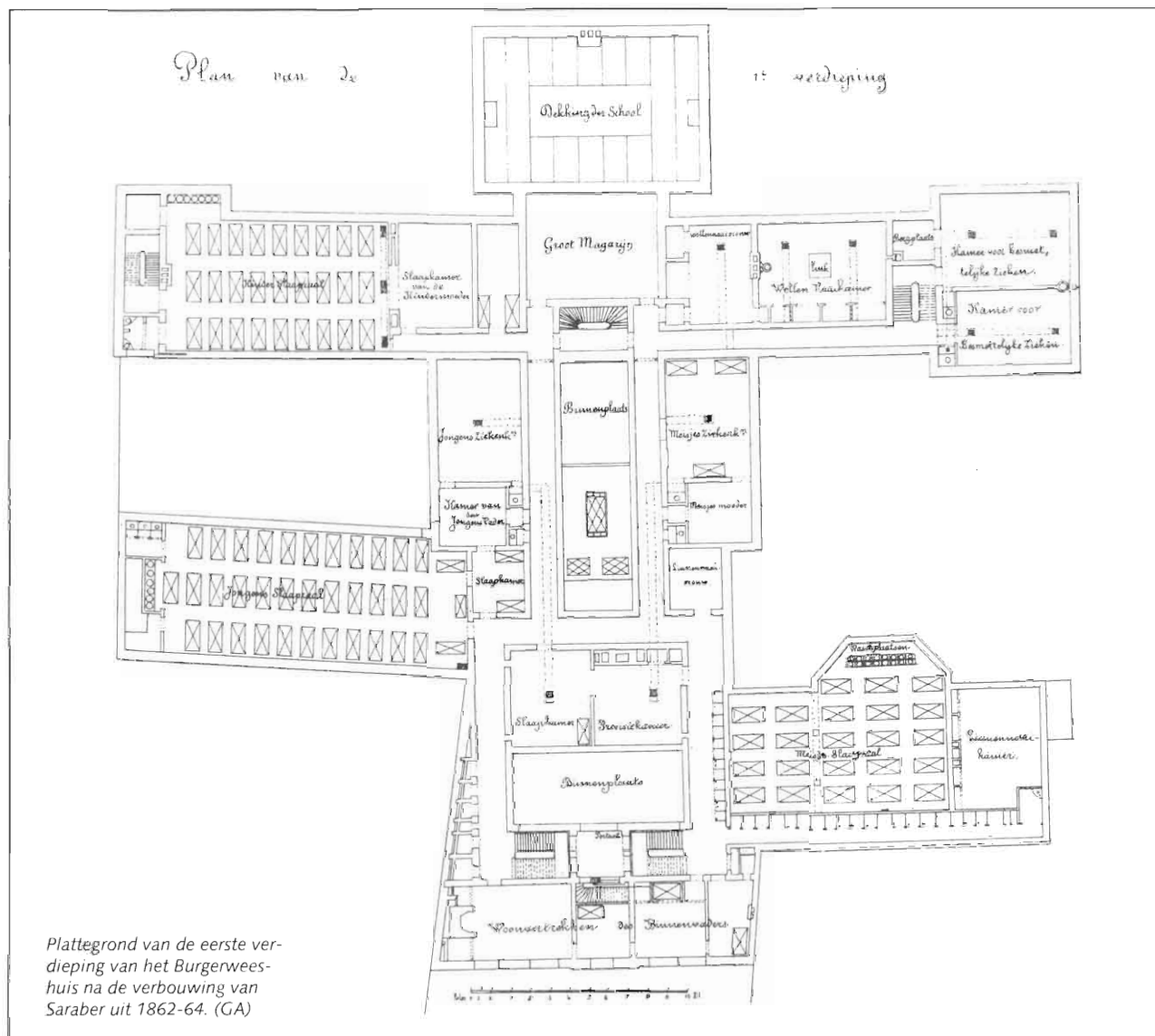
In de achttiende eeuw ontstond bij architecten naast een voorkeur voor een andere stijl wat vormgeving betreft ook oog voor een functionele plattegrond. Dit hangt samen met de ideeën, die in de tweede helft van deze eeuw gangbaar werden om op een rationele manier naar dit soort zaken te kijken. Men probeerde een meer berekend plan te ontwerpen voor een nieuw te bouwen woning of ander gebouw. Van deze trend is in de weeshuisbouw in Den Haag betrekkelijk weinig terug te vinden. Wel valt te constateren dat de voorkeur uitging naar een nieuw gebouw, dat specifiek ontworpen was als weeshuis. Van een echte rationele plattegrond was echter nog geen sprake. Dit is pas het geval in de negentiende eeuw.

Het is de Waalse kerk, die de eer toekomt als eerste in Den Haag plannen te hebben laten maken voor de nieuwbouw van een weeshuis. In het archief van deze gemeente zijn deze achttiende-eeuwse ontwerpen aanwezig.³ Ze dateren uit circa 1760-63. De diverse plattegronden geven een strikt symmetrisch opgevat complex te zien. Het doet het meest denken aan een groot acht-

tiende-eeuws herenhuis met souterrain, bel-etage en bovenverdieping. Ook de tekening van de voorgevel geeft duidelijk deze indruk met een typisch achttiende-eeuwse middenpartij: enkele treden, brede deuren geflankeerd door pilasters, daarboven een versmalling met eveneens pilasters en als bekroning een decoratief hardstenen naambord met inscriptie. De diverse ruimten lagen achter elkaar gegroepeerd langs een lange diepe gang. Tussen de ruimten in was aan beide zijden een kleine binnenplaats en op het achterterrein een grote open ruimte. Aan de straatzijde op de bel-etage bevonden zich de regenten- en regentessenkamers, daarachter de vertrekken voor oude mannen en vrouwen en vervolgens de ruimten voor de kinderen. Deze laatste vertrekken lagen dus achteraf en dit leverde later het commentaar op, dat ze onpraktisch en somber waren.⁴ In het souterrain bevonden zich de kelders, de keuken, bakkerij en de eetzaal. Ook de school, die zich op het achterterrein bevond, lag verdiept. Op de bovenste verdieping waren de slaapzalen.⁵ Hier is duidelijk nog geen sprake van een goed beredeneerde en functionele indeling van een weeshuis, die toegesneden was op de dagelijkse gang van zaken in een dergelijke instelling. Een ontwerp voor een iets rationelere plattegrond van een weeshuis dateert van enkele jaren later, uit 1769-70.

Deze ontwerptekeningen werden in opdracht van de Evangelisch Lutherse gemeente vervaardigd, die het verouderde en eertijds van woning tot weeshuis omgebouwde pand wilde vervangen door een nieuw gebouw. Toch was ook hier nog geen sprake van een duidelijk naar functie ingericht gebouw. Wel zijn er aanzetten te constateren. In de negentiende eeuw is te zien, dat de architectuurprincipes, die al veel eerder in bijvoorbeeld Frankrijk praktijk waren, ook in Den Haag hun weg hadden gevonden. De functie en vorm bleven niet langer gescheiden grootheden, maar werden op elkaar afgestemd en meer beredeneerd. Bij verbouwing en nieuwbouw van weeshuizen werd toen ook niet langer gebruik gemaakt van de aannemer/timmerman, die het complex moest ontwerpen, maar werden zeer bewust architecten ingeschakeld. Dit hing samen met de duidelijk verbeterde opleiding, die architecten kregen. De eerste keer dat een architect bij de weeshuisbouw werd betrokken, was de verbouwing van het RK wees- en oudeliedenhuis. Deze uitbreiding uit 1836 werd door de architect W. van Hulst ontworpen. Willem van Hulst, controleur der stadswerken, had voor T.F. Suys het toezicht op de bouw van de St. Teresiakerk aan het Westeinde (1839-1841). Later bij de uitbreiding van het RK oudeliedenhuis maakte men aanvankelijk gebruik van de

diensten van een bekendere architect: Teta van Elven. Na een conflict met het bestuur werd hij aan de kant geschoven en werd het werk overgenomen door de Haagse architect A. Roodenburg. Een goed voorbeeld waarbij te zien is hoe de veranderingen doorwerkten, vormt de ingrijpende verbouwing van het Burgerweeshuis, die rond 1860 plaats vond.⁶ Hierbij was eigenlijk sprake van nieuwbouw. Dit werd ingegeven door de bouwvallige staat van het gebouw en ook door slechte voorzieningen, die niet meer voldeden aan de eisen van de tijd. Voor de verbouwing werd de gemeentearchitect Zeger Reijers aangetrokken, maar deze overleed in 1857 waarna de architect Eli Saraber het werk overnam. Het werk van Reijers is neoclassicistisch; Saraber bouwde meestal in een vrij zakelijke, eclectische en soms in een late neoclassicistische stijl. Of in het uiteindelijk ontwerp nog iets van Reijers' werk is te ontdekken is onbekend, maar waarschijnlijk is het niet, daar de eerste steen voor het complex pas in 1862 werd gelegd. Daaruit kan worden afgeleid, dat het ontwerp het werk van Saraber moet zijn geweest. Het was zijn eerste kennismaking met het ontwerpen van een (gedeeltelijk) nieuw weeshuis. Een werk, dat hem hoogst waarschijnlijk ook de opdracht voor het nieuwe Diaconie weeshuis aan de Hooftskade opleverde, waarover later meer.

De plattegrond van het complex aan het Westeinde vertoont een heldere schikking van ruimten, waarbij de scheiding van jongens en meisjes als leidraad diende bij het ontwerpen. De hoofdvorm van het gebouw is een centrale as waar zich de ruimten van het verzorgend en leidend personeel bevonden en enkele algemene ruimten. Hieraan gekoppeld waren vier zijvleugels: de linker bevatte eetzaal voor de jongens en kleine kinderen en de slaapzalen voor hen, de rechter bevatte naast dezelfde ruimten voor de meisjes de catechisatiekamer, de regentenkamer, het archief(!) en de gymnastiekzaal. Aan het eind van de centrale as was de school gesitueerd en aan de andere kant bevond zich de entree met ernaast een spreekkamer en een kamer voor de binnenvader. Boven deze laatste twee ruimten bevond zich de woning van de binnenvader, die daarmee uitkeek op het plein voor het weeshuis. In de huidige bebouwing van het in onbruik geraakte zalencentrum Amicitia is deze opzet nog terug te vinden. Uit de plattegrond spreekt een typisch negentiende-eeuwse voorkeur van gestichtsbouw in een hoofdas met zijvleugels. Dat het complex niet geheel symmetrisch is, zal waarschijnlijk zijn gekomen doordat de architect delen van het bestaande gebouw in zijn ontwerp moest opnemen. Bij het weeshuis aan de Hooftskade kon Saraber zich echter wel een duidelijke

symmetrie veroorloven, daar het hier nieuwbouw betrof op een nog onbebouwd gebied buiten de stadsgrens. Dit belangrijke voorbeeld zal in het volgende hoofdstuk centraal staan.

De latere weeshuisbouw volgde overigens ook de stijlontwikkelingen. Het einde van de negentiende eeuw leverde twee nieuwe gebouwen op in neorenaissance-stijl, te weten het Evangelisch Lutherse weeshuis aan de Lange Lombardstraat en het Scheveningse burgerweeshuis aan de Duinstraat. Beide weeshuizen waren van protestantse signatuur en derhalve viel de keuze in het tijdperk van neo-stijlen op de neorenaissance. Bij katholieke instellingen ging de voorkeur uit naar de neogotiek. Een goed voorbeeld hiervan vormde het Groenesteincomplex aan de Loosduinseweg.

Behalve de vormgeving ging de aandacht steeds meer uit naar de functionele indeling van het geheel. Daarbij werd de scheiding tussen jongens- en meisjesafdeling verder doorgevoerd. Een voorbeeld hiervan was het nieuwe Hospice Wallon uit 1901 waarbij zelfs de jongens- en meisjesafdeling een strikt van elkaar gescheiden trappenhuis kenden. In de woongedeelten was het daarvoor voor de kinderen onmogelijk elkaar tegen te komen. Verder is ook aan de hand van de plattegrond na te gaan hoe de controle op de kinderen verliep. Tussen de dagelijkse leefruimten en de slaapzalen in zijn de surveillantenkamers gesitueerd. Vanuit deze centrale punten kon men de kinderen goed in het oog houden. Deze ingebouwde structuur vond ingang in de tweede helft van de negentiende eeuw.

In de twintigste werden nog enkele kleine weeshuizen gebouwd, zoals het Burgerweeshuis aan het Jozef Israëlsplein en het Israëlitisch weeshuis aan de Pletterijstraat. Hier is de typische gestichtsdiscipline verdwenen en de plattegronden laten dan ook een meer open structuur zien. Daarbij werden de jongens- en meisjeskamers overigens nog wel zover mogelijk uit elkaar gehouden, maar een gezamenlijke eet- en conversatiezaal was inmiddels wel mogelijk.

Noten

1. Mr. H. Hardenberg, *Het Burgerweeshuis voor Nederlands Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage. 1564-1964*, Den Haag. 1964, p.85-86.
2. [G.Keller], *Het diakonie oude vrouwen- en kinderkuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage*, Den Haag 1860, tussen p.8 en p.9.
3. Archief Waalse Hervormde gemeente, bnr.241, inv.nr.1406. (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA))
4. H.J. de Dompierre de Chaufepié, "Het nieuwe Waalsche weeshuis in Den Haag", *Tijdschrift voor armenzorg*, 2, 4 mei 1901, nr.34, p.66.
5. Mr. H. Hardenberg, "Het Hospice Wallon", jrb. *Die Haghe* 1964, tekeningen toegevoegd aan dit artikel.
6. *Het Burgerweeshuis en de fundatie der vrijvrouwe van Renswoude te 's-Gravenhage*, Den Haag [1923]. Deel 1: herduk van boekje uit 1864, deel 2: "Bij gelegenheid van de inwijding van het nieuwe gebouw aan het Jozef Israëlsplein voor de beide stichtingen".

'Naar betere woning, ruim en goed'

drs. J.J. Havelaar

Gekalligrafeerd voorblad van het fotoalbum, dat de leden van de bouwcommissie van het diaconie weeshuis aan hun voorzitter ds J. Moll in 1867 aanboden. Onder het oude weeshuis aan het Spui en de vertrekkende kinderen, midden de Willemskerk waar een feestdienst plaats vond alvorens het nieuwe weeshuis werd betrokken en boven de aankomst van de kinderen op de Hooftskade. Kalligraaf J. Hingman. (GA, bnr. 133, inv.nr. 1636a en 1748 (365))

OPENBARE VERKOOPING
VOOR
A F B R A A K,
VAN HET GEBOUW GENAAMD HET
OUDE VROUWEN-
en
KINDERHUIS
der **Nederduitsch-Hervormde Gemeente**
te 'sGravenhage,
BENEVENS EENIGE PERCEELEN
BOUWGROND,
te 'S GRAVENHAGE,
in het Vendhuis der Notarissen in de Nobelstraat aldaar.
De Veiling op Woensdag den 18 December 1867, des middags ten 12 ure.
De Gunning op Vrijdag den 27

Aankondiging van de openbare verkoop van het gebouw van het Oude Vrouwen- en Kinderhuis aan het Spui, 1867. (GA)

Het weeshuisgebouw

De Hoofthoofskade

Het tweede eeuwfeest van het Diaconie weeshuis in 1860 werd door vooraanstaande leden van de Hervormde gemeente aangegrepen om de mogelijkheden te laten bekijken voor ingrijpend herstel van het oude gebouw. Het liefst zagen zij dat er een nieuw gebouw zou worden gerealiseerd. Dit standpunt vond weldra gehoor. Op 2 februari 1860 werd door de algemene kerkeraad van de Hervormde gemeente een commissie in het leven geroepen, die moest bekijken hoe verder met het Diaconie weeshuis te handelen.¹

Deze commissie, doordrongen van haar verantwoordelijke taak, liet eerst een deskundige, de gemeentearchitect W.C. van der Waeijen Pieterszen, als onpartijdig persoon een advies uitbrengen over het oude gebouw. De gemeentearchitect was zeer resoluut en verklaarde het gebouw totaal ongeschikt voor het gebruik als weeshuis. Ook de 'geneesheer van het gesticht' Dr. Hendrik de Jong werd bij dit onderzoek betrokken. Het oude gebouw werd beschreven en de conclusie was overduidelijk: "... die donkere, vochtige, smalle gangen, die tochtige speelplaatsen, die lage eet- en slaapzalen, ..., met een aantal bedden dat veel te groot is en zonder verhouding met de aanwezige ruimte, die gebrekkige ziekenzalen, of liever dat gebrek aan ziekenzalen, dat alles roept luide om verandering en verbetering; want de lucht, die er ingeademd wordt, is niet zuiver en frisch, en dit is toch een eerste vereischte om de gezondheid te bewaren..."² De commissie adviseerde de kerkeraad een nieuw weeshuis te laten bouwen op een ander terrein dan waar het oude gesticht stond.³ Daar een nieuw weeshuis een grootschalig gebouw zou worden waren de mogelijkheden in het stadscentrum beperkt. Aanvankelijk had men vijf plaatsen op het oog, waarvan twee een reële mogelijkheid boden. De een bevond zich aan de Lange Lombardstraat en de ander, een nieuw terrein, tegenover de Boekhorststraat. De eerste situatie viel af daar zowel het Lutherse als het Rooms Katholieke weeshuis in de nabijheid waren gevestigd. Een dergelijke concentratie van weeshuizen achtte men niet wenselijk. De keus viel dus op een stuk grond, toen nog weiland, aan de buitenzijde van de singel aan het eind van de Boekhorststraat.

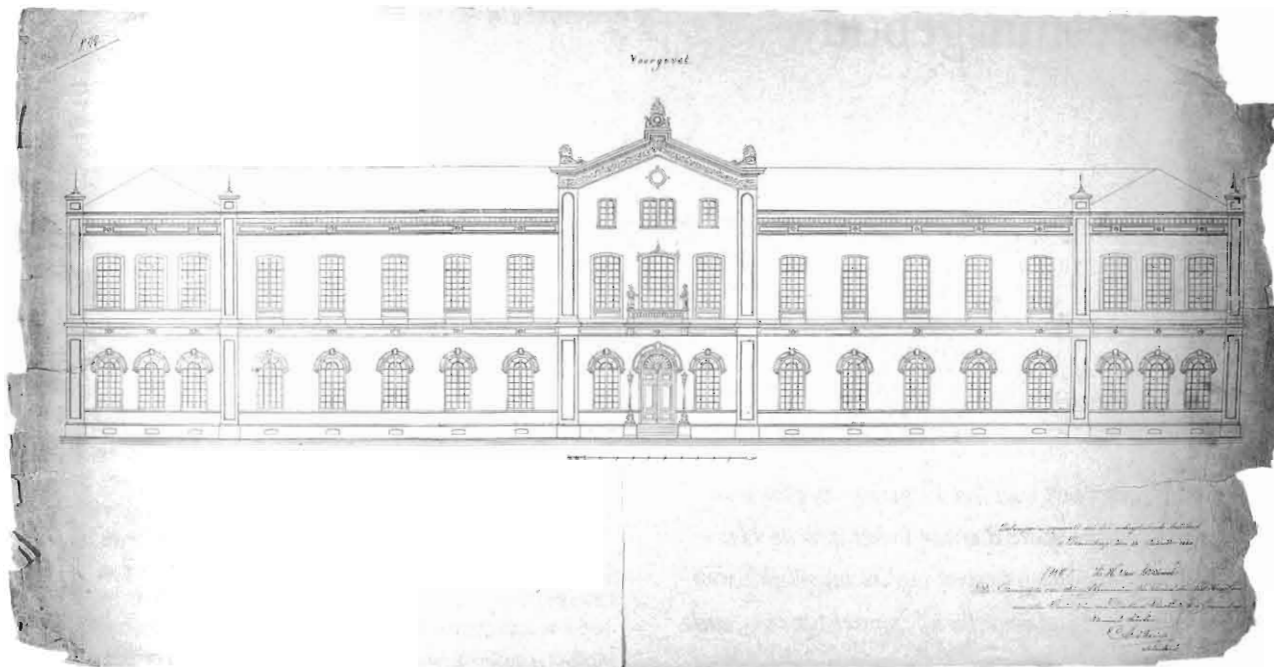
De singels, aangelegd tijdens het Twaalfjarig Bestand in het begin van de zeventiende eeuw, waren tot het midden van de vorige eeuw de stadsgrens. De eerste bebouwing aan de overzijde van de singel in de omgeving van de Brouwersgracht en Boekhorststraat waren de woningen gebouwd in 1840/41 aan het Om en Bij, die in 1859 in eigendom van de Hervormde Diaconie kwamen. In 1855 werd grenzend aan dit bouwcomplex een diaconale bakkerij gebouwd. Naast deze bakkerij verrees in dezelfde tijd het oude mannen- en vrouwenhuis of wel het Van Doeverenhuis van de Hervormde Diaconie. Met de beslissing om even verderop, voorbij de bocht in de singel, een weeshuis te gaan bouwen werd dit gebied min of meer een Hervormde weldadigheidsenclave. Daarmee is tevens duidelijk waarom de keus specifiek op dit terrein aan de latere Hoofthoofskade viel.

Bouwcommissie

De kerkeraad nam het advies van de eerdergenoemde commissie ter harte en benoemde in zijn vergadering van 21 februari 1860 een bouwcommissie. Deze commissie kreeg als taak: een terrein te zoeken voor het nieuw te bouwen Diaconie weeshuis, een raming te maken voor de bouwkosten en een concept circulaire op te stellen voor de geldwerving. In deze bouwcommissie kregen dezelfde personen zitting als in de eerste commissie en zij kwam onder voorzitterschap van ds. J. Moll (1798 - 1891). Deze predikant, die in 1830 in de Haagse gemeente werd bevestigd en pas op negentigjarige leeftijd met emeritaat ging, heeft zeer veel voor de Hervormde gemeente betekend. Hij was onder meer actief op het gebied van het Christelijk onderwijs en de initiator van de eerste diaconieschool in Den Haag in 1844.⁴ Zijn naam is ook aan menige Haagse stichting verbonden.

In de eerste vergadering van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis', die uit acht leden bestond, werden onderling de taken verdeeld. De leden J.S. Noordendorp en P.F.W. Mouton gingen zich met de bouwkundige zaken bezig houden, ds. J.J. van den Broek en C.A. van der Kemp met het redigeren van teksten (adviezen, circulaire, etc.) en P.M. Verhoeven met het administreren van het te vormen fonds voor de bouw.⁵ De overige leden kregen geen specifieke functie toebedeeld.

De volgende stap was het maken van een omschrijving van de wensen met betrekking tot het nieuw te stichten gebouw. Een van de leden, de architect Mouton, had zich echter in de tussentijd "onledig gehouden met het ontwerpen eener zeer gedetailleerde en keurig bewerkte

teekening” voor een nieuw weeshuis en daarmee reeds een voorschot genomen op de discussie in de commissie.⁶ Helaas ontbreken deze tekeningen in het diaconiearchief. Mogelijk heeft dit ontwerp een belangrijke rol gespeeld in de hele periode tot aan de bouw van het weeshuis en diende het als eerste uitgangspunt. Zeker is dat ondanks het lidmaatschap van Mouton, de bouwcommissie besloot om aan de hand van het door hem ingediende ontwerp van start te gaan. Hem werd gevraagd om samen met J.S. Noordendorp een voorlopige raming van de kosten te maken. Na discussie besloot men niet voor een prijsvraag te kiezen. Over de keuze voor een architect deed men echter nog geen uitspraak, hoewel men wel iemand op het oog had. De commissie vroeg echter eerst toestemming aan de kerkeraad om eventueel een architect te mogen benoemen en ook om onderhandelingen te mogen starten met de gemeente over aankoop van de grond.⁷ Beide toestemmingen werden kort daarop verkregen en de commissie kon - voortvarend als zij was - aan het werk. Inmiddels was de eerste raming van de kosten binnen en kon worden vastgesteld dat de bouwsom rond de f 170.000,- zou komen te liggen. Ook voor de aan te trekken architect waren al suggesties binnen. Het commissielid Noordendorp bracht als eerste in een vergadering de naam van de architect Van Brederode ter sprake.⁸ Kennelijk had deze enige bekendheid onder de aanwezigen, want men besloot om met Van Brederode te gaan onderhandelen terwijl ook de Haagse architect A. Roodenburg zich als kandidaat had gemeld.⁹ Van Van Brederode is niet veel meer bekend dan dat hij ontwerpen maakte voor de Nederlandse en Belgische spoorwegen en de sociëteit De Harmonie te Dordrecht heeft ontworpen.¹⁰ Bij drie personen, waaronder twee architecten, werd vervolgens informatie over de man ingewonnen.¹¹ De architect Outshoorn, een van de informanten, beschreef Brederode als “een knap jong mensch” en “wat ik van hem gezien heb zoowel tijdens hij bij mij was, als later getuigt van goeden smaak en bekwaamheid”.¹² Al deze lofuitingen deden de commissie eind juni 1860 ertoe besluiten met K.H. van Brederode in

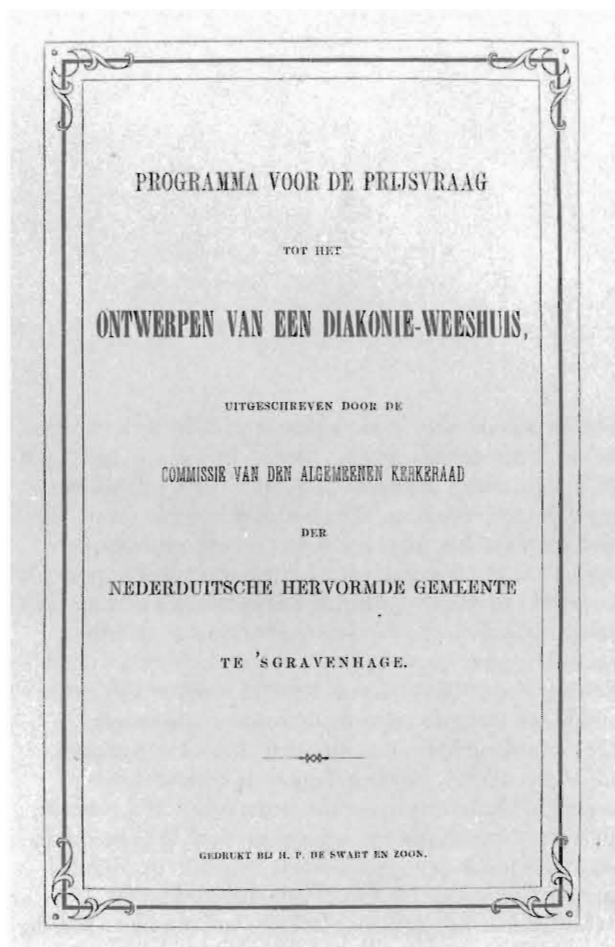
zee te gaan en de andere kandidaten S.J. de Vletter en A. Roodenburg af te schrijven.¹³ Na enige onderhandelingen werd met de architect afgesproken dat vóór 15 augustus een ontwerpschets werd ingeleverd en het jaarsalaris op f 2000,- werd vastgesteld. Ondertussen had de commissie voor een tamelijk gering bedrag de benodigde grond in eigendom van de gemeente Den Haag verkregen, zodat in de zomer van 1860 aan de essentiële eerste voorwaarden voor de bouw was voldaan.

Opdrachtprocedure

Van Brederode kwam weldra met een eerste ontwerp. Het werd in de vergadering van de commissie op 10 augustus uitvoerig besproken en becommentarieerd, waarbij veel aandacht was voor de financiële paragraaf. De kosten werden door de architect op f 250.000,- geschat; een bedrag dat ver uitging boven de eerder geplande f 170.000,-. Een geringe bezuiniging wist de architect staande de vergadering nog wel ter tafel te brengen. In het ontwerp was uitgegaan van een geheel zinken dakkap - een niet ongebruikelijke bouwwijze voor die tijd - en binten van gietijzer. Wanneer voor beide een andere oplossing zou worden gekozen kwam de begroting circa f 30.000,- lager te liggen.¹⁴ De commissie achtte dit niet voldoende en besloot om in overleg met de architect te zoeken naar forsere bezuinigingen. De twee afgevaardigden die zich met de bouwprocedure bezighielden namen deze taak op zich. In de vergadering twaalf dagen later bleek een bedrag van f 50.000,- aan bezuinigingen te zijn gevonden. Verder kon nog extra worden bezuinigd door uit te gaan van 350 in plaats van 400 kinderen. Daarbij zou de begroting ongeveer op f 170.000,- à f 180.000,- uitkomen. Hierop ontspon zich voor het eerst een discussie over het aantal kinderen, dat in het weeshuis zou moeten komen te wonen. Op dat moment waren er in het oude weeshuis aan het Spui ruim 350. Het beleid ten opzichte van de opname zou echter veranderen: halfwezen zouden niet langer worden geplaatst. Dit betekende

een terugloop van het aantal kinderen en men kon van 300 uitgaan. In deze bijeenkomst kwam ook de plattegrond van het complex ter tafel. Hierbij werd de voorkeur uitgesproken voor een zoveel mogelijk vierkante plattegrond. Het grote voordeel boven eerdere lokaties deed hier van zich spreken; een nieuw terrein buiten de stad dat onbeperkt ontwerpen mogelijk maakte. Er hoefde geen rekening te worden gehouden met oude bebouwing. De architect paste zijn plannen aan en de begroting kwam op de gewenste hoogte. De commissie toonde zich tevreden en ging accoord. Kort daarop werd met het afgraven van het terrein begonnen en leek er geen vuiltje aan de lucht te zijn. Zelfs werden de plannen begin november definitief vastgesteld, maar toen het bestek en voorwaarden aan de orde kwamen deelde de architect mee dat de begrote som f 210.000,- werd.¹⁵ De belangrijkste oorzaak lag in het feit dat Van Brederode zich niet aan het aantal van 300 kinderen had gehouden. Dit ontkende hij echter en merkte op dat dit bedrag de uiterste bodemprijs was. Hoe het precies is gegaan valt niet na te trekken daar slechts twee geveltekeningen nog resteren en de berekeningen ontbreken.¹⁶ De gevels zijn vlak en hebben een duidelijk neoclassicistische vormgeving. Men besloot vervolgens het toch maar te proberen en een inschrijving voor de aanbesteding te laten plaatsvinden. Dit alles in de hoop dat een aannemer alsnog op het gewenste bedrag zou uitkomen. Helaas voor de bouwcommissie, slechts één aannemer kwam op een bedrag van bijna f 180.000,- uit.¹⁷ De rest ging ruim boven de f 200.000,- uit. De laagste inschrijver had echter het nadeel dat de door hem aangevoerde borgen niet erg betrouwbaar bleken en hij zelf voor de commissie te onbekend was om mee in zee te gaan. Hiermee was een patstelling ontstaan: hoe nu verder was de volgende vraag voor de commissie. Besloten werd om de kerkeraad te adviseren van aanbesteding af te zien en het plan te wijzigen aangezien de inschrijvingen over het algemeen veel te hoog waren. Dit advies werd overgenomen door de kerkeraad en de architect moest opnieuw zijn ontwerp en bestek bijstellen. Het bouwcommissielid Mouton was niet zo tevreden met de gekozen oplossing en had voorgesteld een prijsvraag uit te schrijven. Nu er een andere procedure werd gekozen stelde hij een zeer uitgebreid en vernietigend rapport op over de voorliggende plannen. Daarbij richtte hij zich op de zijns inziens luxe onderdelen en gaf aan dat er gemakkelijk bezuinigd kon worden op onder meer de fundering, het metselwerk waarbij nutteloze versieringen achterwege konden worden gelaten, kostbaar steenhouderswerk en grenen in plaats van eikehouten vloeren. Van Brederode liet het er niet bij zitten en gaf Mouton lik op stuk, hetgeen de onderlinge verhoudin-

gen en ook de sfeer in de bouwcommissie flink vertroebelde. Temeer daar de pers hier lucht van had gekregen en in een artikel aandacht besteedde aan de problemen rond de aanbesteding.¹⁸ Desondanks waagde de architect zich toch aan het maken van een nieuw ontwerp, dat april 1861 ter discussie stond in twee vergaderingen. Op voorstel van Mouton werd besloten om het nieuwe plan en de commentaren van hemzelf en van de architect voor te leggen aan twee onpartijdige architecten. Eén hiervan zou volgens hem E. Saraber moeten zijn en de ander kon door de commissie worden aangewezen. De commissie besloot echter een tweetal ingenieurs, J.F. Agier en J.A. Beyerinck, met de beoordeling te belasten. Dit overigens onder protest van Mouton, die zich steeds recalcitranter ging gedragen. Wel kreeg hij voor elkaar dat twee gemeentearchitecten werden toegevoegd, te weten De Greef van Amsterdam en Scholten van Rotterdam. Het ging wel ten koste van de sfeer in de commissie. Enkele leden dreigden met het neerleggen van hun functie. De reden was gelegen, zoals door de voorzitter ds. Moll diplomatiek werd omschreven, in de "weinig harmonie en in de uiteenlopende gevoelens van de leden der commissie".¹⁹ Ondertussen had Van Brederode overleg gevoerd met de regenten van het weeshuis en de veranderingen doorgesproken. Dit leidde niet tot overeenstemming, onder meer door de opstelling van de regenten, die een weeshuis voor 350 kinderen wensten en dus een andere mening waren toegedaan dan de bouwcommissie. In deze chaotische situatie besloot de architect de eer aan zichzelf te houden en verzocht de commissie hem eervol ontslag te verlenen.²⁰ Hoewel de commissie nog geen definitief oordeel had geveld over het nieuwe ontwerp ging zij toch accoord met het ontslag. Na nog enige onderhandelingen over de schadeloosstelling verdween Van Brederode voorgoed uit beeld. Aan de kerkeraad werd verslag uitgebracht over deze nieuwste ontwikkelingen en tevens deelden een aantal leden mee hun functie ter beschikking te stellen. Er werd vervolgens een nieuwe bouwcommissie benoemd met een aantal leden die ook in de vorige zitting hadden.²¹ Opvallende afwezigen waren de heren Mouton en Noordendorp, die tot dan de bouwkundige zaken behartigden. Kort daarna kwam het rapport van de onafhankelijke deskundigen binnen. Dit werd terzijde gelegd. Een ontwerp van de architect W.L. van Zwet, dat hij ongevraagd had toegestuurd, werd eveneens afgewezen.²² In zijn begeleidend schrijven gaf deze aan niet in te zijn voor deelname aan een prijsvraag. Dit laatste bracht de commissie vermoedelijk op het idee om deze mogelijkheid eens nader te bekijken. Zorgvuldig werden de argumenten voor en tegen afgewogen en uiteindelijk

werd besloten de kerkeraad te adviseren een prijsvraag uit te schrijven.²³ Voor het opstellen van het 'programma' met de voorwaarden voor de prijsvraag zou de architect Van der Waeijen Pieterszen worden ingeschakeld. Tevens werd de regenten gevraagd om hun wensen kenbaar te maken. Na goedkeuring van dit prijsvraagplan door de kerkeraad werd een subcommissie van drie leden belast om samen met de architect het 'programma' hiervoor op te stellen. In juli 1861 verscheen het zestien pagina's tellende 'programma'.²⁴ Het bestond uit vijf artikelen betreffende: het terrein, de bewoners, de benodigde lokalen, algemene bepalingen en gegevens ten aanzien van de constructie. Als laatste werd omschreven hoe men deel kon nemen aan de prijsvraag. Bij het aantal bewoners moest worden uitgegaan van 140 jongens en 140 meisjes en 70 kleine kinderen. Daarbij dienden de vertrekken van jongens en meisjes strikt gescheiden te zijn. Op de begane grond moesten de keuken en bijbehorende lokalen worden gesitueerd, als mede de eetzaal, de school, de badkamers en de machinekamer. De verdiepingen dienden de slaapzalen te herbergen. De overige ruimten, zoals de naaikamer, een 'ziekenkwartier', de vergaderzaal van de regenten en de 'cellen tot opsluiting' konden naar eigen inzicht in het complex worden opgenomen. Tevens diende er in het ontwerp rekening te worden gehouden met de mogelijkheid van droogzolders. In de kelders behoorde ruimte te zijn voor opslag van aardappelen, boter, vlees, kolen, turf en stro. De keuze voor de bouwstijl was vrij, maar "de stijl moet echter doelmatig zijn en den geest van het gebouw uitdrukken".²⁵ De kosten mochten (exclusief de fundering) de f 180.000,- niet te

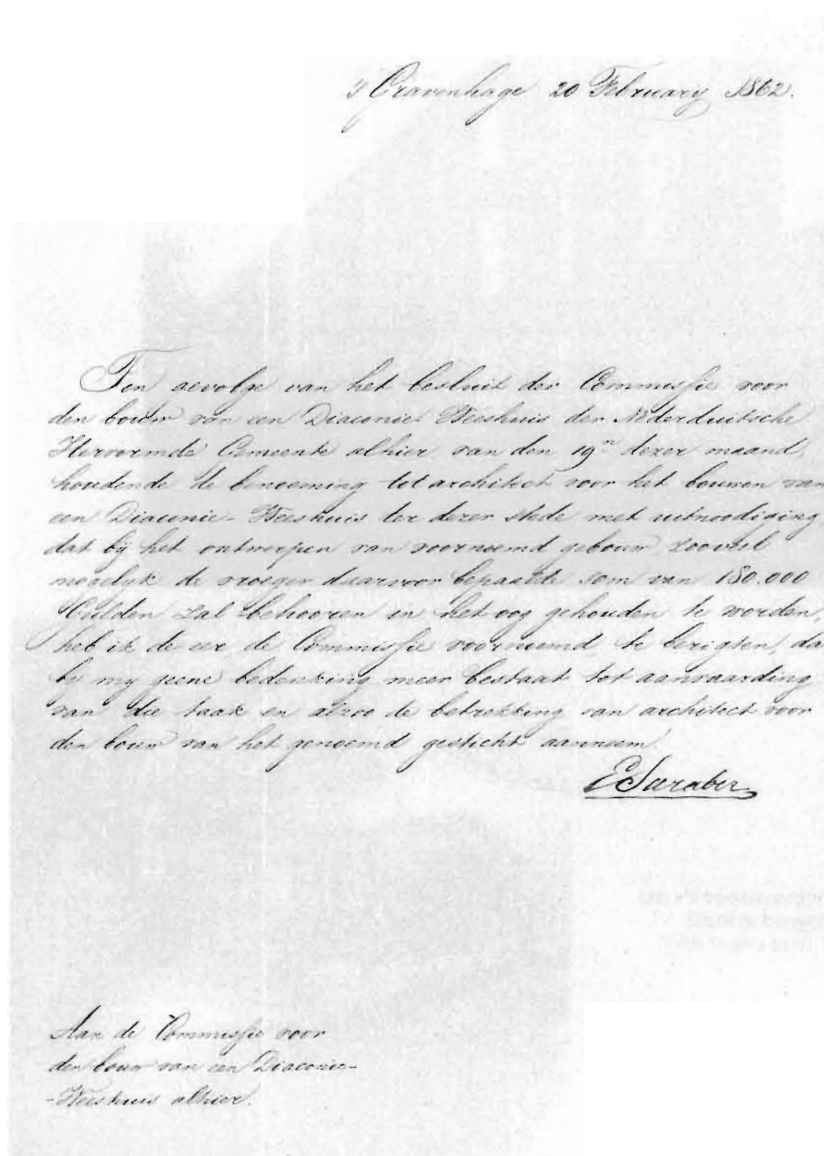
Omslagblad van het 'Programma voor de prijsvraag.'
(GA, bnr.133, inv.nr. 1741)

boven gaan. De inzendingen dienden vóór 15 november 1861 bij de commissie binnen te zijn, waarna zij door een deskundige jury, bestaande uit drie architecten en twee leden uit de bouwcommissie, zouden worden beoordeeld.²⁶ Het beste ontwerp zou worden beloond met een geldprijs van f 800,- en de tweede prijs bedroeg f 350,-. Als bijlage van het 'programma' was een 'prijs-tarief' toegevoegd, zodat men dezelfde uitgangspunten kon hanteren.

Een groot succes werd de prijsvraag niet. De commissie ontving slechts elf inzendingen die van de meest fraaie motto's waren voorzien.²⁷ Het mocht echter niet baten want de jury was eensluidend in haar oordeel: "dat geen der ingezonden ontwerpen geacht kan worden op volledige wijze aan de bepalingen van het programma te beantwoorden, zodat zij aan geen derzelve de uitgelooftde premie van f 800,-, noch die van f 350,- vermeent heeft te mogen toekennen".²⁸ Toch vond men dat de inzet van de inzenders enigszins moest worden beloond en er werd besloten om één ontwerp aan te kopen voor f 400,- en aan twee andere ontwerpers respectievelijk f 250,- en f 200,- toe te kennen. Twee andere ontwerpen kregen "wegens keurige en uitvoerige bewerking" een eervolle vermelding. Deze vijf inzendingen waren gedurende enige tijd te bezichtigen in het diakonie oude mannen- en vrouwenhuis aan het Om en Bij. De oorzaak van de teleurstellende prijsvraag moest volgens de jury worden toegeschreven aan het feit dat "competente mannen in het bouwvak, bij de beantwoording van prijsvragen zelden optreden - 't schijnt voor de jeugd, en voor enkele te karig met werk bedeelde Heeren weggelegd, zich onderling in eenige prijskamp te meten".²⁹ Hoe de diverse ontwerpen er hebben uitgezien is helaas niet bekend. Uit het commentaar van het jurylid Leliman valt op te maken, dat alle inzenders zich strikt aan de vierkante plattegrond van het terrein hadden gehouden, zonder op enige manier vooruit of terug te springen in het gevelvlak. Over de begrotingen was hij niet erg te spreken. Hij achtte "den bal deerlijk misgeslagen".

Door het mislukken van de prijsvraag belandde de bal weer bij de commissie. Dit keer is men zeer voortvarend en besluit men in februari 1862 zelf een architect te kiezen. "Daarop worden eenige namen genoemd, en eindelijk met algemeene stemmen besloten den heer E. Saraber, architect alhier, uit te noodigen een plan te willen ontwerpen..."³⁰ In zijn schriftelijk antwoord gaf de architect te kennen de commissie erkentelijk te zijn voor het in hem gestelde vertrouwen en op steun van de commissie te rekenen, "opdat door gezamenlijke krachten, onder 's Hemels oogen iets goeds zal mogen verrijzen, der commissie tot eer en den weezen tot welzijn".³¹

Brief van E. Saraber aan de bouwcommissie waarin hij schrijft zijn aanstelling als architect te accepteren.
(GA, bnr.133, inv.nr.1742)

Eli Saraber (1808-1878)

Saraber behoorde in het midden van de vorige eeuw tot de bekendste Haagse architecten. Hij verwierf naam op het gebied van de sociale woningbouw en met diverse bouwprojecten in opdracht van de Haagse Hervormde gemeente.

Eli Saraber kreeg zijn opleiding tot architect aan de Haagse tekenacademie. Hier behaalde hij in 1826-27 een prijs voor zijn ingezonden ontwerp voor een koepelgebouw.¹² Het toont overduidelijk de voorkeur van de jonge Saraber voor de Franse neoclassicisten. De vormgeving is strak en zakelijk en de hoofdvormen zijn sterk geometrisch bepaald.

Enige jaren later won hij met zijn ontwerp voor een woonhuis op een landgoed in Gelderland een eerste prijs. In 1834 wordt Saraber in de boeken vermeld als onderwijzer in de bouwkunde aan de academie. Vijfentwintig jaar later is hij opgeklommen tot hoofdonderwijzer in ornament- en doorzichtkunde. Inmiddels is hij dan een gevestigd architect geworden in het Haagse. In opdracht van de 'Vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse' ontwierp hij in 1855 een woningcomplex aan het Schuddegeest bestaande uit

56 woningen.¹³ Het complex bestaat uit twee rijen van in totaal vijf blokken woningen, waarvan nu nog drie blokken resteren. Het is een zakelijke en eenvoudige baksteenarchitectuur. De kwaliteit van deze arbeiderswoningen stak in die tijd met kop en schouders uit boven de matige tot slechte rug-aan-rug woningen in de Haagse exploitatiehofjes. Een vervolg van dit bouwproject vormt het ontwerp voor een groot complex arbeiderswoningen aan de van Hogendorpstraat voor dezelfde opdrachtgever.¹⁴ Dit voor die dagen spraakmakende project bestond uit 42 blokken van ieder vier woningen. Met een houten model en diverse tekeningen van het ontwerp oogstte Saraber veel lof op internationale tentoonstellingen.

Naast deze sociale woningbouw ontwierp Saraber ook twee villa's in de stadsuitbreiding Willemspark.¹⁵ Het zijn twee identieke blokvormige neoclassicistische bouwwerken met veranda aan het water. Vanaf de stad gezien vormen zij de grens van het Willemspark. Verder bouwde hij het Hotel Garni in Scheveningen. De Hervormde gemeente was voor Saraber een belangrijke opdrachtgever. Dit begon in 1854 met de verbouwing van de manege van koning Willem II tot kerkgebouw: de Willemskerk, enkele jaren later gevolgd door

Schuddegeest; een van de vroegste voorbeelden van specifiek voor arbeiders ontworpen woningen in Den Haag, 1856. (foto Dienst REO)

Het woningbouwcomplex aan de Van Hogendorpstraat, 1862-69. (foto Dienst REO)

Eén van de tussenstraatjes in het woningencomplex Van Hogendorpstraat. (foto Dienst REO)

De voormalige 'Armenkerk' uit 1857-58 aan de Breedstraat, die inmiddels is gesloopt. (foto Dienst REO)

Villa in het Willemspark aan de Alexanderstraat, 1860 (foto Dienst REO)

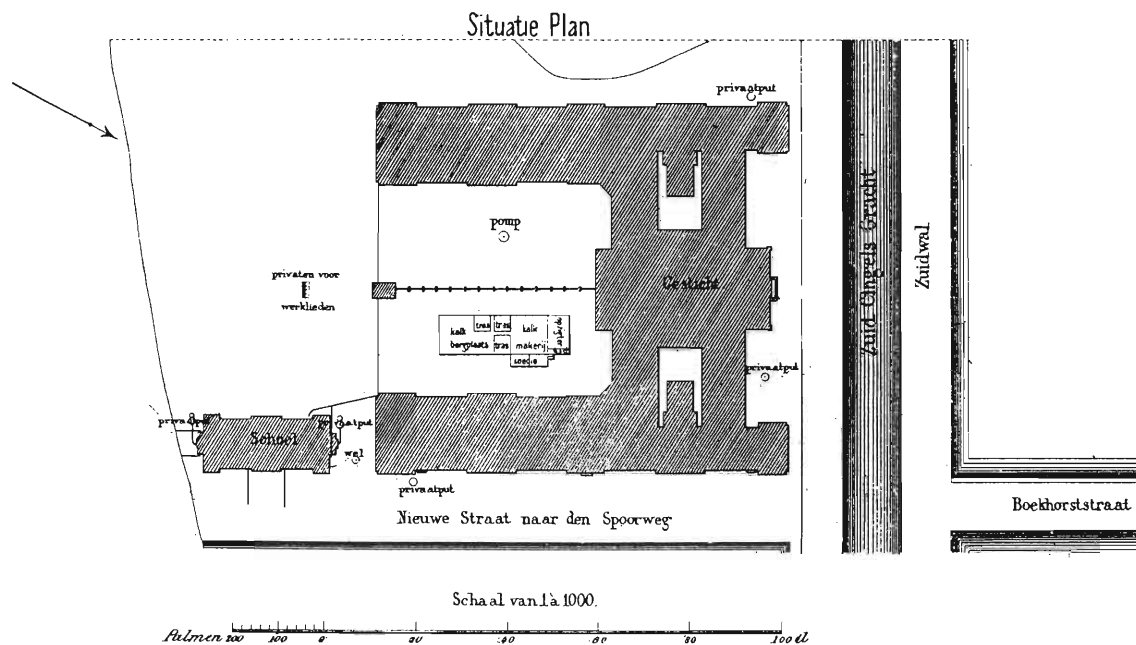
het ontwerp van de zogenaamde 'armenkerk' (Bethlehemskerk) aan de Breedstraat.³⁶

Ook het laatste ontwerp, dat van zijn hand bekend is - het Hervormde Diaconie weeshuis aan de Hooftskade - was in opdracht van de Hervormde gemeente. Zijn eerdere ontwerp voor het Burgerweeshuis aan het Westeinde vormde hiertoe vermoedelijk de directe aanleiding.

De architect E. Saraber komt uit zijn beperkte oeuvre (voor zover bekend) naar voren als een zakelijk ontwerper, wiens werk de overgang markeert van het neoclassicisme naar het eclecticisme. Uit diverse bouwonderdelen blijkt ook zijn voorkeur voor moderne materialen en bouwtechnieken, zoals bijvoorbeeld het gebruik van gietijzer voor draagconstructies (Bethlehemskerk en Diaconie weeshuis) en zeer vroege toepassing van spouwmuren (Diaconie weeshuis).

Het uitgevoerde ontwerp

In de vergadering van de bouwcommissie van 2 september 1862 diende de nieuw aangestelde architect Saraber twee ontwerpschetsen in. Twee leden, de heren Schmit en van der Kemp, werden daarop belast om samen met de architect deze plannen door te spreken. Men koos voor het ontwerp dat was begroot op circa f 250.000,-³⁷; een fors hoger bedrag dan eerder het uitgangspunt was geweest. Om beter inzicht te krijgen in goedkoper

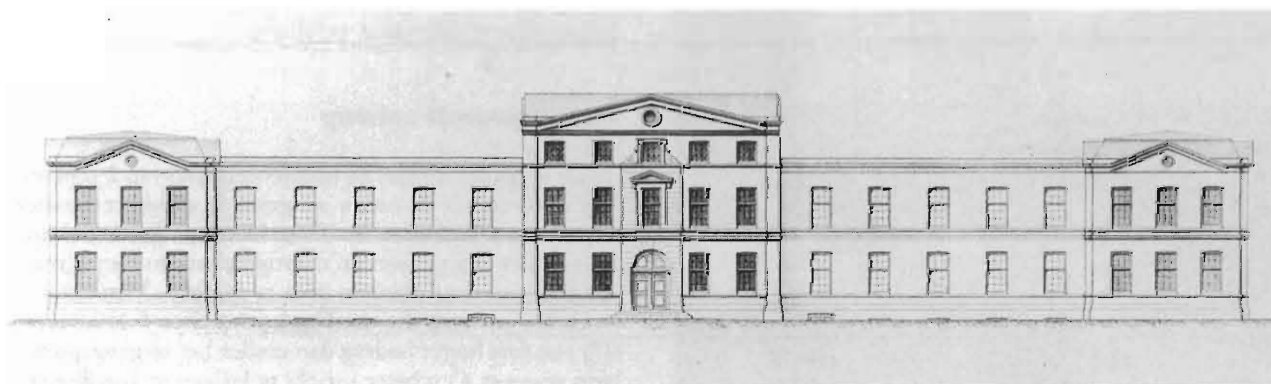
Situatieschets van het weeshuis aan de Hooftskade.
(GA, bnr.133, inv.nr. 1758)

bouwen stuurde men twee leden en de architect op werkbezoek naar Groningen waar twee jaar daarvoor een weeshuis voor 200 kinderen voor de somma van f 63.000,- was gebouwd. De conclusie van dit bezoek was wat mager: het Groningse weeshuis was moeilijk vergelijkbaar met het Haagse. Met name het voorkomen van gemengde speelplaatsen en de afwezigheid van een afscheiding tussen de jongens en meisjes leek de heren een gruwel. Het Groningse was meer een groot huishouden en minder een wezengesticht dat men hier ter stede nastreefde.

Nadat enkele wijzigingen doorgevoerd waren in het ontwerp van Saraber werd het in de laatste december vergadering van 1862 door de bouwcommissie goedgekeurd. Overigens onder voorwaarde dat er één ingang moest komen, want in het ontwerp kwam zowel een ingang voor de jongens als voor de meisjes voor. De kosten werden inmiddels geschat op f 200.000,-. Het plan ging vervolgens ter advisering naar de regenten en werd ter visie voorgelegd aan de leden van de kerkeraad. Toen hierop geen commentaar kwam, kon op 15 januari

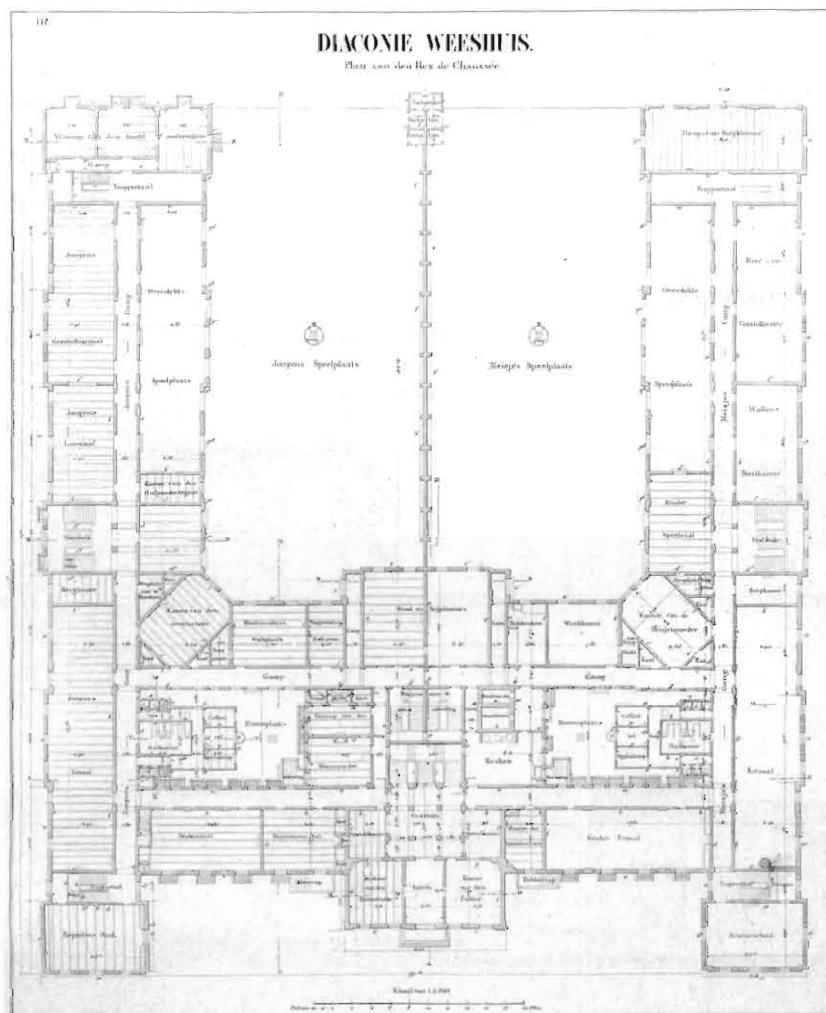
1863 het ontwerp door de kerkeraad worden aanvaard. De hoofdstructuur van het weeshuisgebouw bestond uit een twee verdiepingen hoog voorgebouw aan de Hooftskade; op de beide hoeken haaks hierop een lange vleugel van dezelfde hoogte.³⁸ Dit leverde een u-vormige plattegrond op. De voorgevel was strikt symmetrisch opgevat met in het midden de hoofdingang, verhoogd met een attiek en daardoor nadrukkelijk boven het omliggende bouwlichaam uitstekend. De deurpartij en de er bovenliggende ramen waren in een decoratieve natuurstenen omlijsting gezet, die sterk aan de Lodewijkstijlen uit de achttiende eeuw doet denken. In de top hiervan bevond zich een herdenkingsplaat met daarop de tekst: 'Diaconie weeshuis der Nederduitsche Hervormde Gemeente'. Oorspronkelijk was dit een gebeeldhouwde plaat. In de oorlogstijd lieten de Duitsers deze met cement glad strijken.³⁹ In de jaren tachtig liet de toenmalige huurder Rijkswaterstaat op een houten plaat geschilderd de oude tekst weer aan brengen. Het vierkante middenblok wordt aan alle zijden bovenlangs afgesloten door een fronton met middenin een oculi. Aan de zijanten rusten deze frontons op bakstenen pilasters. Ook de hoekpaviljoens, die verder uitsteken dan

Voorgevel weeshuis Hooftskade,
E. Saraber. (GA)

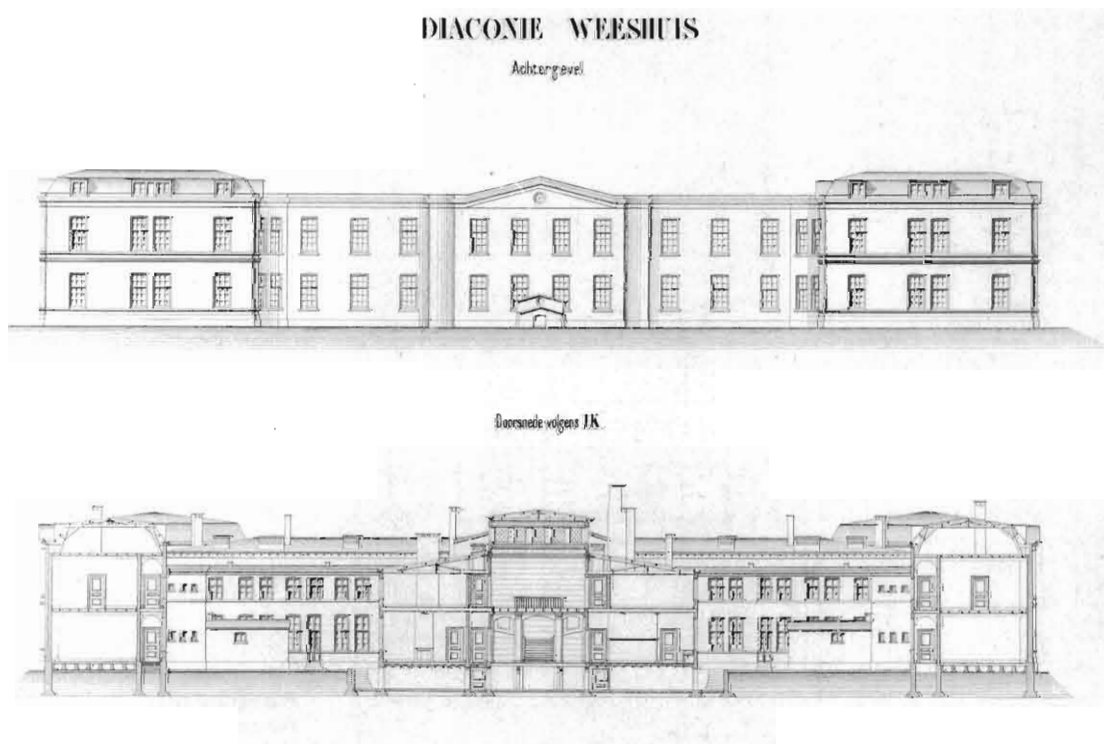
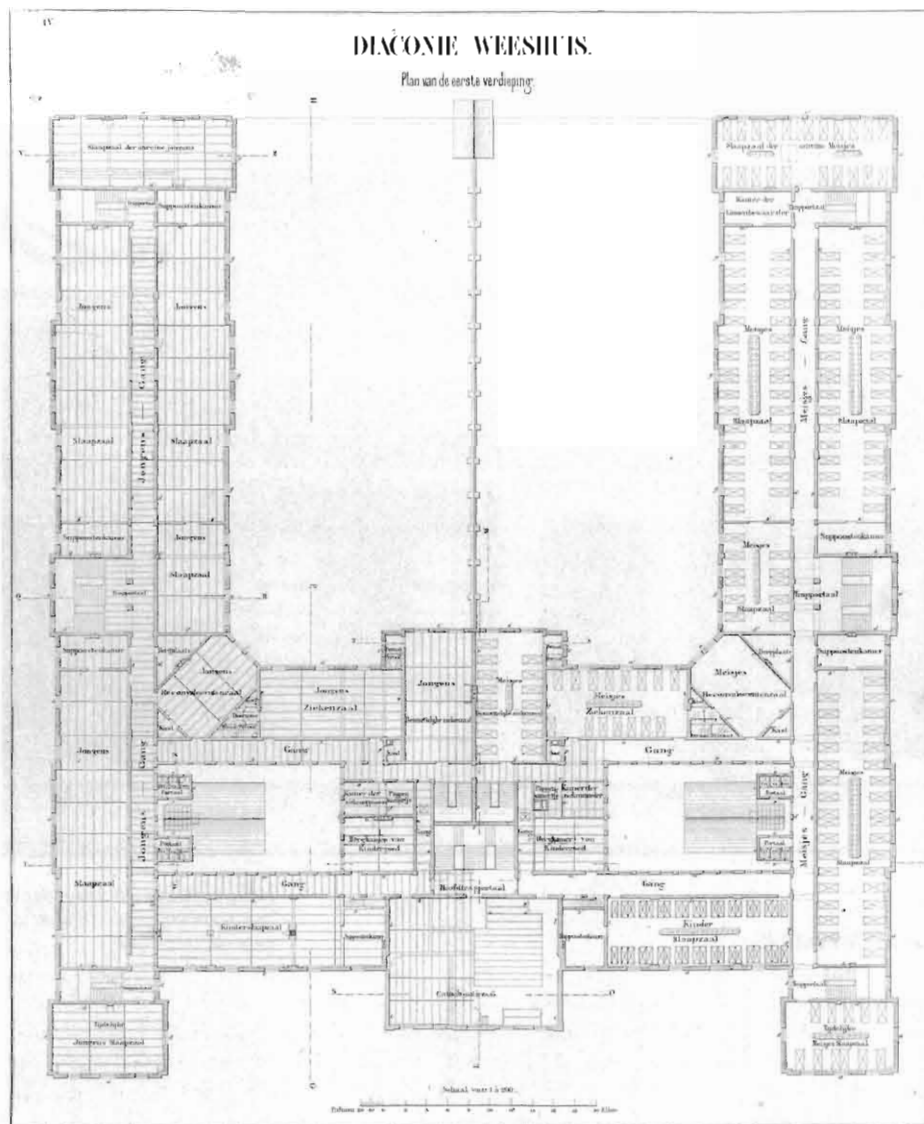

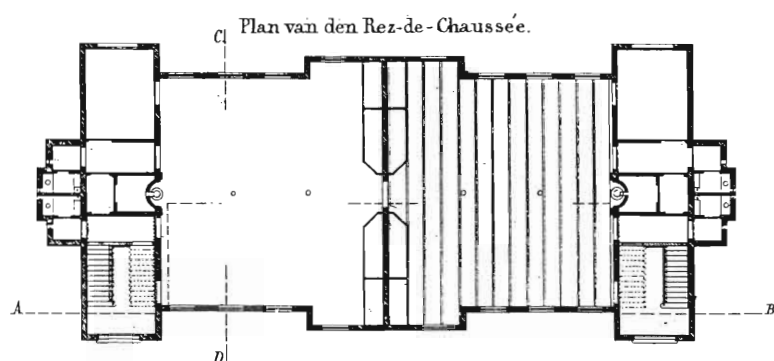
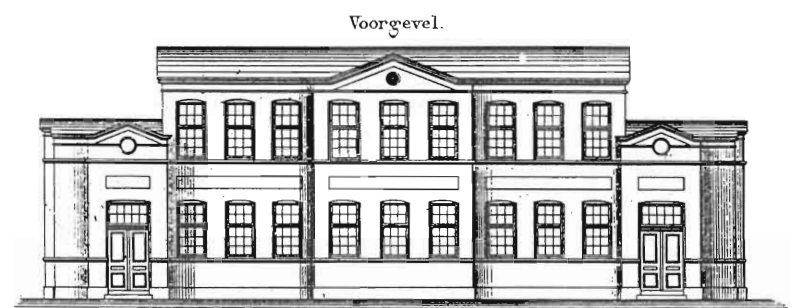

Het weeshuis in de jaren dertig met bovenin vaag zichtbaar de gedenkplaat. (GA)

Plattegrond begane grond
Diaconie weeshuis, E. Saraber.
(GA)

Tekening van de voorgevel en plattegrond begane grond van de weeshuisschool aan de Koningstraat, 1867. (GA, bnr.133, inv.nr. 1758)

de hoofdpartij, zijn vierkant en hebben een afsluiting als het middenpaviljoen; zij het dat hier de attiek ontbreekt. Het tussenliggende verbindingsgedeelte ligt iets naar achteren en heeft door de lagere kap minder accent. De verdiepingen zijn door middel van een cordonlijst gescheiden. Daarmee heeft het gebouw een statige gevel aan de stadszijde, die de omgeving nog steeds domineert. De vormgeving is een zeer sobere vorm van neoclassicisme, uitgevoerd in schoon baksteen metselwerk en het lijstwerk in stuc.

De lange zijgevels, waarvan één (de toen nog niet gevormde) Koningstraat sterk bepaalt, hebben eveneens een paviljoenindeling, maar dan minder geprononceerd. Slechts een kleine uitspringing heeft de architect zich hier veroorloofd. Wel worden de frontons toegepast, maar vooral het in het midden geplaatste paviljoen is niet meer dan een bekroonde risaliet. De aan beide zijden tussenliggende vlakken werden eveneens verlevendigd door een risaliet, die een gelijke diepte als de andere heeft. De zijgevels doen door de minder plastisch opgevatte vorm duidelijk zeer streng aan.

Bij de indeling van het gebouw valt op, dat de belangrijkste ruimten aan de Hooftskade zijn gesitueerd. Het hoofdgebouw heeft ook meer diepte dan de zijvleugels. Rond twee kleine binnenplaatsen in het hoofdpaviljoen zijn de diverse ruimten gesitueerd met in de middenas de entree, de vestibule, het grote trappenhuis en daarachter de 'brood- en spijkamers'. Links hiervan was de jongensafdeling en de rechterzijde behoorde tot het domein van de meisjes. Direct grenzend aan de vestibule en aan één van de binnenplaatsen lag links de woning van de binnenvader en rechts de keuken. Geheel rond deze twee binnenplaatsen liep een gang. Hieraan grenzend lagen een spreekkamer, de regentessekamer, de diakenenzaal, in het hoekpaviljoen de regentenzaal, de kleermakerswerkplaats, een magazijn, de brood- en de spijkkamer, een hulpkeuken en een waskamer. Aan de Koningstraat lag de jongenseetzaal, daartegenover de

privaten, de badkamer en 3 cellen, op de hoek was de kamer van de jongensvader gesitueerd. Gespiegeld ten opzichte van de centrale as lag aan de andere zijde de meisjesetzaal en daartegenover de privaten, de badkamer en de cellen en op de volgende hoek de kamer van de meisjesmoeder. Aan de Hooftskade bevond zich aan deze kant een spreekkamer, de kamer van de linnenmoeder, de kindereetzaal en in het paviljoen de breikamer. In het hoofdblok lag een kamer voor de binnenvader en één voor de portier. Op de verdieping bevonden zich in het midden de catechisatiezaal: een kleine kerkzaal, de slaapzalen voor de kinderen en zieken en verder diverse kamers voor suppoosten, die hier vandaan gemakkelijk toezicht konden uitoefenen.

De zijvleugels kenden behalve een trappenhuis grote zalen, afgestemd op de jongens- en meisjesbezigheden met aan de beide binnenkanten een overdekte speelplaats. Aan de jongenskant bevond zich in het achterste paviljoen de woning van de hoofdonderwijzer en aan de meisjeskant was dit de mangel- en strijkzaal. Op de verdieping lagen de grote slaapzalen en de daarbij behorende suppoostenkamers. Tussen de twee zijvleugels in lagen de open speelplaatsen, die door een hoge muur waren gescheiden.

Het voorgebouw was geheel onderkelderd. Hier bevonden zich ruimten voor opslag van aardappelen, melk en boter, vlees en spek, turf en steenkolen en onder de beide uitbouwen op de binnenplaatsen verzamelbakken voor regenwater.

Onder de vrij hoge kap, die over het gehele gebouw loopt, bevonden zich de droogzolders. Hier lagen ook de waterreservoirs, waar vandaan het opgepompte water uit de kelder onder druk naar de wasbakken op de slaapzalen en de badkamers kon lopen.

Grenzend aan het uiterste hoekpaviljoen in de Koningstraat - los van het weeshuis - bevond zich de weeshuisschool. Deze was in dezelfde sobere vormgeving opgetrokken. Het twee verdiepingen tellende gebouw kende

een betrekkelijk eenvoudige rechthoekige plattegrond. Middenin waren twee lokalen gesitueerd voor zo'n 75 leerlingen elk. Links en rechts werd dit blok geflankeerd door een smaller bouwlichaam, waarin de trappehuizen zich bevonden. De school was zo ontworpen dat de wezen gescheiden bleven van de kinderen van buiten het weeshuis. Zij bezochten namelijk ook de school, daar het gebouw tevens als (tweede) diaconieschool voor kinderen van 'minvermogenen' was bedoeld.⁴⁰

Door de afwezigheid van bebouwing kon de architect geheel naar eigen inzicht een plattegrond voor het weeshuis ontwerpen. In hoeverre Saraber zich te conformeren had aan eerdere ontwerpen wordt uit de archieven niet duidelijk. Eén groot verschil is er in ieder geval met de andere ontwerpen wel. Saraber koos voor een U-vormige plattegrond, terwijl de eerdere architecten een meer vierkante vorm hadden gekozen zonder enige opening naar buiten toe. De diverse ruimten in het gebouw zijn volgens een helder plan gerangschikt. De gangen, in het hoofdgebouw twee achter elkaar en in de zijvleugels een door het midden, vormen de assen waarom alles is gegroepeerd. De twee lange zijassen eindigen aan beide uiteinden in een paviljoen met ervoor een trapportaal. De diverse trappen zijn op een overzichtelijke wijze in het grote complex ondergebracht: in het hoofdgebouw centraal en in de zijvleugels aan de uiteinden en een groter trappehuis in het midden. Daarmee was de circulatie in het weeshuis op een heldere manier mogelijk.

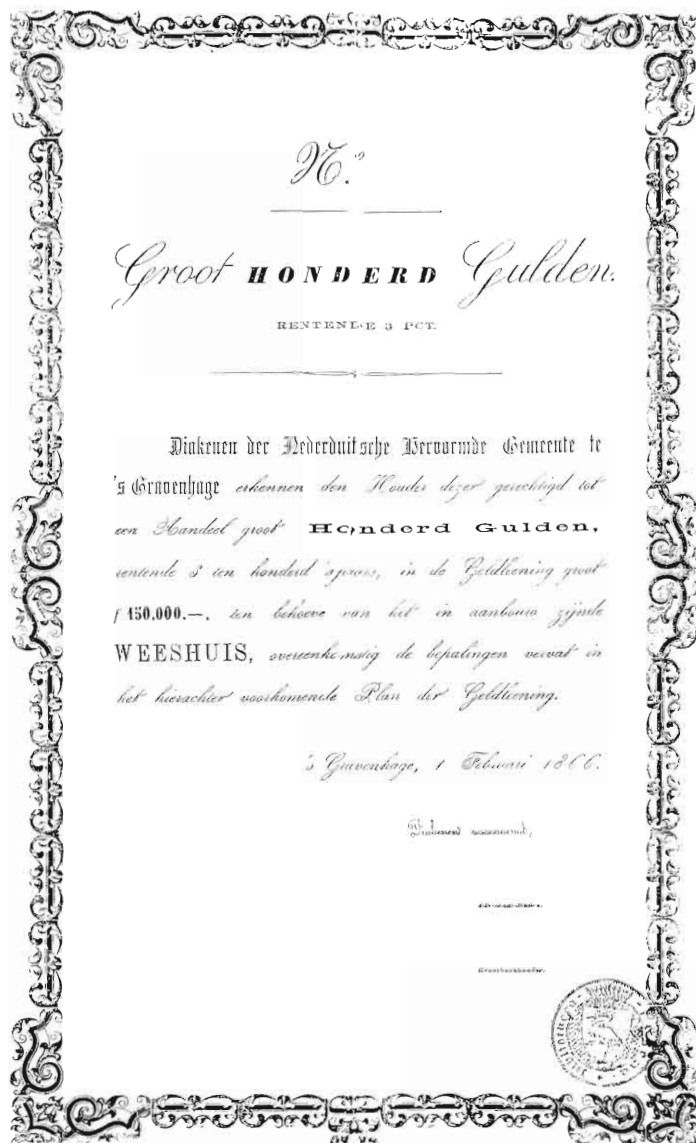
Ook de plaatsing van de diverse ruimten is weloverwogen gedaan. Als eerste uitgangspunt diende natuurlijk het gegeven, dat de jongens en de meisjes strikt gescheiden behoorden te worden. De gemakkelijkste manier hiervoor was te kiezen voor twee los van elkaar liggende vleugels; voor iedere sexe één. In het centrale gedeelte konden dan alle utiliteitsruimten worden gegroepeerd en de woonruimte van de binnenvader, de bestuurskamers, enz. De bestuurders konden overigens zonder te worden opgemerkt via hun eigen ingang aan de Koningstraat het pand betreden.

De ruimten die direct te maken hadden met de bereiding van de maaltijden, lagen vlakbij elkaar. Ook de kamers van meisjesmoeder en jongensvader lagen op strategische plaatsen in het gebouw in kruisingen van hoofd- en zijas. De kamers van de suppoosten op de verdieping waren eveneens zo gesitueerd, dat er goed toezicht op de kinderen mogelijk was. De eerste verdieping was slechts bestemd voor slaap- en ziekenzalen. Daarmee was de rust op deze afdeling gegarandeerd. Uit de tekeningen, die in detail zeer duidelijk en nauwkeurig zijn en waarvan bij de restauratie dankbaar

gebruik kon worden gemaakt, komt een zakelijke architect naar voren. Sarabers ontwerp voor het Diaconie weeshuis aan de Hoofstkade is een duidelijke neerslag van zijn architectenpraktijk, die in een aantal decennia daarvoor grote werken tot stand had gebracht. Het ontwerp kan zeker worden gezien als een belangrijke fase in de ontwikkeling van de gestichtsbouw in de negentiende eeuw. Vandaar dat het behoud van dit grootschalige complex als enig overgebleven representant hiervan in Den Haag belangrijk is. Met name is daarbij de monumentale uitstraling van het pand van wezenlijk belang in het stadsbeeld van Den Haag.

Geldwerving

De goedkeuring van het ontwerp van Saraber betekende een belangrijke stap in de verwezenlijking van het weeshuis aan de Hoofstkade. Slechts één belangrijke factor kon dit nog frustreren en dat was de geldwerving voor de bouw. Al in een vroeg stadium hadden de commissieleden ds. Van der Broek en ds. Moll giften ten behoeve van het nieuw te bouwen weeshuis binnen gekregen.⁴¹ Twee giften van ieder f 9.000,- hadden de rij geopend, "onder dankend opzien tot God" werd deze 'milddadigheid' door de commissie vernomen. Maar er moest meer binnenkomen. Daarom achtte de commissie het raadzaam om evenals dat bij andere gebouwen voor de Hervormde gemeente was gebeurd een inschrijving te houden onder de leden van de gemeente. Hiervoor werd een circulaire opgesteld met een wervende tekst, die het bouwen van een nieuw weeshuis aanpreepte en aan duidelijkheid ten opzichte van het oude weeshuis geen illusies overliet. De circulaire eindigde met de oproep: "En gij ook leden der zustergemeenten, of gij allen! die met ons de knieën buigt voor den Vader der wezen en met ons belang stelt in het opkomend geslacht, wilt ons mede verblijden door eene gift van Uwe hand."⁴² Door middel van een aangehecht biljet kon men kenbaar maken hoeveel bijgedragen zou gaan worden.⁴³ Van de circulaire werden er circa 13.000 gedrukt en waarschijnlijk ruim verspreid onder de leden. De opbrengst beliep zo'n f 54.000,-. Samen met andere giften had men nu ruim f 82.000,- in kas.⁴⁴ Helaas voor de commissieleden was dit nog lang niet voldoende en men besloot een extra huis-aan-huis-collecte te houden. Dit leverde een bedrag op van f 4.600,-.⁴⁵ Langzaam groeide het budget van de bouwcommissie, soms door vrijwillige bijdragen van gemeentelieden dan weer door een opbrengst van een bazar.⁴⁶ In februari 1862 was de financiële stand van zaken na aftrek van gedane uitgaven beland op f 110.000,-. Het tekort dat nog resteerde

Aandeel in de geldlening voor de financiering van de bouw van het weeshuis, 1866. (GA)

werd weer actueel toen de bouw van lieverlede opgang kwam. In 1864 werd er daarom in enkele vergaderingen van de bouwcommissie druk overlegd hoe nu het best het resterende bedrag kon worden verkregen. Men besloot opnieuw een circulaire te doen uitgaan vergezeld van de bouwtekening van het weeshuis, waarin de gemeenteleden werden opgeroepen een gift te geven.⁴⁷ Kennelijk leverde deze actie weinig directe financiële steun op, want in oktober van hetzelfde jaar discussieerde men alweer over een circulaire die moest worden opgesteld.⁴⁸ Dit maal besloot men de gemeenteleden drie mogelijkheden te bieden om de financiën van de bouw te verruimen, te weten:

- men kon een lening tegen een rente van 3% aangaan
- een renteloos voorschot toekennen
- een vrijwillige bijdrage geven.

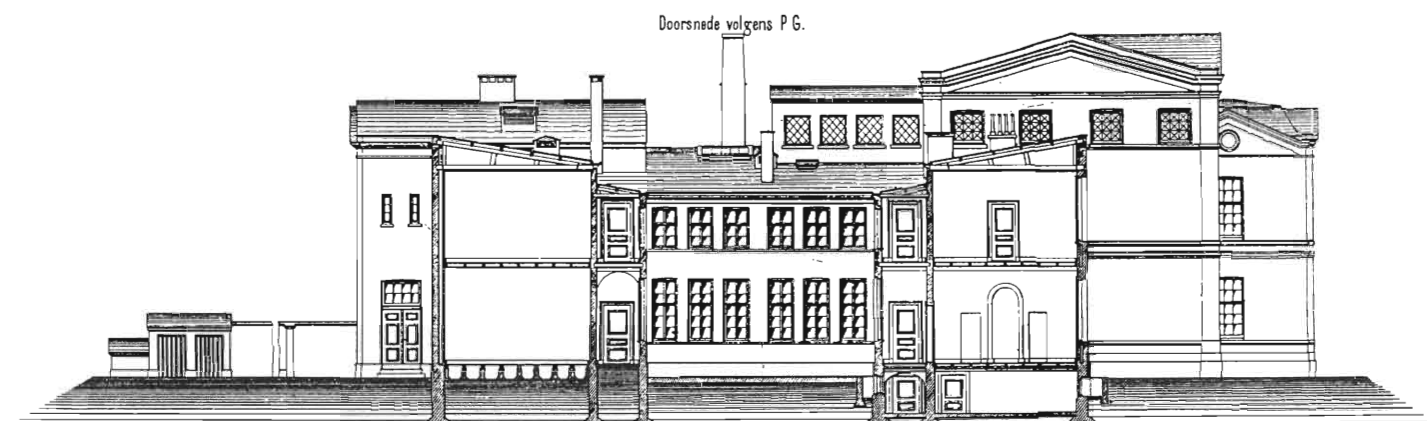
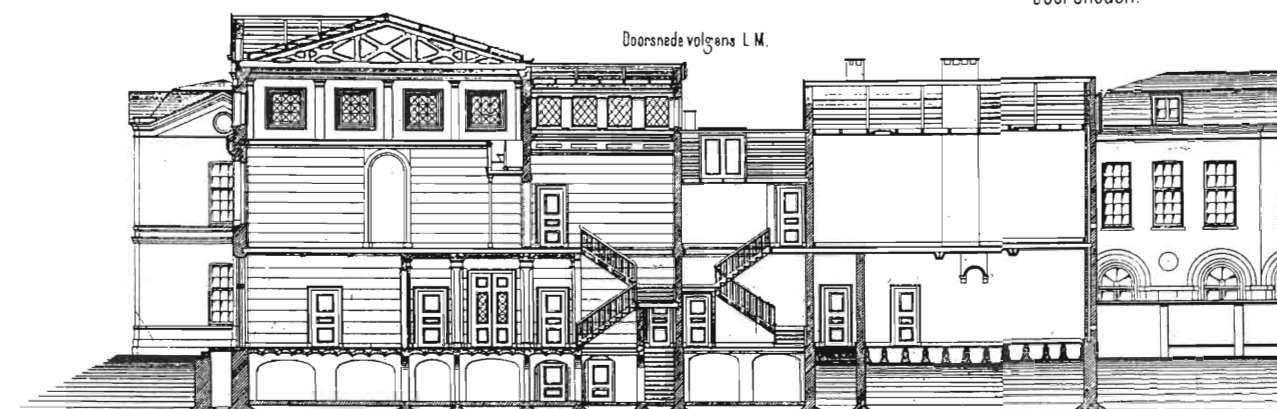
De aandelen in de leningen waren f 100,- of f 500,-. Men had gehoopt met de lening f 150.000,- binnen te halen. Maar er werd slechts voor een bedrag van f 46.399,46 ingeschreven.⁴⁹ Het was voor de commissieleden duidelijk, zo kon men niet door blijven gaan. De gemeenteleden waren 'gevensmoe'. Men besloot dat de resterende gelden uit het fonds van de diaconie moesten komen. De bouw van het weeshuis was immers een diaconale aangelegenheid. Zo gezegd zo gedaan, maar in

de kerkeraadsvergadering waar dit voorstel ter sprake kwam, sputterden de diakenen heftig tegen. Na twee emotionele vergaderingen, waarbij de commissie weer eens met ontslag dreigde, gingen de diakenen door de knieën. De diaconie was bereid een lening bij een bank af te sluiten van maximaal f 90.000,- tegen een rente van 5%. De aflossing hiervan moest worden opgebracht uit het restant van het saldo van het bouwfonds, de opbrengst van de verkoop van het oude weeshuis en f 1.000,- per jaar uit de gewone diaconale middelen. Na berekening bleek de bouwcommissie echter rond de f 50.000,- nodig te hebben. Daarmee was de financiering voorlopig rond, alhoewel later in de verslagen nog wel eens sprake is van tekorten. Dit werd opgelost door incidentele acties, zoals loterijen, bazars of orgelconcerten.

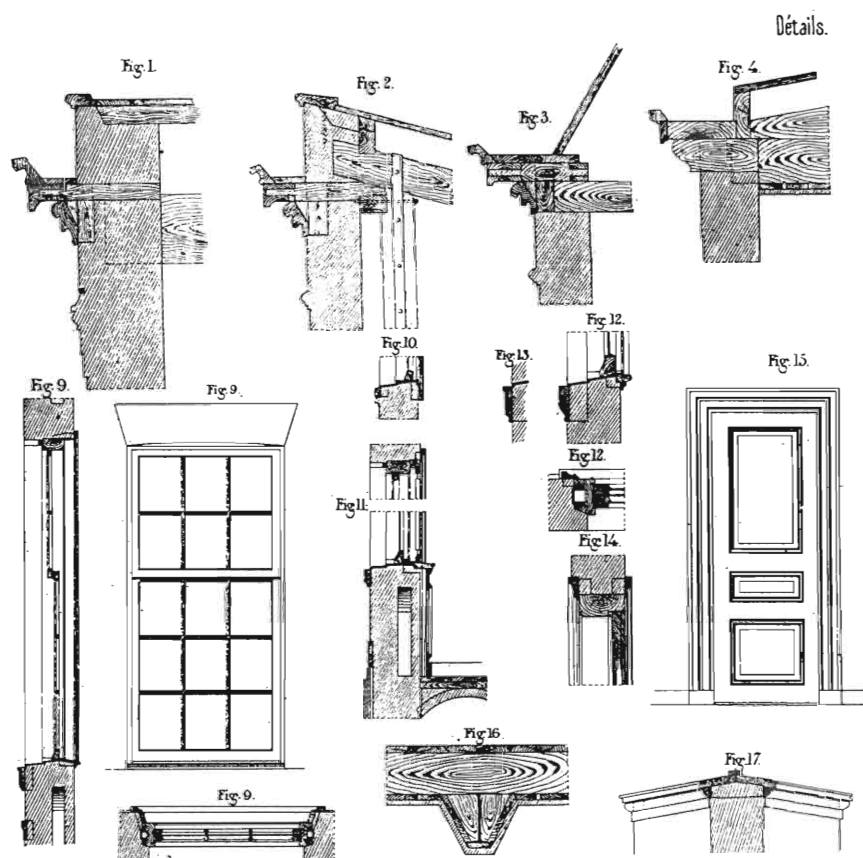
De bouw

Ondanks de gerezen moeilijkheden met de architect Van Brederode in de eerste maanden van 1861 was er wel een begin gemaakt met de voorbereidingen voor de bouw. Hierbij hadden de eerste ontwerpen van de architect als uitgangspunt gediend. In de bouwcommissievergadering van 4 september 1860 was men er namelijk mee accoord gegaan, dat Van Brederode de 'ontgraving en weder aanvulling' van het terrein onderhands zou aanbesteden.⁵⁰ Op 1 oktober werd begonnen met de ontgraving tot aan de zandlaag van het terrein.⁵¹ Enkele weken later was dit werk voltooid en kon men beginnen met het aanvullen van de put met nieuw zand tot het gewenste niveau. Op 20 februari 1861 was de vereiste hoogte over het gehele gebied bereikt en werd het onder water gezet. Daarna kon de grond gedurende een lange tijd inklinken en kon later direct op staal worden gebouwd.

Door de problemen met de architect en het zoeken naar een nieuwe oplossing lag het terrein er de volgende jaren verlaten bij. Pas in mei 1863 was de bouwcommissie weer zover dat er aan de volgende fase in het bouwproces kon worden begonnen. Ondanks de bezwaren van de commissie werd de grond opnieuw afgegraven, omdat volgens de architect Saraber bij proefboringen klei en veen zou zijn aangetroffen.⁵² Wel zou het uitgegraven zand opnieuw gebruikt worden. Ditmaal werd nadat de put was ontgraven de aanvulling in lagen van 30 centimeter aangebracht.⁵³ Na iedere laag werd de bouwput minimaal 12 uur onder water gezet, vervolgens weer droog gemaakt en aangestampt waarna de procedure werd herhaald. Tot slot werd het hele terrein gedurende vier dagen onder water gezet. Deze zorgvul-

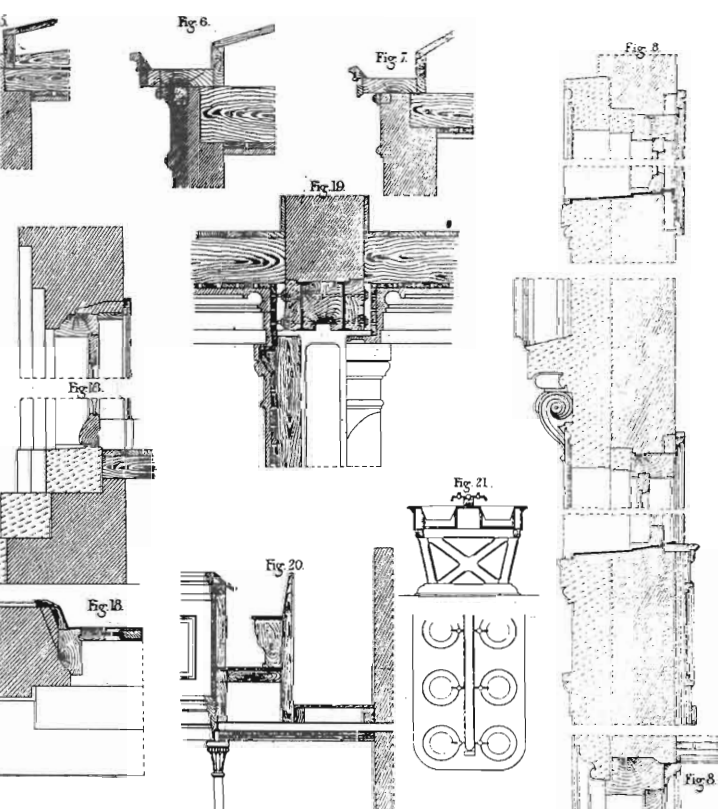
Doorsnede hoofdpaviljoen en
deel zijvleugel en doorsnede
verbindingsstuk tussen hoofd-
paviljoen en hoekpaviljoen,
E. Saraber. (GA, bnr. 133,
inv.nr. 1758)

Tekeningen van diverse bouw-
kundige details van het Dia-
conie weeshuis, E. Saraber. (GA,
bnr. 133, inv.nr. 1758)

dige werkwijze in de voorfase van de bouw heeft ertoe geleid, dat de fundering van het weeshuis tot op de dag van vandaag goed is gebleven. Dit was een belangrijke voorwaarde om het gebouw te kunnen laten voortbestaan. Nadat de grond op deze wijze bouwrijp was gemaakt kon de fundering worden gelegd.

Voorafgaand aan deze werken waren een uitgebreid bestek en voorwaarden opgesteld, die volgens openbare inschrijving op 29 september 1863 werden aanbesteed. De fundering kwam op 1,90 m. onder DP (Delflands Peil) te liggen en moest 2,60 m breed zijn om de buitenmuren met spouw te kunnen dragen. Vooral het gegeven van spouwmuren is opvallend. Het was voor die tijd een niet zo gebruikelijke werkwijze en voor Nederlandse begrippen een tamelijk nieuwe vinding. Andere opvallende zaken in dit en de volgende bestekken zijn de diverse toepassingen van ijzer voor bouwonderdelen.

Zo was er sprake van ijzeren binten, maar ook van ijzeren onderdorpels voor de kozijnen en kleine gietijzeren spiltrappen naar de kelders. Deze ijzeren bouwonderdelen zijn bij de restauratie inderdaad teruggevonden.

Voor de veel zwaardere ijzeren binten was overigens nog wel op sommige plaatsen de traditionele oplegging op de bovendorpel van de ramen en deuren toegepast. Daaruit wordt duidelijk, dat men wel op de hoogte was van nieuwe materialen, maar deze volgens traditionele bouwwijze verwerkte.

Ook de tien tekeningen die bij het bestek voor de bouw van het weeshuis en de school op de fundering werden geleverd, brengen interessante zaken aan het licht.⁵⁴ Naast diverse gevelaanzichten en dwarsdoorsneden door het gebouw zijn de plattegronden van de fundering, de begane grond, de verdieping en de zolder nauwkeurig opgetekend. Opvallend zijn de tekeningen van bouwkundige details, zoals diverse gevellijsten, doorsnede van het 'avant-corps' van Benthemer zandsteen aan de voorgevel, doorsneden en opstanden van raam- en deurkozijnen, doorsnede van de 'waschtoestellen' in de slaapzalen en de gaanderij in de catechisatiezaal. Het was voor die tijd ongebruikelijk dat dergelijke details door de architect werden aangegeven. Meestal bepaalde de aannemer zelf hoe dergelijke onderdelen er uit gingen zien.

Op 4 april 1864 werd de bouw van het weeshuis en de school aan de aannemer F.H. van Malsen gegund.⁵⁵ Zijn inschrijving was met f 169.818,- de laagste van de acht binnengekomen inschrijvingsbiljetten.

Op 23 juni 1864 kon in aanwezigheid van alle wezen, diverse hoogwaardigheidsbekleders en vele genodigden de eerste steen worden gelegd.⁵⁶ Deze bestond uit een eenvoudige marmeren plaat waarop de datum was gegraveerd. De steen werd bij de entree aangebracht. Daarmee was de eerste mijlpaal voor de 'buitenwacht', die al zolang op enige zichtbare actie had moeten wachten, bereikt.

Al een paar weken later moest de bouwcommissie constateren, dat het werk traag verliep.⁵⁷ De oorzaak schuilt in het slechte metselwerk, dat al enkele malen was afgekeurd en waardoor de metselaars wegliepen.

De architect weet dit aan het lage loon dat door Van Malsen werd uitbetaald. Ondanks een extra inspanning door ook na zonsondergang te laten werken wist de aannemer de afgesproken datum van 5 december niet te halen.⁵⁸ Het werk was pas op 20 mei 1865 gereed, hetgeen Van Malsen contractueel op een fikse boete kwam te staan.⁵⁹ Na nog diverse aanpassingen en afwerkingswerkzaamheden aan het gebouw te hebben verricht, verwijderde men in december 1865 de schutting voor de voorgevel. De Haagse burgers konden toen

voor het eerst het nieuwe weeshuis aanschouwen. De volgende fase was de afwerking van het gebouw aan de binnenkant. Hiervoor werd een apart bestek gemaakt. Men kon zich op de diverse gedeelten van het werk via openbare aanbesteding op 11 juli 1866 inschrijven.⁶⁰ Het grootste aandeel in de te verrichten werkzaamheden werd ingenomen door het smidswerk en het timmer- en metselwerk, dat tesamen voor f 60.000,- onderhands werd aanbesteed aan de firma J. van Lith jr. De firma J.H. Elfering verzorgde voor f 10.650,- het stucadoorswerk en W. Koelman voor f 10.487,- het schilderwerk en het plaatsen van glas. Het overige werk bestond uit steenhouders-, loodgieters- en behangerswerk. Overigens werden alleen de diverse bestuurszalen en de vertrekken van het personeel behangen. Verder werden de stoommachine, de kook- en de reinigingstoestellen apart aanbesteed. De stoommachine van 3 PK was onder meer nodig voor het leveren van energie om de perspompen te laten draaien, die het water van beneden naar de reservoirs op zolder moesten pompen. Vanuit deze waterbakken werden de 'waschtoestellen' op de slaapzalen en de baden in de badkamers voorzien van water.⁶¹ Op de slaapzalen waren lange 'waschtoestellen' geplaatst bestaande uit twee lange bakken op een geschraagde tafel.

Nadat de min of meer vaste objecten in het gebouw waren aangebracht ging de zorg uit naar het aan te schaffen meubilair. De eerste schatting van de kosten

beliep zo'n f 30.000,-. Daar dit bedrag niet meer aanwezig was, besloot de bouwcommissie opnieuw een bedelcirculaire te doen uitgaan met de oproep: "Wij komen dus aan U vragen, om de laatste hand te willen leggen aan het begonnen en zoo krachtig voortgezette werk der liefde".⁶² Wat precies het resultaat is geweest is onbekend, maar de inventaris werd zonder problemen aangeschaft. Zo werden er in totaal 350 ijzeren kribben van diverse formaten aangeschaft, 350 stromatrassen, kussens van linnen gevuld met zeegras, tafels voor de eetzalen en werkruimten en tientallen houten bankjes.⁶³ Als sluitstuk van de werkzaamheden werd een ijzeren hek aanbesteed bij de firma Sterkman (Prins van Oranje), dat zowel het gebouw aan de voorzijde als de speelruimten achter van de openbare weg moest afscheiden.⁶⁴ Kort daarop kon de balans worden opgemaakt en kwam men tot de conclusie, dat in de periode 1860 tot eind juni 1868 voor ruim f 340.000,- aan gelden via inschrijvingen of giften was binnengekomen en voor een bijna gelijk bedrag aan kosten was uitgegaan. Slechts f 540,- resteerde. Dit bedrag besloot de bouwcommissie in haar laatste vergadering op 25 juni 1868 ten behoeve van het nog aan te schaffen orgel voor de catechisatiezaal aan de diakonie te schenken. In de januarivergadering van datzelfde jaar had men uitvoerig de voorzitter ds. Moll bedankt voor zijn inzet en zijn bezielende leiding gedurende de voorbije jaren. Als aandenken hieraan kreeg hij een album met portretfoto's van de bouwcommissiele-

Gedenkplaat in de vestibule van het weeshuis, die bij de verbouwing achter de houten betimmering vandaan is gehaald en nu in het zicht zal blijven.

Links: Vogelvlucht perspectief van het Diaconie weeshuis aan de Hooftskade met links de Koningstraat en de Boekhorstbrug, laatste kwart negentiende eeuw. (GA)

De diakenenzaal, die reeds voorzien is van een koof. Detail van de litho uit 1867. (GA)

den aangeboden met voorin een gekalligrafeerde afbeelding van de tocht op 5 november 1867 van de wezen van het oude weeshuis aan het Spui, via de Willemskerk naar het nieuwe gebouw aan de Hooftskade. In het weeshuis zelf werd ter herinnering aan deze heuglijke dag in de vestibule boven de toegangsdeur tot de hal een zwart marmeren plaat aangebracht met inscriptie: "Laat uwe weezen achter en ik zal voor hun leven zorgen; zegt de Heer. Jeremia 49 vs. 11. Den 5n november 1867, werd dit weeshuis Gode gewijd, en door de Kinderen betrokken". Bij de verbouwing werd deze plaat, die in de loop der jaren uit het zicht was verdwenen weer in oude glorie hersteld.

Wijzigingen na 1867

Al tijdens de voltooiing van het gebouw overlegde de bouwcommissie over aanpassing van de diakenenzaal.⁶⁵ Deze ruimte vond men eigenlijk te klein en te benauwd en dus niet geriefelijk genoeg voor vergaderingen die wel vier à vijf uur konden duren. Aangezien men er zelf ook al enige malen had vergaderd en kennelijk met de bezwaren kon instemmen, besloot men de architect op te dragen om de zaal te voorzien van een koof, die tot

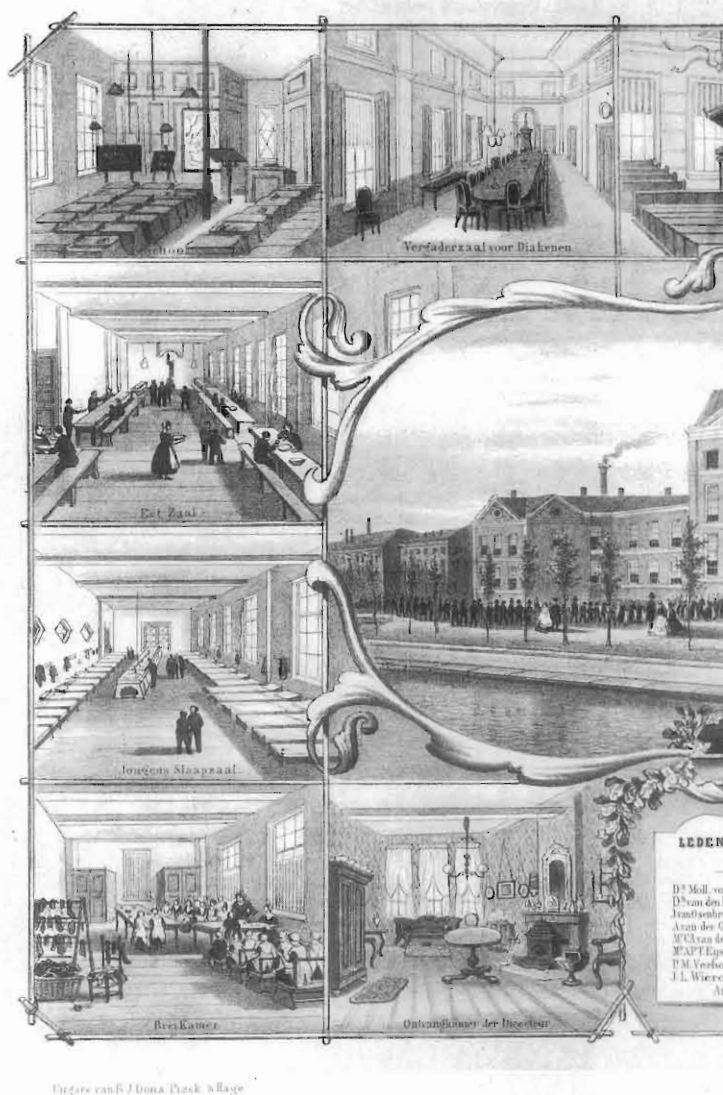
aan de vloer erboven door moest lopen. Dit werd nog tijdens de bouw gerealiseerd.

Over latere wijzigingen aan het gebouw geven de archiefstukken betrekkelijk weinig inzicht. Wel wordt duidelijk, dat men rond 1910 sterk ontevreden is over het functioneren van het weeshuisgebouw. Door de architect Van Nieukerken worden plannen voor een verbouwing gemaakt.⁶⁶ Er worden diverse ingrijpende wijzigingen voorgesteld en de kosten worden geraamd op f 104.981,50. Een rapport, opgesteld door de technische leden van de commissie van de gebouwen, betitelt de tekeningen als een goed plan. Het advies van de gehele commissie was echter negatief. Men was van mening, dat het oude weeshuis beter kon worden gesloopt en er een kleiner voor in de plaats moest worden gebouwd. Het verschil van verbouwen en nieuwbouw zou slechts f 41.000,- bedragen in het voordeel van nieuwbouw. Om onduidelijke redenen werd er echter op dat moment verder niets ondernomen en bleef alles bij het oude.

Vanzelfsprekend verstomden de klachten over het verouderde gebouw niet. De 'bezoekcommissie', die jaarlijks de diverse gestichten langs ging om op de hoogte te blijven van de gang van zaken daar, diende meerdere malen haar beklag in over de situatie in het weeshuis.⁶⁷

Een feestuitgave van de bouwcommissie ter gelegenheid van de ingebruikname van het weeshuis. Midden de aankomst van de wezen bij de hoofdingang aan de Hoofthofskade. Rondom de diverse zalen in het gesticht. Litho 1867. (GA)

Het werd herhaaldelijk vergeleken met een klooster. De gangen vond men te hoog, de slaapzalen te groot, de gezelschapszalen te slecht verlicht, de ziekenzalen lagen op het noorden, de diakenenzaal was te klein, de directeurswoning voldeed niet meer, plafonds waren slecht en de zinken kap was nodig aan vernieuwing toe. Zo ook de riolering, de wasgelegenheden en de toiletten en er moest een centrale verwarming komen. De teneur van de klachten was duidelijk. Er moest nu toch wel wat gaan gebeuren. Daarbij vond men dat het weeshuis aangepast moest worden aan moderne eisen en aan de gewijzigde situatie, die inhield dat er nog 'maar' 150 kinderen in het huis verbleven. Vanuit de regenten werd onder leiding van de regent Evert het initiatief genomen om het pand te laten verbouwen. In april 1925 werd de architect G. van Hoogevest aangewezen om de verbouwing te realiseren. Hem werd gevraagd voor de somma van f 150.000,- het hoofdgebouw te verbouwen en op het af te breken gedeelte aan de Koningstraat woningen met winkels te ontwerpen voor f 60.000,-. Door de sloop van een deel van het weeshuis en met de opbrengst van de nieuwe woningen dacht men de jaarlijkse kosten aanzienlijk te kunnen inperken. Men rekende zich echter te snel rijk, want de voortvarendheid van de regenten en de architect leidde tot een overschrijding van het budget met maar liefst f 100.000,- en dat alleen voor de verbouwing! Naarstig werd gezocht naar de oorzaak van deze misrekening. Een commissie, ingesteld door de algemene kerkeraad, bracht een vernietigend rapport over de gang van zaken uit: er was te gemakkelijk begroot zonder goede berekeningen en er waren wijzigingen op wijzigingen uitgevoerd, terwijl de

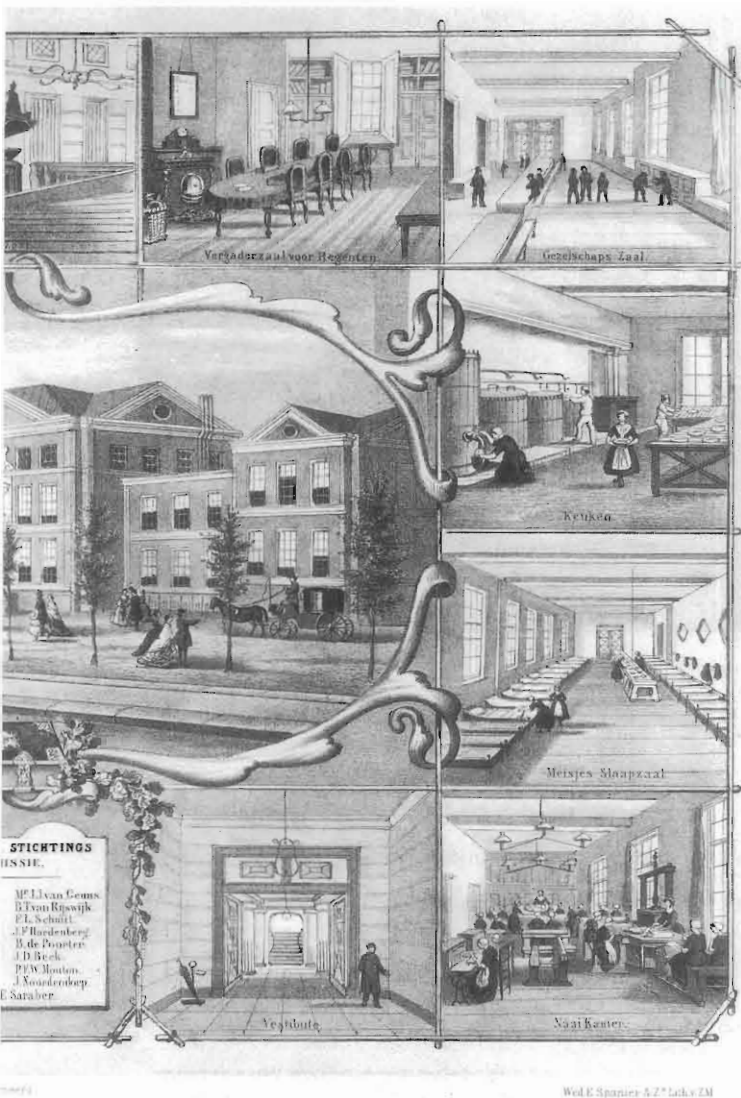
HET NIEUWE WEESHUIS DER HEEREN

verbouwing in eigen beheer was uitgevoerd en de controle op de architect ontbrak. De conclusie van de commissie was duidelijk "...op deze wijze mag er nimmer meer gewerkt worden".⁶⁸ De bouw van de woningen en winkels werd wijselijk nog maar even uitgesteld. Men was in het algemeen wel tevreden over de verbouwing zelf: "...de kloosterachtige indruk is geheel verdweenen en wij hebben nu een mooi weeshuis" was de conclusie van de kerkeraad eind februari 1927.⁶⁹

De verbouwing van 1925-26 van het weeshuis aan de Hoofthofskade had voor de oorspronkelijke plattegrond van het gebouw diverse ingrijpende gevolgen. In de kelder werden nieuwe ruimten gecreëerd voor de centrale verwarming en een rijwielstalling. Ook de andere ruimten werden gewijzigd en kregen voor het merendeel een iets andere functie. De indeling van de begane grond onderging de meest ingrijpende verandering. Door de sloop van de linker zijvleugel vanaf het derde paviljoen moest er aan deze kant een nieuwe ordening van ruim-

De schooljongens bij de achteruitgang van het weeshuis naar de eigen school, begin jaren dertig.

STICHTING HUISJE.
M.P.J. van Gennep
E. van Rossum
J.L. Schouten
J.F. Harderberg
E. de Pooten
J.D. Beck
P.W. Houten
J. Koudenberg
E. Sarber.
VERBODEN GEMEENTE TE 'S GRAVENHAGE
11 november 1867

ten plaatsvinden. Aan het uiteinde van de zijvleugel kwam een nieuwe vergaderzaal met daarbij een aparte entree, een vestibule, een wachtkamer en een kleine fietsenberging. Tevens werd een kantoorruimte voor de boekhouder gemaakt. Het grote trappenhuis dat zich ter hoogte van deze nieuwe ruimten bevond, werd in zijn geheel verwijderd en hiervoor in de plaats kwam een kleinere trap. De aansluitende zalen werden opnieuw ingedeeld en kregen een kleiner oppervlak. Behalve enkele algemene functies werden ze bestemd voor de jongens. Het hoofdpaviljoen aan de Hooftskade behield globaal zijn indeling. De aan de achterzijde van de grote bordestrap liggende trappen werden verwijderd, waardoor er een open plaats ontstond. Het hoofdtrappenhuis kon daardoor worden voorzien van een hoge raampartij, die met glas in lood werd ingevuld. In de achterliggende ruimten werden de eetzaal voor jongens en meisjes ingedeeld. De strikte indeling voor jongens en meisjes bleef namelijk, zij het minder nadrukkelijk, gehandhaafd. De eetzaal voor de kinderen kwam bijna aan het eind van de rechter vleugel te liggen. Het laatste gedeelte van deze vleugel werd het kinderdomein. Ervoor lagen de ruimten voor de meisjes, waarbij ook hier de grote zalen werden opgedeeld in kleinere. Opvallend is

De meisjesslaapzaal, ook na de verbouwing bleef dit een grote zaal vol met bedden, 1934.

de ruimere plaats voor wasruimten en toiletten, waarvan het aantal meer werd aangepast aan het aantal kinderen. Op de rechter binnenplaats werd een badhuis gebouwd, waardoor slechts een smalle strook open ruimte overbleef. Uit de tekeningen wordt duidelijk, dat de grote zalen op deze verdieping verleden tijd waren. Doordat men bij de verbouwing kennelijk niet de hoofdstructuur wilde aantasten ontstond een plattegrond met een wat rommelige indeling. Op de verdieping was hiervan minder sprake doordat hier de oorspronkelijke indeling minder ingrijpend werd aangepast. Boven de nieuwe grote vergaderzaal werd een woning ingericht, de centrale ziekenzalen werden iets kleiner, de hierbij verloren ruimte werd gebruikt voor toiletten en bij de nog steeds grote slaapzalen kwamen douches. Verder kregen de ziekenzalen aan de achterzijde veranda's en balkons. Ook de directeurswoning en de kinderslaapzaal aan het eind van de rechtervleugel kregen balkons. De ruimte-indeling van de kerkzaal bleef nagenoeg gelijk. Alleen de aankleding onderging een transformatie; een Art Deco betimmering moest de tot dan toe kale zaal opvrolijken. De open kap werd afgeschermd door een plafond en de daarboven liggende ramen werden afgedicht. Het exterieur aan de Hooftskade onderging nauwelijks verandering. Aan de achterzijde werden wel enige wijzigingen doorgevoerd. Aan de binnenplaats werden enkele kozijnen bijgeplaatst en enkele dubbele deuren aangebracht. Alleen de middelste drie bogen van de voormalige afgeschermden speelplaats bleven aan de rechter zijvleugel nog open. De lange gevel kreeg door deze wijzigingen een minder harmonisch uiterlijk. Daarnaast werd aan deze zijde de zinken dakkap vervangen door een plat dak. Dit vond eveneens plaats aan de voorzijde tussen de paviljoens in. De sterk verouderde weeshuisschool moest in deze jaren het veld ruimen. Een nieuw gebouw, meer beantwoordend aan de eisen van de tijd, verrees op dezelfde plaats. Alom was er tevredenheid over de verbouwing.

De kinderspeelzaal na de grote verbouwing van 1925-26. Slechts de muurdecoratie, een schildering met sjablonen aangebracht, is hier de wijziging ten opzichte van de vorige situatie. (GA)

De 'bezoekcommissie' uit de algemene kerkeraad ging kort na de afronding van de verbouwing poolshoogte nemen en bracht verslag uit vol loftuigen.⁷⁰ De leden konden niet anders concluderen, dan dat het een 'voltooid prachtwerk' was: "Ons weeshuis is geworden een vriendelijk licht en zonnig tehuis voor hen, die de zegeningen van het ouderlijk huis of nooit of slechts voor kortere tijd hebben gekend". Zij verwonderden zich over het warm stromend water, de centrale verwarming, die de veertig vulkachels verving en bovenal de 'deftige vergaderzaal' "ons college van diakenen waardig". De verbouwing leverde een interne verandering van het gebouw op, maar het dominante beeld van de sobere architectuur aan de Hooftskade bleef behouden.

Noten

1. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis', vergadering 8 februari 1860. (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA), bnr.133, inv.nr.1736)
2. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, circulaire 16 april 1860, bekendmaking plannen en tevens oproep tot het doen van schenkingen ten behoeve van de bouw van een nieuw weeshuis. (GA, bnr.133, inv.nr.1740)
3. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 17 februari 1860.
4. Dr.E.W.J. Posthumus Meijes, *Hervormd 's-Gravenhage in de negentiende eeuw*, Den Haag 1935, p.104-106.
5. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 8 februari 1860. De leden van de commissie waren: de ouderlingen J. van Osenbruggen en J.S. Noorderdorp, de advocaat-diacon C.A. van der Kemp, de grootboekhouder P.M. Verhoeven, de boekhouder van de gestichten J.L. Wiercx, de diaken P.F.W. Mouton en de dominees J.J. van den Broek en J.Moll.
6. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736) vergadering 17 februari 1860.
7. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 9 maart 1860.
8. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 9 maart 1860.
9. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 3 april 1860.
10. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1740. (GA)
11. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 9 en 16 maart 1860. Informatie werd ingewonnen bij de architecten W.C. van der Waeijen Pieterszen en C. Outshoorn en de inspecteur van de Waterstaat F.W. Conrad.
12. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1740. (GA)
13. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 22 juni en 2 juli 1860.
14. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 10 augustus 1860.
15. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 18 december 1860.
16. Gemeentearchief van 's-Gravenhage, topografische atlas, rubriek gebouwen.
17. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 15 februari 1861. Dertien inschrijvingsbiljetten, waarvan de laagste op f 179.890,- uitkwam en de rest van f224.974,- tot f238.000,- opliepen.
18. *De 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode*, 27 maart 1861, p.2.
19. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 7 mei 1861.
20. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 10 mei 1861.
21. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), vergadering 18 mei 1861. De nieuwe commissie bestond uit: ds. Moll (voorzitter), ds. Van den Broek, de ouderlingen Van Osenbruggen, van der Goes en Wiercx en diakenen Van der Kemp (secretaris), Verhoeven (penningmeester), Schmit en Van Rijswijk.
22. Van Zwet was opzichter van de landsgebouwen.
23. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), vergadering 31 mei 1861.
24. *Programma voor de prijsvraag tot het ontwerpen van een diakonie-weeshuis*, Den Haag, juli 1861, p.9. [Archief diaconie der Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1741 (nr.110)]

25. *Programma voor de prijsvraag tot het ontwerpen van een diaconie-weeshuis*, Den Haag, juli 1861, p.9 [Archief diaconie der Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1741 (nr.110)].
26. De jury bestond uit: de architecten: W.C. van der Waeijen Pieterszen, J.W. Schaap en J.H. Leliman en de commissieleden C.A. van der Kemp en F.L. Schmit. Bron: *Dagblad van Zuid Holland en 's-Gravenhage*, 15 januari 1862.
27. De motto's waren:
 - 'Tot eer en verfraaijing der residentie' (W. van Geer)
 - '2 november 1861' (architect onbekend)
 - 'Weldadigheid gewijg' (H.Springer)
 - 'Ouderloos' (G. Krook)
 - 'Zoo de Heer het huis niet bouwt, te vergeefs arbeiden de bouwlieden' (W.L. de Zwet)
 - 'Het gesticht' (architect onbekend)
 - 'Minkostbaarheid' (architect onbekend)
 - 'En vergeet de weldadigheid en de mededeelzaamheid niet, want aan zoodanige offerande heeft God een welbehagen' Hebreëen XIII: 16 (architect onbekend)
 - 'Voor verbetering vatbaar' (architect onbekend)
 - 'Ik zal u geene wezen laten' Johannes XIV: 18 (J. van Maurik)
 - 'Elk begin is moeilijk en elk einde is gering' (architect onbekend)
 (overige architecten, waarvan het motto van het ontwerp onbekend is: P. Faber en N. Redeker Bisdom).
 Bron: notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), vergadering 15 en 22 november 1861.
28. *Dagblad van Zuid Holland en 's-Gravenhage*, 15 januari 1862, p.4 en 27 januari 1862, p.3.
29. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1742 (nr.154). (GA)
30. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 22 februari 1862.
31. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1742 (nr.159). (GA)
32. E.B.M. Lottman, "De Haagse Tekenaadademie: Haar bijdrage aan de bouwkundige vorming in de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw", jrb. *Die Haghe*, 1984, p.29-60.
33. H.P.R. Rosenberg, C. Vaillant en D. Valentijn, *Architectuurgids Den Haag 1800-1940*, Den Haag 1988, p.166.
34. H.P.R. Rosenberg, o.c., p.178.
35. H.P.R. Rosenberg, o.c., p.108.
36. Ch. Dumas (red), *Waar Hagenaars kerken. Geschiedenis van de Haagse kerken gebouwd voor 1900*, Den Haag 1983, p.137 en 153.
37. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1742 (nr.172). (GA)
38. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1758. (GA)
39. Interview J.J. Havelaar met dhr. J.G. Santema, 21 januari 1992.
40. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 2 maart 1863.
41. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 17 februari 1860.
42. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1740. (GA)
43. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1760, nota firma De Swart. (GA)
44. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 11 mei 1860.
45. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 2 juli 1860.
46. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 15 februari 1861.
47. *Aan de ingezetenen van 's-Gravenhage*, februari 1864.
48. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 13 oktober, 10 en 23 november 1864.
49. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 9 januari 1865.
50. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1736), 4 september 1860.
51. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1735, Journaal "Bouw van het weeshuis voor de Nederlandsche Hervormde gemeente te 's-Gravenhage".
52. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 10 juli 1863.
53. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1743 (nr.187), *Bestek en voorwaarden fundering diaconie weeshuis en school*.
54. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1758. (GA)
55. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1754. (GA)
56. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 3 en 19 mei 1864.
57. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1737), 27 juni 1864.
58. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1738), 13 oktober en 10 november 1864.
59. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1738), 3 juli 1865.
60. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1755. (GA)
61. *Dagblad van Zuid Holland en 's-Gravenhage*, 6 november 1867, p.2.
62. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1747 (nr.341). (GA)
63. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1756. (GA)
64. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1738), notulen van vergaderingen van 13, 19 en 28 september en 3 oktober 1867.
65. Notulen van de 'commissie belast met den bouw van een nieuw Diaconie Weeshuis' (GA, bnr.133, inv.nr.1738), notulen vergadering 17 oktober 1866.
66. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1853. (GA)
67. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1855. (GA)
68. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1855. (GA)
69. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1854. (GA)
70. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1365. (GA)

Ter gelegenheid van het feest rond twee eeuwen Hervormd Diaconie weeshuis werd deze kleurige litho uitgegeven. Middenin de wezen omringd door een bloemen guirlande met linten met de namen van de toen zittende regenten. Boven het weeshuis aan het Spui. Litho H. W. Last, 1860. (GA)

Toegangsbewijs voor een kerkeraadslid voor de feestdienst en het weeshuis op 5 november 1867. (GA, bnr.133, inv.nr 1771)

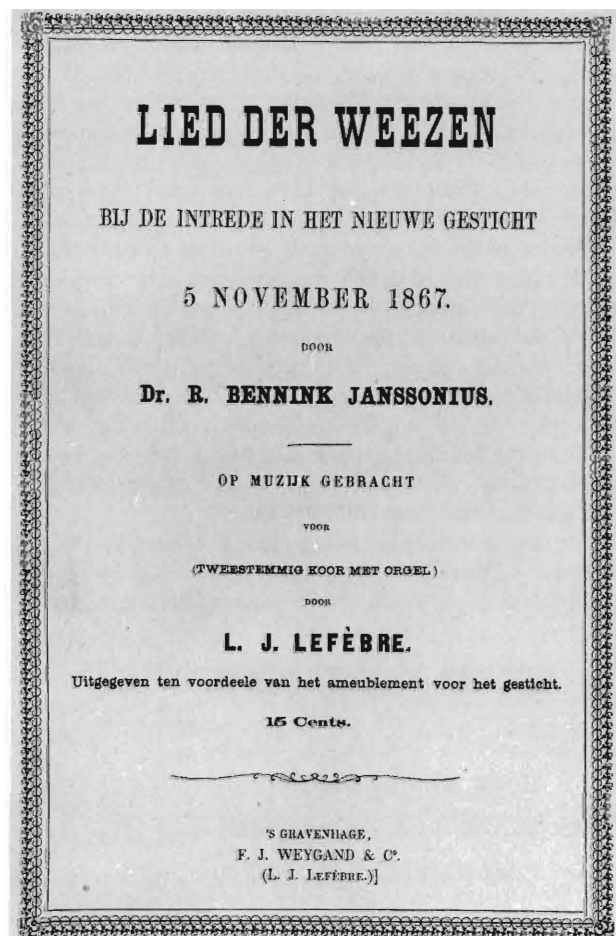

Het weeshuis en zijn bewoners

De inwijding

November 1867 was het dan eindelijk zover; het nieuwe Diaconie weeshuis van de Hervormde gemeente kon worden betrokken. Dat ging vanzelfsprekend niet zomaar. De regenten hadden een uitgebreid inwijdingsprogramma uitgestippeld.¹ Om negen uur 's morgens vertrokken de weeskinderen te voet onder begeleiding van het personeel uit het oude weeshuis aan het Spui naar de Willemskerk. Daar werd een feestelijke kerkdienst gehouden met een feestrede door ds. Moll.² Na afloop vertrok de hele stoet - de weeskinderen en de vele genodigden - naar het weeshuis aan de Hoofthofkade. Nadat ieder een plaatsje had gevonden in de grote catechisatiezaal op de verdieping werd men door de leraar van het gesticht, ds G.H. Lamers, welkom gebeten. Dominee Benninck Jansonius hield daarna, als voorzitter van de kerkeraad, een toespraak en droeg vervolgens op plechtige wijze het nieuwe weeshuis over aan de diaconie. Hierop nam de advocaat-diaken mr. J.J. van Geuns het woord en werd even later door de kinderen het 'Lied der weezen' gezongen, dat speciaal voor deze gelegenheid was geschreven en gecomponeerd. Na afloop van deze feestelijke ingebruikname werd de kinderen een gewone maaltijd aangeboden. 's Avonds kwam een goochelaar de feestvreugde nog eens verhogen. Om negen uur werd koffie gedronken met brood en om tien uur gingen de kinderen voor het eerst naar hun nieuwe slaapzalen. De volgende dag kregen ze 's middags een feestelijke maaltijd aangeboden. Daarmee was het nieuwe gebouw definitief in gebruik genomen door de ruim 300 weeskinderen.

Toch was alles nog niet rond. Uit de notulen van de regentenvergaderingen blijkt, dat er nog twee weesmoe-
ders ontbraken en het voor het personeel dus nog enige tijd schipperen was.³ De financiën vormden ook nog een moeizame zaak. De regenten probeerden op allerlei dingen te bezuinigen. In hun eerste vergadering in het nieuwe weeshuis besloot men bijvoorbeeld om voorlopig geen vlees meer te kopen. Uit onderzoek was gebleken, "dat het genot van vleesch, eenmaal om de veertien dagen aan den mensch weinig of geen nut aanbrengt en de uitgaaf van f 591,- aan de finantien der diaconie jaarlijks veel meer nadeel, hetwelk moeilijk voltehouden is".⁴

Drukwerkje met het 'Lied der weezen'. "Uitgegeven ten voordeele van het ameublement voor het gesticht". (GA, bnr.133, inv.nr. 1771)

Pop met kleding van een weeshuismeisje, eind 19de eeuw.
(Stichting Haags Hervormde Kindertehuizen, foto Dienst REO)

Wonen in een nieuw weeshuis

Voor de kinderen zal de verhuizing naar de Hoofthofskade ongetwijfeld een grote verandering teweeg hebben gebracht. De donkere en oude zalen aan het Spui zullen een groot contrast zijn geweest met de grote en overzichtelijke ruimten in het nieuwe weeshuis. Hier was ruimte genoeg voor de ruim 300 kinderen: ruime speelgelegenheid, eet- en slaapzalen. De nieuwe omstandigheden brachten ook nieuwe zienswijzen met zich mee. De regenten besloten tot aanpassing van de bestaande reglementen.⁵ Uit deze reglementen wordt duidelijk dat voor de weeskinderen gehoorzaamheid aan regenten, directeur en directrice, vaders, moeders en suppoosten een van de belangrijkste punten was. Verder behoorde "alle twist en oneenigheid" te worden vermeden. Orde was hét principe waaraan alles ondergeschikt was. Wanneer er niet aan de verplichtingen werd voldaan werd er ingegrepen. Dit bleek onder meer toen van de zestien jongens, die verplicht tekenles aan de academie kregen, er op een gegeven moment slechts vier aanwezig waren. Daarop besloten de regenten dat voortaan een getekend briefje moest worden mee terug gebracht als controle op de aanwezigheid van de weesjongens. Het uitdelen van straffen behoorde tot de taak van de regenten. Zowel de 'misdaden' als de straffen konden sterk variëren. Voor een jongen, die bij het rondgaan met de collectebus op nieuwjaarsdag 1869, zich 'vijftig centen in zilver door misleiding der dienstmaagd, die het er in wilde storten' had toegeëigend, betekende dit het verlies van zijn uitzet.⁶ Juist in het jaar dat hij het weeshuis in mei zou verlaten kwam dit hard aan.

Naast deze sombere kanten van het weeshuisbestaan waren er natuurlijk ook zonnige momenten. Eén van de hoogtepunten in het jaar was altijd het kerstfeest. Vanaf

1868 werd er iedere decembermaand een kerstboom in de grote hal geplaatst voorzien van kaarsjes.⁷ De kinderen kregen rond de kerst ook cadeau's en op de feitelijke feestavond werd in de catechisatiezaal het kerstfeest gevierd. Op deze avond waren ook de donateurs en donatrices van harte welkom. Zij kregen dan voor één keer vrije toegang. Normaal kon men het weeshuis op woensdagmiddagen bezoeken en werd na betaling van een kwartje een toegangsbewijs afgegeven.⁸

De jubilea van het weeshuis zelf werden ook telkenmale aangegrepen om feestelijkheden te organiseren. De eerste keer dat dit gebeurde was in 1892 bij het vijftienvijftig jarig bestaan van het gebouw aan de Hoofthofskade.⁹ Het bood natuurlijk ook de gelegenheid om een extra inzameling te houden voor het weeshuis en de financiën daarmee te spekken. Zo ook in 1892 toen er een bazar werd gehouden waar onder meer voorwerpen werden verkocht, die door de wezen waren gemaakt. Daarnaast waren er ook andere inzendingen vanuit diverse gestichten in de stad en werden er speelgoed, 'comestibles', lingerie, bloemen en kunst verkocht. Onvermijdelijk was hierbij ook de tombola waarvoor de wezen zelf de lootjes moesten verkopen. Natuurlijk werden de regenten ook in het zonnetje gezet. Bij het vijftienvijftig jarig jubileum kregen zij van de kinderen een ingelijste foto van het weeshuis met ervoor de weeskinderen. Verder werd de regentenkamer verrijkt met de portretten van de in functie zijnde regenten. Deze werden in de reeds

BEWIJS VAN TOEGANG

voor

TOT BEZICHTIGING VAN HET
DIACONIE-WEESHUIS
der Nederduitsch-Hervormde Gemeente,

Op Woensdag den

van 2½ tot 3½ ure.

f 0 25.

Regent-Boekhouder.

Toegangsbewijs voor het
bezichtigen à f 0,25 van het
Diaconie weeshuis, c. 1870.
(GA)

's-Gravenhage, den October 1892.

*Regenten van de Diakoniegerechtigden der
Nederdutch-Hervormde Gemeente hebben de eer
U uit te noodigen tot het bijwonen van een dank-
en biduur, in het Weeshuis, op Zaterdag den
5^{en} November a. s., des voormiddags ten half elf
ure, ter herdenking van het vijfen-twintigjarig
bestaan van het Weeshuis.*

*Na de godsdienstoefening zal een collation
worden aangeboden en Regenten vleien zich U
daarbij tegenwoordig te zien.*

Regenten voornoemd.

[Handwritten signature]
Voorzitter.
[Handwritten signature]
Secretaris.

bestaande regentenportrettengalerij opgenomen. Het feest vond uiteraard op 5 november in het weeshuis plaats. Zondag 6 november werd in de Grote Kerk een aparte dienst ter ere van het jubilerende weeshuis gehouden. Op maandag kregen de weeskinderen een feestmaal bestaande uit aardappelen, rijst met krenten en tulband als dessert. 's Avonds werd voor de 340 kinderen een voorstelling gegeven door een goochelaar en

*Uitnodiging voor het bijwonen
van een 'dank- en biduur' in
het weeshuis ter herdenking
van het 25-jarig bestaan.
(GA, bnr.133, inv.nr.1859)*

een muzikale clown. Ter verhoging van de feestvreugde kreeg ieder een flesje limonade: een wel zeer bijzondere versnapering.

Het volgende jubileum werd in 1907 op een even uitgebreide wijze gevierd. Dit keer kregen de kinderen als speciale delicatessen een gebakje en krakelingen.¹⁰

In 1917 werd bij het vijftig jarig jubileum weer een bazar gehouden met een loterij. Daarvoor werden vooraf de loten à een kwartje per stuk huis aan huis verkocht. Bij deze gelegenheid mochten ook de weesmeisjes voor één keer naar buiten.¹¹ Dit voorrecht was hen namelijk alleen op de zondag toegestaan. De rest van de week speelde hun leven zich binnen de muren van het weeshuis en de weeshuisschool af. Bij één enkele taak mochten ze, noodgedwongen, buiten het huis komen. Het wassen van de ramen aan de buitenkant, met name in de drukke Koningstraat, was daarom een geliefde bezigheid. Op een dubbele trap stond dan aan iedere kant een meisje met de emmer er tussenin. Ze namen er uiteraard de tijd voor.

De opbrengst van de bazar in 1917 was f 3.000,-. Dit geld werd gebruikt voor de aanleg van electriciteit in het gebouw. De feestmaaltijd, waaraan werd deelgenomen door de kinderen, het personeel, de directie en de regenten, had dit keer een uitgebreid menu. Na de soep was er kalfsvlees met aardappelen en prinsessebonen. Als dessert werd pudding, fruit en gebak opgediend.¹²

Prentbriefkaart van het weeshuis van omstreeks 1900. Rechts is de tuin te zien, die aan deze zijvleugel grensde en tot in de jaren twintig eindigde aan de Hooftskade. (GA)

's-Gravenhage

Weeshuis Ned. Herv. Gemeente. — Hooftskade

De eerste klas van de weeshuisschool in 1923.

De speciale avonddienst in de Grote Kerk ontbrak ook nu weer niet. Het godsdienstige element was immers de belangrijkste pijler van de weeshuisopvoeding. De eerste jaren aan de Hooftskade waren er rond de 340 kinderen opgenomen. De verzorging van de wezen en de aanschaf van kleding en voeding betekende op jaarbasis een uitgave van circa f 30.000,-.¹³ Daartegenover stonden slechts eigen inkomsten van ruim f 20.000,-. De rest moest door de diaconie jaarlijks worden bijgepast. In de loop van de jaren zou dit verschil tussen uitgaven en inkomsten verder toenemen en kwam de diaconie voor forse uitgaven te staan. Dit terwijl het aantal wezen in de jaren zeventig gestaag afnam. In de daarop volgende decennia steeg dit weer en belandde het aantal op 300 op welk niveau het tot begin 1900 zou blijven.¹⁴ Opvallend daarbij is dat het aantal jongens altijd een twintig tot dertig hoger lag dan het aantal meisjes. Per jaar verlieten zo'n dertig tot veertig kinderen het gesticht en er kwam een ongeveer gelijk aantal nieuwe voor terug. Het percentage kinderen waarvoor de diaconie financieel aansprakelijk was varieerde in de periode 1890 tot de jaren twintig van 30 tot 35%. Daarna nam het aandeel van geplaatste kinderen waarvoor een bijdrage werd betaald snel toe. In de jaren dertig veranderde de situatie nog sterker, want vanaf 1935 werden ook voogdij-kinderen in het Diaconie weeshuis opgenomen. De onkosten voor deze kinderen werden eveneens vergoed.

In de situatie van de kinderen in de laatste decennia van de vorige eeuw veranderde betrekkelijk weinig. De kinderen gingen overdag naar de weeshuisschool en wanneer die met succes was doorlopen, kregen de meisjes hun verdere 'opleiding' in het weeshuis en werden de jongens bij een ambachtsman uitbesteed. De oudere kinderen (boven de zeventien jaar) kregen daarnaast ook enige verantwoordelijkheid opgedragen in het weeshuis. Hiervoor werd de functie gecreëerd van 'toezieners' voor de jongens en 'helpster' bij de meisjes.¹⁵ De regenten kwamen tot dit besluit om zo "het waarachtig belang des weeskinderen te bevorderen, en de lust tot ijverig en oppassend gedrag aan te moedigen". Hiermee kreeg men meer vat op de grote weeshuisbevolking, die voor het beperkte aantal personeelsleden waarschijnlijk moeilijk onder de strenge controle was te houden. De 'mede-

De linnenkamer, c.1930.

verpleegden' waren verplicht aan de toezieners en toeziensters, zoals de meisjes ook wel genoemd werden, te gehoorzamen. De taak van de 'uitverkorenen' bestond uit de zorg voor de orde aan tafel, de slaapzalen, de speelplaats en bij het ter kerke gaan. In de instructie van de toezieners wordt uitdrukkelijk vermeld, dat lichamelijke straffen niet waren toegestaan.

In de huishouding van het gesticht speelden de meisjes en vooral zij die reeds van school waren een belangrijke rol. Zij leerden in het huis schoonmaken, strijken, breien, naaien, enz. Het enige wat in het rijtje ontbrak was koken. Dit werd door het personeel gedaan. Wel moesten de meisjes hand- en spandiensten hiervoor verrichten, zoals het schillen van aardappels en het schoonmaken van groenten. De jongste meisjes werden ingezet voor het schoonmaken van het gebouw: eerst werden de zalen met de bezem geschrobd, dan met de wollen dweil erover en vervolgens met de linnen dweil na gedaan.¹⁶ Op latere leeftijd werden de meisjes ingewijd in het breien en naaien en werd dit tevens een deel van hun dagtaak. Op de naai- en breikamer werden de meeste kledingstukken voor de jongens en de meisjes gemaakt. Rond die tijd bestond er namelijk nog weeshuiskleding

De kinderspeelzaal op 10 mei 1925. Ook hier was voor een aantal oudere meisjes een taak weggelegd als kinderverzorgster.

voorzien van de signatuur van het huis. Dat deze bij de wezen niet geliefd was moge duidelijk zijn. Veel jongens hadden er wat op gevonden. Wanneer ze 's zondags naar huis gingen werd vooraf een bezoek gebracht aan de nabij gelegen sigarenboer. Deze had een kleine bergplaats met hun burgerkleden, waar zij zich stiekem konden verkleden. Telkens aan het eind van de zondag werden de kleden weer terug gebracht.

Naast het vervaardigen van kleding werden bijvoorbeeld ook de lakens van het 'binnen bestuur' geborduurd en voorzien van het monogram BB. Soms kregen de meisjes werk van buiten het weeshuis te verstellen, zoals bijvoorbeeld het stoppen van de avondmaalslakens van de Kloosterkerk. Wanneer de meisjes de leeftijd van achttien jaar hadden bereikt, mochten ze - in hun vrije tijd! - aan hun eigen uitzet gaan werken.

Voor de schooljongens was een heel ander leven weggelegd. Zij konden na school rustig gaan spelen en voetballen op de binnenplaats. In de traditionele aanpak van het gestichtshuishouden hadden zij geen rol te vervullen. Voor hen brak het werken pas aan na het verlaten van de lagere school. Dan werd van ze verwacht, dat ze bij een ambachtsman in de leer gingen en een weekloon gingen verdienen. Het aantal beroepen waar de jongens voor opgeleid werden liep nogal uiteen. Cijfers uit 1893 laten zien dat de voorkeur uitging naar de smid, de huis schilder, de timmerman, de meubelmaker en de schoenmaker. Andere beroepen, die in veel mindere mate voorkwamen waren de wagenmaker, de zadelmaker, de

loodgieter, de bloemist en de behanger.¹⁷ Pas in 1898 gaan de eerste vier jongens naar de ambachtsschool, die lang de enige opleiding zal blijven van de weesjongens. Ook in het voedingspatroon wijzigde zich weinig. Naast rogge- en tarwebrood van de diaconale bakkerij werden veel bonen, aardappelen en gort gegeten.¹⁸ In veel mindere mate kwam er vlees op tafel en nog minder werd er groente gegeten. Melk en karnemelk behoorden eveneens tot de voedingsmiddelen die vaak werden

De oudere weesmeisjes aan het werk in de naaikamer, c. 1900. (GA)

De schooljongens aan de handenarbeid in het weeshuis, c.1900. (GA)

Een groepje van de kleinsten op het speelterrein voor de zandbak.

genuttigd. Het weeshuismenu bleef een vrij eenzijdig beeld vertonen. Met de strenge regelmaat van de klok had iedere dag haar vaste menu: maandag bruine bonen, dinsdag en donderdag aardappelenstampot, enzovoorts.

Straf bleef ook in dit tijdperk een onderdeel van de gestichtsofvoeding. Zo kon het voorkomen dat een weesjongen uit het huis werd gezet omdat hij het extraatje, dat hij van zijn baas had gekregen, had besteed aan kleding en waarschijnlijk was hij ook wel al te brutaal geweest.¹⁹ Het bedplassen werd per keer bestraft met een half uur eerder thuiskomen op zondag. Een onvertogen woord tegen een personeelslid stond de kinderen al snel op een zondag niet naar huis mogen. Orde en discipline bleven het devies in het gesticht.

De laatste decennia aan de Hooftskade²⁰

“De kinderen zien er allen zeer proper, keurig gekleed, goed doorvoed en tevreden uit. Voor de vorming tot waardige arbeid in het maatschappelijk leven wordt alles gedaan. Liefhebberijen worden aangemoedigd, tot spel en ontspanning ruimschoots gelegenheid gegeven”.²¹ Zo sprak de ‘commissie tot jaarlijks bezoek in de beide diaconie-gestichten’ zich in 1930 uit over het toen sterk vernieuwde weeshuis en zijn bevolking. In de periode tussen 1911 en 1942 bepaalden twee directeursechtparen het beeld van het weeshuis. Tot 1934 waren dat vader en moeder Sies, zoals zij zich door de kinderen lieten noemen, die geheel in de traditie van de gestichtsofvoeding aan het weeshuis leiding gaven. Slechts op

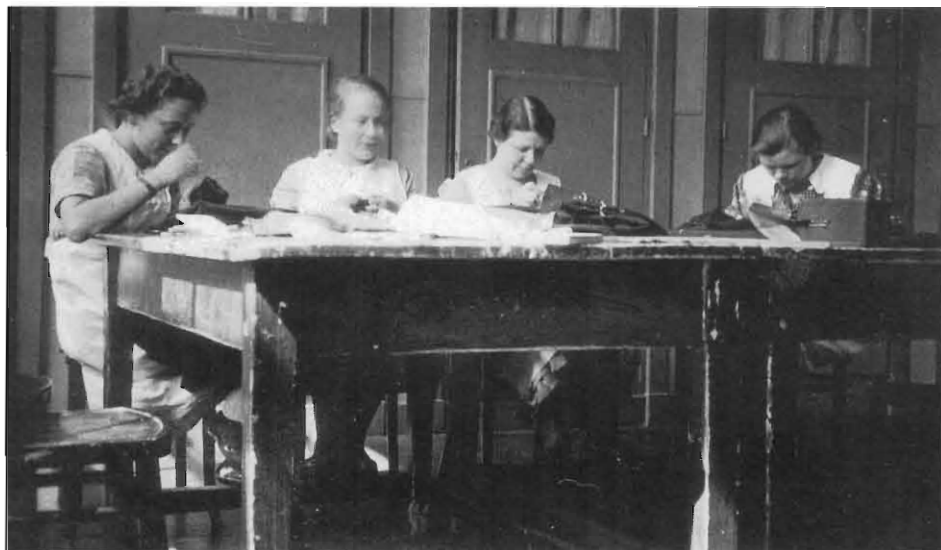

Een klas van de weeshuis-school, c.1927. De weeskinderen zijn door hun kale hoofden goed te herkennen.

het gebied van hygiëne en nieuwe technieken zoals electriciteit en centrale verwarming werden veranderingen in het gebouw doorgevoerd. Het bleef daarmee dus eigenlijk bij uiterlijkheden, want de benadering van de kinderen bleef nagenoeg gelijk aan de periode daarvoor. Discipline en ondergeschiktheid aan het systeem waren tijdens de directeursperiode van het echtpaar Sies de belangrijkste huisregels. De onderdanigheid van de kinderen leidde soms tot merkwaardige situaties. Zo was het gebruikelijk dat zondags, als enige dag in de week, een stuk worst als broodbeleg werd uitgedeeld. Na dit ontbijt stonden de wezen dan in de rij om ter kerke te gaan, maar dan moesten zij eerst in koor zeggen: "moeder bedankt voor de worst". Vervolgens werd er afgemarcheerd naar de Zuiderkerk aan de Falckstraat. Overigens werden ook wel andere kerken bezocht, zoals de Grote Kerk, de Willemskerk of de Julianakerk, al naar gelang hier jeugddiensten waren. Voor de kleinsten was er de kinderkerk Rehoboth aan het begin van de Hobemastraat. In de kerk hadden de wezen een aparte plaats. Het onderscheid tussen wees en niet-wees kwam ook tot uitdrukking in de haardracht. De jongste kinderen tot tien jaar werden maandelijks geheel kaal geschoren. Een kapper kwam hiervoor met de tondeuse langs. Vooral op de weeshuisschool, waarop ook kinderen uit de buurt zaten, werd dit verschil bij sommige wezen als nogal pijnlijk ervaren: "Ik heb vroeger altijd gedacht dat ik dom was, omdat je niets durfde te zeggen. Je probeer-

de altijd in je schulp te kruipen, vanwege dat kale hoofd". Overigens hadden de weeskinderen alleen tijdens de schooluren contact met leeftijdsgenootjes van buiten het weeshuis. Daaronder bevonden zich niet alleen kinderen uit gezinnen uit de buurt, maar ook die van het 'bruine bonen huis', genoemd naar de bruine kleding van de kinderen, aan het Buitenom. Dit Huis van Barmhartigheid, zoals het officieel heette, herbergde onder meer half-wezen, het had toen geen eigen school. Het diaconie weeshuis had overigens ook een bijnaam: het gortpaleis. Deze naam zal samen hebben gehangen met het eten en de grootte en mogelijk de 'luxe' in vergelijking met andere gestichten en zeker met de kinderen van de arbeiders uit de buurt. Van en naar school liepen de weeskinderen over de binnenplaats door een smal achterstraatje naar de aparte ingang van de school.

Ook in de werkverdeling van jongens en meisjes in het huis veranderde niets. Voor de meisjes van 13 tot 19 jaar zag een dagindeling er globaal als volgt uit: "We stonden om zes uur, half zeven op. Dan was het aankleden, aardappels schillen voordat we ontbeten, negen van die grote emmers met een kop. Dan was je klaar, werd er ontbeten - alles op de bel - en dan ging de bel en dan moest je naar de afdelingen om de bedden op te maken, nou dat waren er heel wat. Om negen uur ging dan de bel. Dan moesten we allemaal naar de afdelingen". Alle meisjes hadden namelijk gedurende een bepaalde periode een vaste afdeling waar ze werden ingezet om schoon te maken of te helpen bij de verzorging van de kleuters. "Dan was de afdeling klaar en dan was het om half één middageten. Vervolgens was het afwassen en verkleeden en om twee uur naar de naaikamer en daar moest je al het verstelwerk doen."

De naaikamer; weesmeisjes aan hun dagelijks werk. c.1935.

De jongens daarentegen hoefden niets in het huishouden te doen. Vooral de schooljongens hadden een makkelijk leven in het weeshuis. Na schooltijd mochten zij op het achterplein voetballen terwijl de meisjes hun boterhammen klaarmaakten voor het avondeten. Voor de werkjongens lag de situatie anders. Zij waren voornamelijk buiten de deur bij hun baas in de weer. In de voeding werden ook geen veranderingen aangebracht. Met soms harde hand werd het weekmenu gehandhaafd. "Het was 's morgens twee boterhammen met een beker melk, niks erop alleen margarine, dan ging je naar school, dan kwam je weer terug uit school om half één middaget, twee keer in de week vlees, 's maandags bruine bonen met spek. Ik heb ze achttien jaar moeten eten iedere maandagmiddag om half één. 's Zondags was het 's winters soep en 's zomers rijstebrij; als je familie had at je bij je familie". Vooral de bruine bonenmaaltijd kan menigeen zich nog heugen: "dat was niet met een aardappeltje of met iets dergelijks, nee het waren van die melige kluiten bonen op een tinnen bordje daar een lepel spekvet overheen en die stelde waar je bij stond en dat moest je dan opeten. Afschuwelijk. Maar dat moest je natuurlijk opeten, maar dat kreeg ik niet weg en 's avonds kreeg je in plaats van je brood weer dat tinnen bordje voor je met die bruine bonen en dan werd het even op de verwarming gezet, die amper warm was, dus dat smolt helemaal niet. Ten einde raad heb ik het weleens in mijn schortzak gedaan en toen naderhand in de WC, maar die dag had je praktisch niks te eten gehad, dat weet ik wel". Dit relaas geeft iets weer van de sfeer en de onverbiddelijke gehoorzaamheid die van de kinderen werd verlangd in de 'Sies'-periode. Door veel 'oud-wezen', die deze jaren als kind hebben beleefd, wordt dit tijdperk ten opzichte van de periode die hierop volgde als slecht ervaren. Er was duidelijk geen begrip voor het kind.

Een linnenpers uit het voormalige Diaconie weeshuis. (Stichting Haags Hervormde Kinder-tehuizen, foto Dienst REO).

DE STERKSTE EN BEST PASSENDE

VAKKLEEDING- EN
ONDERKLEEDING

Koopt U in
v. d. WAAL's mag.

„DE WERKMAN”

TORENSTRAAT hoek Nobelstraat Den Haag

*Reclame van De Werkman;
leverancier van het Diaconie
weeshuis, c.1936.*

Het echtpaar Wiersma dat de directie voerde van 1934 tot 1956.

In 1934 overleed directeur Sies en derhalve moest zijn vrouw haar functie in het weeshuis opgeven. Als nieuwe directie werd het jonge echtpaar Wiersma aangesteld. Meneer Wiersma, zoals de kinderen hun directeur voortaan moesten noemen, was afkomstig uit het onderwijs. Voor zijn weeshuistijd was hij werkzaam als hoofdonderwijzer in Schiebroek. Ook zijn vrouw was in het onderwijs werkzaam geweest. Daarmee kwamen twee jonge mensen aan de leiding van het weeshuis te staan, die in hun dagelijks werk vertrouwd waren met kinderen om te gaan. Ze hadden een professionelere achtergrond dan hun voorgangers, zij het dat ze nog geen specifieke opleiding hadden gehad. Die was er overigens ook niet. Het is niet verwonderlijk dat er een duidelijk andere wind ging waaien. Het betekende een scharnierpunt in de weeshuishistorie. Dit kwam op diverse manieren tot uiting. Om te beginnen verdwenen de zwarte kleren. De jongens kregen voortaan maatpakken van Van der Brul aan het Noordeinde, regenjassen werden gekocht bij de Werkman en overjassen kwamen bij Van Veen uit de Obrechtstraat vandaan. "We hadden allemaal particuliere kleding. We mochten het zelf uit gaan zoeken. De meesten hadden een blauwe jas, dat was gangbaar natuurlijk. We hadden allemaal overhemden met een los boord, omdat het niet elke week gewassen werd. Dat werd te bezwaarlijk. Het ging wel naar een wasserij. We kregen twee of drie losse boorden. Ondergoed dat was allemaal hetzelfde." Dit waren ingrijpende veranderingen in de jaren dertig en vooral tegen de achtergrond van de heersende crisis! In het huis zelf werd geen kleding meer gemaakt; alleen verstelwerk. De kinderen

kregen ook inspraak in de keuze van de kleren. Ook de rol in het huishouden van de meisjes en de jongens werd aangepast. De schooljongens moesten toen ook de handen uit de mouwen steken. Alles bleef echter wel binnen de normen van die tijd. De meisjes bleven geïsoleerd in het weeshuis opgesloten en in hun dagelijkse beslommeringen veranderde weinig. Ze kregen nog steeds de opleiding tot dienstmeisje met als eindbestemming brave huisvrouwjes, zoals dat in de ogen van de directie behoorde. Voor de jongens zag de dag er in vergelijking met voorheen heel anders uit. "We werden om een uur of zeven gewekt. Ik begin bij maandagmorgen; we gingen ons aankleden, we moesten dan ons zondagse pak borstelen alle vlekken eraf. Dan hadden we tafels in de zaal staan waarop je alles netjes moest opvouwen; broek op de kapstok, overhemd eroverheen, als ie niet vuil was, dasje erbij en het jasje en dat werd dan in de kast gehangen. Daar begon het mee. Dan kregen we onze broodmaaltijd. Dan ging de weesvader voor in gebed. We hadden vijf tafels van tien, vijftig jongens hadden we, vijftien twintig bedden zo aan de ene kant en dan moesten we natuurlijk de bedden opmaken. Al die lakens werden omgeslagen en de kussens dat moest één rij zijn. We hadden ijzeren ledikanten en daar stonden twee streepjes op dan kon je precies zien waar die overslag moest komen. Dan gingen we naar school. 's Middags middageten en 's avonds brood. Dan gingen we huiswerk maken, later op de ambachtsschool gingen we tekeningen maken. Hadden we ons huiswerk gedaan dan gingen we zitten kaarten of dominoën, ook wel eens pinda's pellen. Vrijdagsavonds gingen we allemaal onder de douche en dan kregen we allemaal schone kleren. We hadden allemaal een nummertje anders konden ze natuurlijk onze kleren niet uit elkaar houden".

De jongens aan het aardappelschillen.

Zingen bij het harmonium op de meisjeszaal.

Eén van de taken die de schooljongens kregen toebedeeld, was het aardappelen schillen. Dat gebeurde achter de keuken of bij mooi weer buiten. Een groep jongens moest dagelijks ongeveer twintig emmers schillen. "Dan maakten we ook wel eens een geintje. Dan hadden we er een plank ingezet en was de emmer snel vol en als de weesvader h'm ging legen, ja dan kwam die plank natuurlijk tevoorschijn. De emmer was natuurlijk half vol. We hebben 't ook wel eens geweigerd. Nou zei de directeur dan; niet schillen, dan krijgen jullie aardappels in de schil".

De jongens werden ook ingeschakeld voor het ophalen van het brood bij de diaconale bakkerij aan het Om en Bij. Vervolgens werd het brood klaar gemaakt waarbij de kinderen moesten helpen. In kisten ging het dan naar de diverse afdelingen.

Een opvallende verandering voor het personeel in deze periode was de beëindiging van de aparte pot. Voortaan moest men gewoon met de kinderen meeëten. Wat voor de wezen goed was, zo vond de directrice, was ook goed voor het personeel. "Dan kwam ze iedere dag in de keuken keuren en dan moest er een bordje klaar staan met een

De meisjesgroep tijdens een wandelmars, c.1937.

vork en dan ging ze alles na of het niet te zout was, enz". In de jaren dertig kwam ook meer aandacht voor ontspanning. Voorheen bestond dit vooral uit zangles in de kerkzaal, want gezongen werd er! Nu werd er ook orgellessen gegeven op een van de zalen, want iedere ruimte was wel voorzien van een harmonium. Vanaf deze tijd werden eveneens activiteiten ontplooid, die zich buiten het weeshuis afspeelden. Zo werd er in groepsverband - naar leeftijd en jongens en meisjes apart - meegedaan aan wandelmarsen, waarbij afstanden van circa 40 km werden gelopen. De jongens konden zaterdags voetballen bij de eigen huisclub de WAC (Weeshuis Atletiek Club). Voor sommigen was het weggelegd om te mogen

Ook de huiselijke sfeer werd door de Wiersma's duidelijk bevorderd. Zo was het gewoonte dat één keer in de veertien dagen op zaterdagavond de werklings de zaterdagavond doorbrachten op de grote meisjesafdeling. "Dan las meneer de directeur een stuk uit een boek voor - Bartje - 'dat kon ie geweldig' en dan serveerden de meisjes chocolademelk".

Een geheel andere wijziging betrof de toelating vanaf 1 mei 1935 van voogdijkinderen tot het weeshuis.²³ Dit werd mede ingegeven door het teruglopende aantal wezen en halfwezen, die in het weeshuis werden opgenomen. Binnen korte tijd was de weeshuisbevolking hierdoor weer op sterkte. Het maximum aantal

zwemmen in het zwembad aan de Mauritskade. Vooraf moesten de deelnemers echter wel door de dokter worden onderzocht of het geen schade zou kunnen veroorzaken!²² Ook in het weeshuis zelf werden nieuwe activiteiten ontplooid, zoals schaakavonden waarvoor soms een bekende schaker een simultaanwedstrijd met de jongens kwam spelen. Voor de kleintjes was er natuurlijk de speelplaats met de zandbak. In de winter als het vroom werd de speelplaats opgespoten en veranderde daarmee in een privé ijsbaan.

Zelfs werd in deze periode op bescheiden wijze de vakantie geïntroduceerd voor kinderen, die niet mee werden genomen door familie. Jaarlijks werd voor dit doel een bazar gehouden, zodat diverse groepen kinderen enkele dagen in een huis in Ermelo konden worden ondergebracht.

Links: De jongste kinderen in de zandbak op de binnenplaats.

Sneeuwpret op de meisjes speelplaats, 1936.

kinderen in het gesticht zweefde toen zo rond de 180. De jaren dertig werden, zoals uit bovenstaande overduidelijk spreekt, de jaren van verandering. Dit werd door de kinderen zeker als verbetering opgevat, getuige de uitlatingen in diverse interviews met mensen die in deze periode in het weeshuis verbleven. Al deze veranderingen brachten onder meer teweeg dat het kind meer centraal kwam te staan in plaats van het instituut.

HUISLIED 1936

De hand aan de ploeg, komt gij jongens van 't huis.
Pak aan, toont U vlijtig en kloek.
Laat niets U becomm'ren, vooruit moet ge, vlug.
Wie treuzelt; zijn loopbaan raakt zoek.
Weest trouw aan dit huis, houd Uw pad rein en
vroom.
Laat edel en fier zijn Uw daân.
Dan zegent U God, dan geleid Hij Uw paân.
En ons huis is steeds trots op Uw naam.

De hand uit de mouwen, gij meisjes van 't huis.
Werk lustig en blij, flink en snel.
Laat niets U weerhouden, blijft deugdzzaam en
trouw.
Bij plicht-doen bevind g'U steeds wel.
Bij arbeid en spel, ook bij eer en bij deugd.
Vindt ieder u immer vooraan.
Dan zegent U God, dan geleid Hij Uw paân.
En ons huis is steeds trots op Uw naam.

Komt zingen wij samen, als kind'ren van 't huis.
Laat schallen, de stemmen met gloed.
Wij zingen verheugd nu, het Weeshuis ter eer.
Voor rampen moog 't blijven behoed.
Nog lang sta dat Huis aan de Hooftska gereed.
Tot helpen bij, kommer en rouw.
Verlaten we t'eens, zelfs al worden we oud.
Heel ons leven; wij blijven het trouw.

Uit: *Orgaan van de Vereniging van Vrienden van
het Hervormd Weeshuis*, jrg.4, 1987, nr.2

Uit het groot aantal wijzigingen zou kunnen worden afgeleid, dat het weeshuis op nieuwe leest geschoeid werd. In zekere zin was dit ook wel het geval, maar een aantal elementen bleef toch in 'oude glorie' voortleven. Een daarvan was het eten. Het vaste menu bleef gehandhaafd, dus ook de maandagse bruine bonen. "Toen ik een schooljongen was, kreeg ik een dubbeltje zakgeld: drie cent moesten we bewaren voor de zondagskerk, je kreeg drie collectes, voor iedere zak een cent. De rest kon je dan versnoepen en dat was natuurlijk altijd op maandag. 's Maandags kregen we bruine bonen met spek of rauwe erwten met spek en aardappelen en dan zure pap na - grutten met stroop. Veel kinderen lustten dat niet en dan hadden we om de hoek van de Jacob Catsstraat Van der Sas, daar gingen we als we naar de ambachtsschool gingen vijf centen koekkruiden halen".

Twee maal per jaar was er een echt feestmaal; ter gelegenheid van het huisfeest op 5 november en het zogenaamde 'dooieschildersmaal'. Deze laatste maaltijd werd bekostigd uit een legaat, dat een schilder bij zijn dood aan het weeshuis had nagelaten. De feestmaaltijden bestonden uit boerenkool met worst en rijst met krenten toe. Slechts sporadisch werd iets bijzonders aan het menu toegevoegd: één keer per jaar aardbeien, kersen, druiven, met kerst een sinaasappel en met pasen een krenteslofje en twee eieren.

Voor een beperkt aantal
schoolmeisjes was er een tuin-
tje op het binnenterrein.

Een andere blijvende factor bleef de aandacht voor de godsdienst. De hele gang van zaken was, evenals in de maatschappij toen, hiervan doordrongen. Er werd op gezette tijden gebeden waarbij de weesvader of -moeder van een afdeling of één van de kinderen in gebed vooringing. Dit gebeurde achtereenvolgens bij het opstaan, het ontbijt, de ochtendwijding, op school, het middageten, nogmaals op school, het avondeten en bij het naar bedgaan. Daarnaast was er de zondagse kerkgang en de catechisatie, die door een aan het weeshuis verbonden predikant, ds. Straatsma en later ds. Van der Bosch en ds. Groenewegen, werd geleid. Hiervan was uiteindelijk de bedoeling dat de kinderen op latere leeftijd belijdenis zouden doen. Het was in deze jaren geen voorwaarde meer om het weeshuis te mogen verlaten, maar geen belijdenis doen was natuurlijk wel ongehoord. Toch waren er toen wel meisjes, de eerste in 1938, en jongens die het weeshuisgezag op dit gebied durfden te trotseren. Voor de werkjongens betekende het, dat het spaarbankboekje met een deel van het zuurverdiende geld bij het verlaten van het weeshuis niet werd meegegeven.²⁴

Voor het verlaten van het weeshuis werd, volgens traditie, van de scheidende wezen een groepsfoto gemaakt.

Gelukkig voor hen kregen ze wel hun uitzet mee, die bestond uit kleding en dergelijke. Het vertrek uit het weeshuis vond plaats op 20 jarige leeftijd. Jaarlijks verliet op 1 mei een groep leeftijdsgenoten tegelijk het huis. Door velen werd hier naar uitgekeken “en dan dacht ik de jaren tellen weer af als de bomen weer groen zijn en dan vijf jaar, vier jaar en zo telde ik af tot ik eindelijk weer thuis was”. Maar misschien wel even zoveel anderen keken met enig heimwee terug: “Toen ik er in kwam vond ik het verschrikkelijk, maar toen ik eruit ging vond ik het nog veel erger. Want ik heb het altijd gemist. Je moet niet vergeten je bent dan in de grote gemeenschap opgenomen, we speelden leuk, we hadden zang, we hadden gym, we deden wandelmarsen en we werden overal gevraagd, we hadden altijd met prinsjesdag de mooiste plek voor het Mauritshuis. Toen ik 20 was en eruit ging, toen moest ik alles achterlaten: je kastje, je bed, je piano, je orgel, de zang. Dan moest ik voor dag en nacht in betrekking en toen kwam ik op een zolderkamertje te zitten met een wankele wastafel, terwijl we warm en koud stromend water gewend waren”.

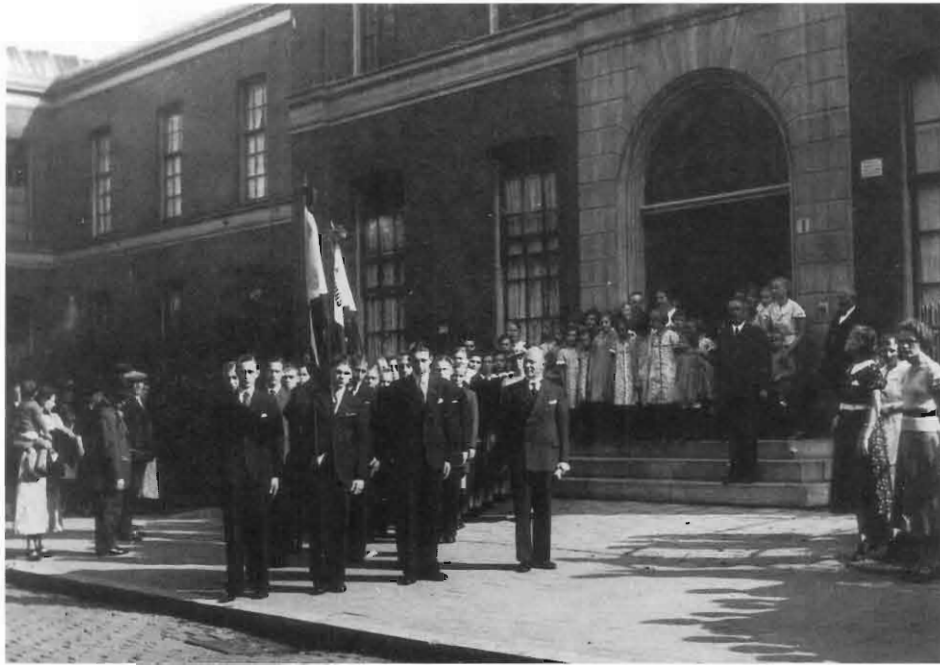
Veel voormalige weeshuisbewoners zeggen nu nog: “Ik heb er niets anders dan goede herinneringen aan over. Ik heb het een hele mooie tijd gevonden. Geen zorgen, niets. Iedere zaterdag lag je schone bundeltje goed op je bed, je schone sokken, je sokken waren gestopt door de meisjes wat wil je nou nog meer”.

Voor de meisjes was het nog het zwaarst om het weeshuis te moeten verlaten. Vooral voor hen die nauwelijks familie hadden. Ze voelden het vaak alsof ze ‘in het diepe werden gegooid’; nauwelijks gewend om op eigen benen te staan in een voor hen vreemde maatschappij. Velen konden niet met geld omgaan, dat hadden ze nooit geleerd. Koken ontbrak ook in hun opleiding. De enige kennis was die van de lagere school en het schoonmaken en verzorgen in het weeshuis: “Eigenlijk waren wij gedoemd als we uit het weeshuis kwamen om een dienstbodebaantje te nemen. Ja en ze hadden ons wat graag, want we waren gehoorzaam, we deden alles”. En de meisjes hadden werken geleerd: “Ik vind dat we ontzettend hard hebben moeten werken. We waren 12 jaar en we moesten dat hele gebouw helemaal schoonmaken. Iedere week moesten de lange gangen met de hand geschrobd worden en gedweild”.

Een van de vele verkleedpartijen, die regelmatig voor de kinderen werden georganiseerd.

Niet veel jaren later zouden alle kinderen het weeshuis aan de Hooftskade, naar later bleek voorgoed, verlaten. De Tweede Wereldoorlog maakte een abrupt einde aan de functie als weeshuis van het statige gebouw. De meidagen van 1940 werden nog aan de Hooftskade met angst doorgebracht, voor het grootste deel in de kelders.²⁵ Zij waren in der haast omgebouwd tot woon- en slaapverblijven. Ieder ‘groot meisje’ kreeg de verantwoordelijkheid voor één kleuter, die zij bij alarm in veiligheid moest brengen. Een groep van vijftientig jongens vormde een brandwacht. Nadat de capitulatie had plaatsgevonden herstelde het gewone leven zich weer enigszins, totdat in januari 1942 de mededeling van het departement van Justitie kwam, dat het weeshuis per 1 maart werd gevorderd.²⁶ Toen kreeg de Rijks Recherche Centrale haar onderkomen in het gebouw. De kinderen werden verspreid en kwamen na een tijdelijk verblijf in het weeshuis van Vlaardingen, het meisjeshuis te Delft en het Haags Tehuis voor onbehuisden aan de La Reyweg uiteindelijk terecht in een aantal villa's in Scheveningen en de grotere jongens op kasteel De Binckhorst.

*Vertrek van de wezen naar het
defilé ter gelegenheid van de
verloving van prinses Juliana
en prins Bernhard, 1936.
(foto Gompers, GA)*

*De weesmeisjes in hun
dagelijkse tenue.*

PROGRAMMA VAN DEN WEEZENAVOND

IN HET FEESTGEBOUW AAN
DE WILLEMSTRAAT OP VRIJDAG
24 APRIL 1936 's AVONDS 7.30 UUR

WEESHUIS DER NEDERD. HERV. GEMEENTE
AAN DE HOOFTSKADE TE 's-GRAVENHAGE

Programma

1. Opening
 2. Zang en spel der kleuters
Leider: Mev. J. den Boon
 3. „Lentebloemen”
Grote- en schoolmeisjes
Leider: de heer W. Hubert
Costumes: Mev. G. v. d. Vlerk
Hoofdpersonen:
Koningin Lente Annie van 't Hof
Fluiterkruid Riek Looy
Koning Winter Janna Lindhout
Prins Zonneschijn Apollonia Pauman
(Verklaring: zie pag. 2)
 4. „Voor goed genezen”
Tooneelstukje schooljongens. Leider: de heer P. J. Klaassen
- 1867 Pauze 1937
5. „Het Lied van den Arbeid”
Zang- en sprekkor: grote jongens en meisjes
Hoofdpersonen:
Arbeid Wim Petri
Lied Janna Lindhout
Ziener Wim van Bavel
Smid Rien Offers
Spinster Annie van 't Hof
Aan het orgel de heer B. van Amerongen
(Voor sprekkoren zie pag. 9)
 6. Sluiting

N.B. Voor vrienden van en belangstellenden in ons Weeshuis
bestaat er Vrijdag 5 November a.s., des namiddags van 3-6 uur,
gelegenheid het Weeshuis te bezichtigen.

Links:

Jaarlijks was er in deze periode
een feest in het verenigings-
gebouw aan de Willemstraat.
Programma van de weezen-
avond van 24 april 1936.

Feestprogramma bij het 70-
jarig bestaan van het weeshuis
aan de Hooftskade.

Toen in het voorjaar van 1943 Scheveningen geëvacueerd moest worden, trok de weeshuisbevolking verder het land in naar Hummelo. Daar vonden in kasteel Enghuizen 120 kinderen onderdak, totdat ook dit gebouw gevorderd werd en zij alleen of in kleine groepjes werden ondergebracht bij de Achterhoekse bevolking. Na de oorlog keerden de kinderen weer naar Scheveningen terug, waar ze, de grote jongens enkele jaren later, onderdak kregen in diverse villa's aan de Scheveningseweg.

Beelden uit mijn kinderjaren,
uit mijn jeugd, zo vrij en blij.
Trekken somtijd kalm en rustig,
uit vervlogen tijd - voorbij!
Ik denk nog dikwijls aan mijn dagen,
in het weeshuis doorgebracht.
Liefderijk was daar mijn verzorging,
nog mijn dank daarvoor gebracht!

Uit: *Oud-wezenkrant*, april 1938

Daarmee was het gebouw aan de Hooftskade voorgoed verlaten door de wezen. Een bewogen tijdperk aan de Hooftskade werd afgesloten. De meeste mensen, die hier opgroeiden, kijken nog met een zekere nostalgie terug naar hun kinderjaren in dit weeshuis. Ze ontmoeten elkaar dankzij de inspanningen van de Vereniging van Vrienden van het Haags Hervormd Weeshuis, die in 1983 werd heropgericht, nog regelmatig. De onderlinge hechte band leidde in 1901 al tot een oprichting van een dergelijke vereniging: de Broederband.²⁷ Er werden regelmatig bijeenkomsten gehouden en een jaarlijks feest georganiseerd. Uit de contributie werden ook uitkeringen gegeven aan langdurig zieke leden. In

latere jaren gaf men ook een eigen orgaan uit. Dit is, met een onderbreking in de oorlogsjaren, tot in de jaren vijftig verschenen. Uit de activiteiten vloeide ook de oprichting van een 'Oud-wezen'koor in 1938 voort. Een van de hoogtepunten van het jaar was en is voor de voormalige weeshuisbewoners het samen kerstfeest vieren. Men doet dit tegenwoordig in de Lukaskerk aan het Om en Bij, de voormalige diaconale bakkerij. Dan worden weer de verhalen opgehaald van hoe het vroeger in het weeshuis ging. De kerstboom, die met eerste advent op de trap bij de vestibule werd geplaatst en waarin dagelijks tot 25 december een nieuw kaarsje werd ontstoken. Eind jaren dertig verscheen ook een grote adventskrans in de hal tussen de pilaren. Op de kerstdag zelf was het groot feest, dat werd gevierd in de kerkzaal met een preek van de directeur, de weesvader en bijdragen van de weeskinderen zelf. Aan beide zijden van de preekstoel stond een kerstboom. De een met witte ballen en de ander met rode. Tot slot was er een bijeenkomst voor de werkjongens en -meisjes samen!: een gezellig avondje. Het was een van die spaarzame gelegenheden, dat jongens en meisjes in het huis bij elkaar kwamen - wel onder toezicht!

Van weeshuis tot kinderhuis

Na de bevrijding werd het gebouw aan de Hooftskade door de Rijksgebouwendienst niet vrij gegeven. Dat betekende dat de reeds in de oorlogsjaren betrokken Scheveningse villa's weer aan het grootste deel van de voormalige weeshuisbevolking onderdak moesten bieden. Onder de poëtische namen Anemoon, Klaproos, Zonnebloem en Klavertje Vier gingen de villa's schuil, die achtereenvolgens door de grotere meisjes, de schoolmeisjes, de schooljongens en de kleuters en tot slot de directie en de administratie aan de Scheveningse weg 78a-b, 68, 66 en 78 werden bewoond. De grotere

Eén van de villa's van het
Hervormde weeshuis aan
de Scheveningse weg nr. 68.
(foto Dienst REO)

Villa van het Hervormde weeshuis aan de Scheveningse weg tijdens een actie voor betere woonomstandigheden in het tehuis. (foto Dienst REO)

jongens bleven nog tot eind jaren vijftig in het kasteel De Binckhorst. Vandaar vertrokken ze in 1958 naar de villa 'Dalvey' aan de Badhuisweg 133. De regenten hadden met deze situatie geen vrede en wilde een nieuw weeshuis laten bouwen. Hiervoor werden plannen gemaakt en getuige een tekening in de *Oud-Wezenkrant* uit die jaren moest ook dit gebouw een grootschalig complex worden. In deze nieuwbouw zouden naast een weeshuis ook een tehuis voor werkende jongeren en een observatiehuis worden ondergebracht. Bijna was het ervan gekomen, de toestemming van de gemeente voor een stuk grond aan de Loevesteinlaan was reeds gegeven, maar de rijksoverheid trok op het laatste moment haar eerder gedane financiële toezegging in en het 'grootse bouwplan', viel 'deerlijk in duigen'.²⁸ Daarmee lijkt tevens een eind te zijn gekomen aan het idee van een grootschalig gebouw. Langzamerhand werd afgezien van deze wijze van gestichtsverpleging en werd gekozen voor verzorging in kleinere groepen, ondergebracht in paviljoens. Gezien de behuizing hoefde dit geen problemen op te leveren, zij het dat de villa's niet echt waren verbouwd en eigenlijk slechts een tijdelijke

Oud-wezencomité in de jaren vijftig ten huize van de familie Wiersma.

Vaandel van de 'Oudweezen-vereeniging Zanglust' opgericht in 1938. (Stichting Haags Hervormde Kindertehuizen, foto Dienst REO)

Lidmaatschapskaart van de Vereniging van vrienden van het Haags Hervormd Weeshuis.

Oud-wezenavond in september 1938 op de 'meisjesbinnenplaats'. (GA)

Alle correspondentie betreffende O.W.K. te zenden naar: Directeur Weeshuis, Dode Scheveningscheweg 78, 's-Gravenhage. - Telefoon 505-967.

Adreswijzigingen en aanvragen
om toezending van O.W.K. te
richten tot de Secr. van het
Verkeersbureau, de Heer J. Hula-
horst, Alard Piersonlaan 123

Begin jaren zestig ging het weeshuis samen met het Haags Doorgangshuis (Hugo de Grootstraat), de Stichting 'De opstanding en het leven' (Laurens Reaelstraat) en het kindershuis Nieuw-Voordorp in Voorschoten op in de Stichting Haags Hervormde Kinderhuizen. De stichting is nu gevestigd aan de Duinweg.

*Kerstviering op de avond
van 24 december 1934 in de
hal en het trappenhuis. (GA)*

Prentbriefkaart uit de jaren vijftig met de diverse gebouwen van het Haags Hervormd Weeshuis.

Noten

1. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1313. (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA))
2. *Dagblad voor Zuid Holland en 's-Gravenhage*, 6 november 1867, p.2.
3. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1299. (GA)
4. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1313, notulen vergadering 8 november 1867. (GA)
5. *Reglementen voor de Diaconie-gestichten der Nederduitsch Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage*, Den Haag, 1868.
6. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1299, notulen vergadering regenten 8 januari 1869. (GA)
7. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1299, notulen vergadering regenten 4 december 1868 en 23 december 1869. (GA)
8. Bibliotheek gemeentearchief van 's-Gravenhage, stukken betreffende bouw, inrichting en gebruik weeshuis.
9. *Herdenking van het 25 jarig bestaan van het weeshuis der Ned. Herv. Gemeente te 's-Gravenhage*, Den Haag, november 1892.
10. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1860. (GA)
11. Interview J.J. Havelaar met mw. E. Nieuwenkamp-Kranenburg, die van 1910 tot mei 1920 in het weeshuis verbleef, 23 januari 1992.
12. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1861. (GA)
13. *Gemeenteverslag* 1870, bijlage 'Godshuizen (niet zijnde ziekenhuizen of geneeskundige gestichten voor krankzinnigen), behorende tot de instellingen van weldadigheid, bedoeld bij litt. b en c van art.2 der armenwet'.
14. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1857. (GA)
15. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1321. (GA)
16. Interview J.J. Havelaar met mw. E. Nieuwenkamp-Kranenburg, 23 januari 1992.
17. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1857. (GA)
18. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1833, 1836 en 1362. (GA)
19. Interview J.J. Havelaar met mw. E. Nieuwenkamp-Kranenburg. Haar broertje werd om deze reden verwijderd uit het weeshuis.
20. Voor deze paragraaf is gebruik gemaakt van diverse interviews met voormalige weeshuisbewoners, t.w.:
Interview J.J. Havelaar met mw. R. de Knijf-Van Beek (1929-1937), mw. B.P. Krul (c.1929-1940), mw. J. Lunenburg (1920-1938) en dhr. A.J. van der Spek (c.1936-1940), 24 januari 1992. (tussen haakjes de jaren dat men in het weeshuis verbleef)
Interview J.J. Havelaar met dhr. J.G. Santema, 21 januari 1992. Verbleef in het weeshuis van 1933 tot in 1942.
21. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr. 1365, rapport van 1930. (GA)
22. Archief van de diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.1365. (GA)
23. H. Wiersma, *Bont verleden. Boeiend heden*, Den Haag 1960.
24. Interview J.J. Havelaar met dhr. J.G. Santema, 21 januari 1992.
25. *Kontaktorgaan Vereniging 'Vrienden van het Haags Hervormd Weeshuis'*, jrg.4, 1987, nr.2.
26. H. Wiersma, o.c., Den Haag 1960, p.40.
27. W.J. Holl, "Weeskinderen in Den Haag", *Ons Den Haag gister en vandaag*, jrg.2, 1987, nr.2, p.27.
28. *Jaarverslag Haags Hervormd Weeshuis*, 1951, p.5.
29. Interview J.J. Havelaar met dhr. A. Boehlé, voormalig directeur Diaconie weeshuis en eerste directeur van de Stichting Haagse Hervormde Kinderhuizen.
30. *Jaarverslag Haags Hervormd Weeshuis*, 1951, p.13.
31. Interview J.J. Havelaar met dhr. A. Boehlé, voormalig directeur Diaconie weeshuis en eerste directeur van de Stichting Haagse Hervormde Kinderhuizen.

Tekening van het weeshuis uit
1957.

Het weeshuis aan de Hooftskade na 1942

Kantoorgebouw

Op 1 maart 1942 werd het weeshuis gevorderd door de Rijksgebouwendienst. In het gebouw werd de Rijks Recherche Centrale gevestigd, een afdeling van het departement van Justitie, die in de oorlog een slechte reputatie had. Hier vonden onder meer verhoren plaats. Om de gevangenen tijdelijk onder te brengen werden op de zolder cellen gemaakt. Nog tijdens de oorlog werd voor het pand een officieel huurcontract tussen de eigenaar, de Hervormde diaconie en de Rijksgebouwendienst afgesloten.¹ Na de oorlog liep dit contract door. Dit is waarschijnlijk een van de redenen waarom de weeskinderen hier niet meer terug keerden. Mogelijk zal ook uit oogpunt van de toen geldende normen van kindertehuisverzorging het sterk verouderde gebouw niet meer aantrekkelijk zijn geweest.

De Rijksgebouwendienst gebruikte het complex als kantoorgebouw van 1945 tot 1990. Het functioneerde als een soort doorgangshuis voor rijksdiensten, die een tijdelijk onderkomen behoefden. In de loop der jaren kende het gebouw twee hoofdgebruikers: het Voedselbureau en latere opvolgers van het ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening dat van 1946 tot 1972 hier was gevestigd en vanaf 1973 de afdeling Waterhuishouding en Waterbeweging van Rijkswaterstaat.² Daarnaast waren ook andere kleinere afdelingen van rijksdiensten hier gehuisvest. Het bureau Werving van het ministerie van Defensie gebruikte van 1951 tot 1974 enkele kamers, het bureau Rehabilitatie Indische oorlogsslachtoffers was er van 1957 tot 1974 gevestigd. Ook enkele afdelingen van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Economische Zaken gebruikten gedurende enkele jaren het gebouw.

In 1951 werd door de diaconie een poging gedaan om het pand aan de Rijksgebouwendienst te verkopen. Op basis van een taxatierapport uit 1942, dat een waarde

van f 681.000,- vermeldde, werden enkele 'vrijblijvende' gesprekken gevoerd. Men kon kennelijk niet tot overeenstemming komen, want het huurcontract werd verder voortgezet.

De laatste dienst, die hier was gevestigd was de dienst Getijdewateren van Rijkswaterstaat.³ In 1973 betrok de directie Waterhuishouding en Waterbeweging het gebouw, een wetenschappelijke afdeling, die zich richtte op onderzoek op dit gebied. Deze dienst was tot dan verspreid over een aantal lokaties in Den Haag. Het weeshuiscomplex werd in kleinere eenheden opgesplitst, zodat adequate kantoorruimten ontstonden. In de voormalige keuken van het weeshuis werd de berichtenkamer, het commandocentrum, gevestigd. Van hieruit moest bij watersnoodrampen in Nederland leiding worden gegeven aan de diverse operaties. Vanuit Hooftskade 1 werden ook bij ruw weer de te verwachten hoogwaterstanden aan de waterschappen gemeld, zodat zij eventueel dijkbewaking konden instellen. In het totaal werkten er hier toen zo'n 170 ambtenaren. Gezien de belangrijke functie die in het gebouw was ondergebracht, moest het optimaal worden beveiligd. In de jaren zeventig vormde dit, in deze toenmalige sanerings-

De hal aan de Hooftskade.

wijk, geen geringe opgave. Ondanks deze situatie, die veel kosten met zich mee bracht, werd het gebouw geschikt gemaakt voor de nieuwe functie en volgde een verbouwing. Deze kwam begin jaren tachtig gereed. Niet veel jaren later verhuisde de dienst naar het hoofdgebouw van Rijkswaterstaat. In december 1989 verlieten de laatste ambtenaren het weeshuis aan de Hoofstkade.

Huurcontract opgezegd

Het huurcontract met de Rijksgebouwendienst, dat de diaconie voor het laatst in 1973 had afgesloten, bevatte een passage waarin met wederzijdse instemming de overeenkomst met steeds vijf jaar werd verlengd.⁴ In 1987 had de Rijksgebouwendienst te kennen gegeven voortaan een periode van een jaar aan te willen houden. Voor de Hervormde diaconie betekende dit dat zij uit moest gaan kijken naar een nieuwe bestemming van het gebouw. Het betekende ook een onverwachte financiële tegenvaller aangezien de huur een essentiële bijdrage moest leveren aan de juist in die tijd uitgezette nieuwe beleidsvoornemens op diaconaal gebied in Den Haag. Kort na de mededeling van de Rijksgebouwendienst werden door de diaconie de eerste stappen gezet om het weeshuis van de hand te doen. In eerste instantie werd er uitgebreid gesproken met de gemeente, waarmee een goede relatie bestond. Deze gesprekken verliepen nogal traag en intussen werd het gebouw door de gemeente op de monumentenlijst geplaatst. Deze stap werd vermoedelijk gezet om eventueel sloop te voorkomen. De plaatsing op de monumentenlijst werd ingegeven door de "exemplarische waarde" die het gebouw had als het "laatst overgebleven en goed bewaard gebleven liefdadigheidsgesticht uit de negentiende eeuw in Den Haag".⁵ Daarbij speelde ook de stedenbouwkundige functie een belangrijke rol.

Naarmate de tijd verstreek ging men ertoe over om ook langs andere kanalen het gebouw 'te slijten'. Diverse onroerendgoedmaatschappijen werden benaderd, echter zonder resultaat. Tevens werden ideeën ontwikkeld om in het gebouw een bedrijvent centrum te vestigen. Ook werd gekeken of de diverse diaconale diensten hier niet onder te brengen waren, maar het pand was hiervoor te groot.

Op initiatief van de diaconie en de maatschappij Wilma-bouw werd uiteindelijk in 1989 een bouwplan ontwikkeld voor circa negentig woningen in de sociale huur-sector.⁶ De woningbouwvereniging Patrimonium was in principe bereid om mee te werken. Het architectenbureau Groep 5 uit Rijswijk ontwierp een plan waarin de oude bebouwing deels werd opgenomen. Oud en nieuw

vonden aansluiting door een glazen passage, die zichtbaar moest worden vanaf de Koningstraat. Over het plan werd uitgebreid onderhandeld met de gemeente, maar men kwam niet tot overeenstemming. De gemeentelijke achtte de koopprijs te hoog en daarmee was dit initiatief mislukt. Naarstig werd verder gezocht om een alternatief te vinden. De dreigende loodzware last van een immens en sterk verwaarloosd gebouw moest worden afgewend. Toch leverden de in de loop der tijd opgebouwde contacten tenslotte een serieuze kandidaatkoper op. Op 22 december 1989 werd een voorlopig koopcontract met Onniré Projektontwikkeling bv gesloten, enkele maanden later gevolgd door een definitieve overeenkomst. Daarmee werd het voortbestaan, zoals later zou blijken, van dit weeshuisgebouw verzekerd. In de maanden die hierna volgden werd een ambitieus plan ontwikkeld waarover in het navolgende met betrekking tot de totstandkoming en de uitvoering zal worden ingegaan.

Noten

1. Archief diaconie van de Hervormde gemeente, bnr.133, inv.nr.2018, huurcontract 28 september 1944. (Gemeentearchief van 's-Gravenhage (GA))
2. Telefonische informatie van dhr. H. Ziekerman van de Rijksgebouwendienst, 18 februari 1992.
3. Telefonische informatie van de toenmalige directeur van deze dienst de heer drs E.P. de la Parra, 7 februari 1992.
4. Interview J.J. Havelaar met dhr. G. Korving van de diaconie van de Hervormde gemeente, 12 februari 1992.
5. H.P.R. Rosenberg, "Monumentenzorg in Den Haag in 1988", jrb. *Die Haghe* 1989, p.242.
6. *Kontaktorgaan Vereniging Vrienden van het Haags Hervormd Weeshuis*, jrg.7, nr.1.

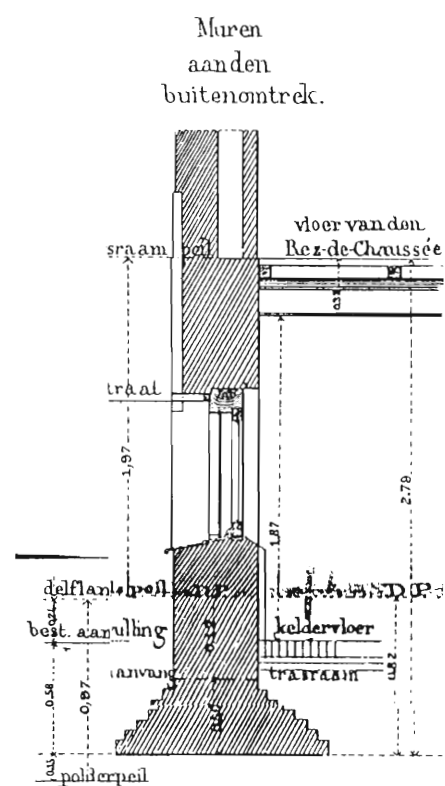
Bastion le Roi

ing. C.J. Doornenbal, architect
C.L.M. Hiddes*

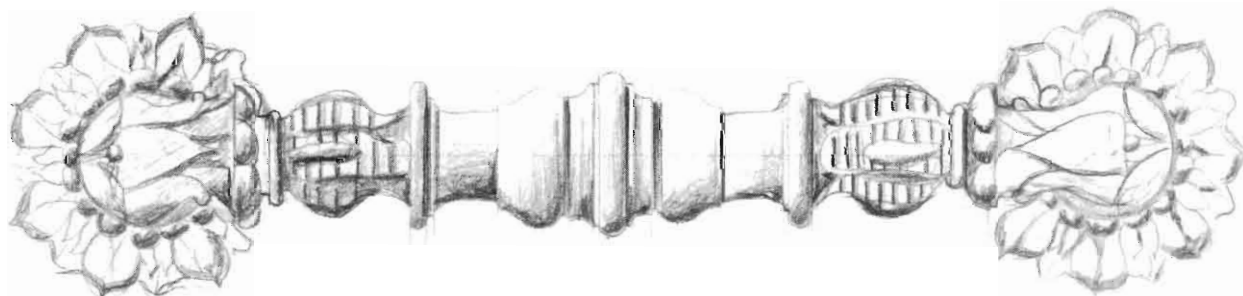
* Medewerking verleende ing. H.F. Wijnman

Een van de kleine binnen-
hoven na de restauratie.

Detail van de fundering zoals
op de oorspronkelijke tekenin-
gen staat aangegeven. (GA).

Handgreep van een deur van
de hoofdentree, daterend uit
de bouwtijd.
Tekening: M. de Koning, archi-
tektenburo Rappange bv.

Bastion le Roi: appartementen in een monumentaal gebouwencomplex

Aan de Hoofthoofdskade in Den Haag, aan de rand van het centrum, wordt het voormalige weeshuis van de Diaconie der Hervormde gemeente aan een grootschalige renovatie onderworpen, om eind 1992 als een riant onderkomen te kunnen dienen voor 84 huishoudens.

Het gebouw, dat stamt uit de jaren zestig van de vorige eeuw, heeft zijn historische waarde bewezen en is inmiddels geplaatst op de gemeentelijke monumentenlijst.

Nadat het gebouwencomplex zijn functie als opvang voor wezen verloren had, deed het tijdens de Tweede Wereldoorlog dienst als onderkomen voor de Wehrmacht. In dit verband is het vermeldenswaard dat er op een muur van een van de zolders teksten van onderduikers staan geschreven, gedateerd in 1942.

Na de oorlog, van 1952 tot december 1989, was het pand onder meer in gebruik als kantoor bij Rijkswaterstaat. Het gehele complex was nog altijd in eigendom bij de diaconie der Nederlands Hervormde gemeente, maar deze had inmiddels te kennen gegeven het eigendom te willen vervreemden.

Eind 1989 heeft Onniré Projectontwikkeling b.v. te Willemstad overeenstemming bereikt over de aankoop. Door de nieuw te ontwikkelen plannen diende het gebouwencomplex een metamorfose te ondergaan van verwaarloosde kantoren tot hoogwaardige woningen. Dit om te anticiperen op de trek naar de steden, die medio jaren tachtig in gang is gezet en waarop ook welbewust wordt ingespeeld door de plaatselijke overheden in het Randstedelijk gebied.

In verband met haar kennis en ervaring op het gebied van grootschalige renovaties is contact gezocht met de Haagse vestiging van Architectenburo Rappange b.v. uit Amsterdam, die desgevraagd het plan heeft voorbereid en uitgewerkt.

Gesitueerd tussen het Oude Centrum en de Schilderswijk, zal "Bastion le Roi" een aantrekkelijk woonklimaat kunnen bieden aan hen die nabijgelegen grootstedelijke voorzieningen op prijs stellen.

Om enige mate van beslotenheid te creëren projecteert de architect, de heer C.J. Doornenbal van Architectenburo Rappange, als begrenzing van het van oor-

sprong deels open binnengebied een poortgebouw dat uiteraard qua massa en verhoudingen past in de omliggende historische bebouwing. Hierin worden, verdeeld over drie lagen, zes appartementen gerealiseerd. Bovendien wordt onder het centrale binnengebied een parkeergarage aangelegd, met ruimte voor 59 afsluitbare garageboxen.

De layout van het complex berust op een carrévormig grondplan. Dat biedt de mogelijk veel aandacht te besteden aan de groenwaliteit, van met name het ingesloten binnengebied. Deze ruimte zal, naar ontwerp van Bureau voor tuin- en landschapsarchitectuur H. Weijtjens te Gouda, als parktuin gestalte krijgen.

Het gehele project wordt uitgevoerd door Dickhoff Bouw b.v. te Rotterdam.

Behoud van het historische gebouw

Het voortbestaan van historische gebouwen is alleen dan gegarandeerd indien zij een goede en vooral passende bestemming krijgen of kunnen behouden. Vaak wordt kwalitatief goede bebouwing slechts om reden van functieverlies gesloopt.

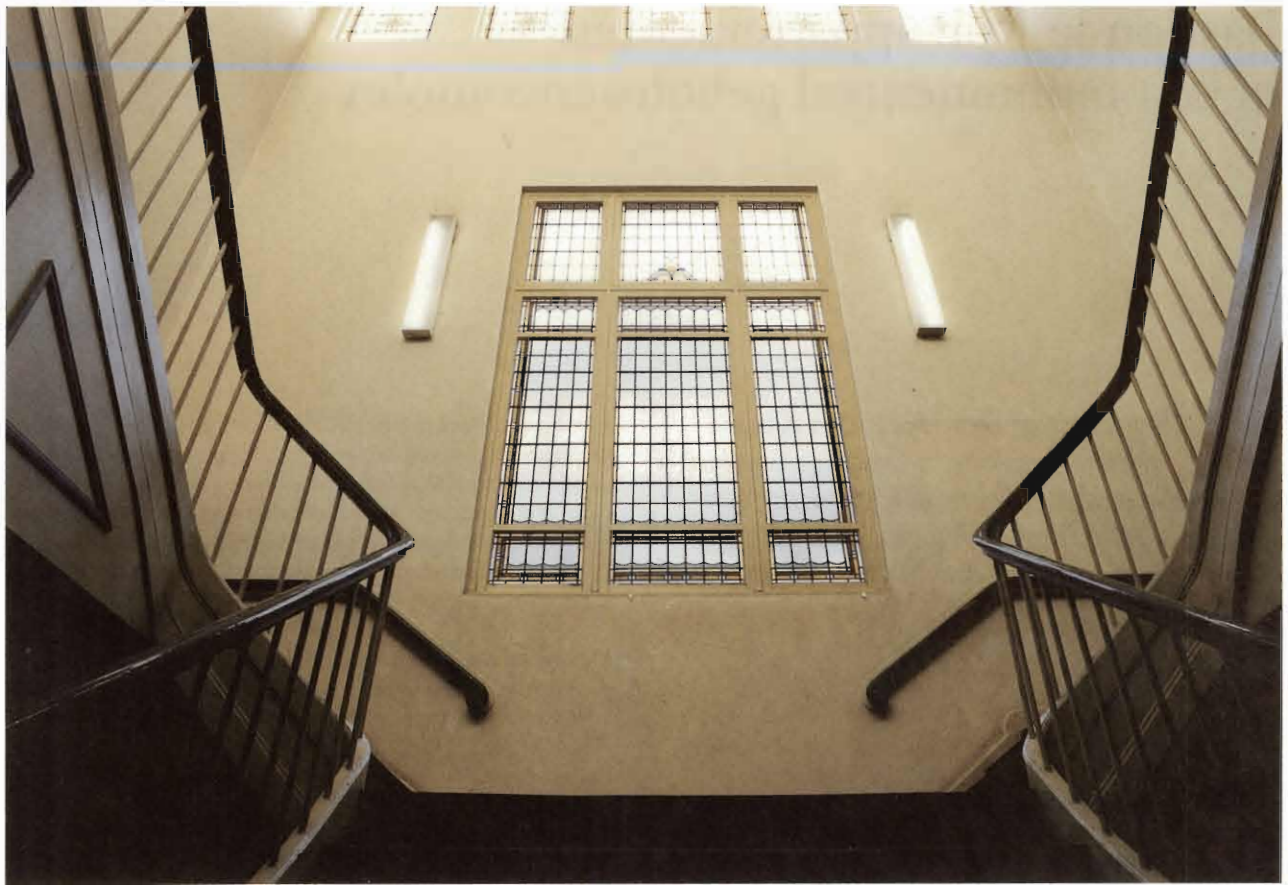
Natuurlijk vraagt het enig voorstellingsvermogen om zich een ander gebruik van een gebouw in te denken, maar het eindresultaat is vaak aantrekkelijker dan wat ter plaatse met nieuwbouw gerealiseerd zou kunnen worden. Zo ook bij "Bastion le Roi".

We hebben hier met een degelijk en goed onderhouden gebouw te maken. Ten aanzien van de fundering blijkt uit archiefonderzoek dat in het verleden grondverbetering toegepast is en onderzoek van de fundering heeft aangetoond dat deze in een goede staat verkeert.

Het gehele complex omvat een hoofdgebouw met twee vleugels. Het hoofdgebouw zelf bestaat uit twee achter elkaar gelegen bebouwingsstroken, die door dwarsverbindingen drie kleine binnenhofjes insluiten.

Van de linker vleugel, gelegen aan de Koningstraat, rest nog slechts een deel. Wegens een afnemend aantal wezen is in de jaren twintig het grootste deel van deze vleugel gesloopt. In dezelfde periode is van de rechter vleugel de kap verwijderd en vervangen door een plat dak.

Het gebouw heeft, door zijn grondvorm en van oorsprong symmetrische opbouw in een neo-classicistische bouwstijl, een robuust en bijna kazerneachtig uiterlijk, waarbij de nieuwe benaming "Bastion" wel past.

*De centrale hal is voor zoveel mogelijk woningen de entree van het gebouw geworden.
(foto: Ernest Annyas, Amsterdam)*

Gedeelte van de nieuwe trap in de monumentale hal aan de Hooftskade.

Bij het ontwerpen van de appartementen hadden we te doen met alle aanwezige gevels, kappen, vloeren, en binnenmuren. Het is belangrijk daarvan de hoofdstructuur in tekeningen vast te leggen met weglating van de niet-dragende en lichte wanden. Deze hoofdstructuur is uiteindelijk het stramien, waarbinnen gewerkt moest worden. Daarnaast is het van essentieel belang dat tevens de ruimtelijke kwaliteit vastgelegd wordt. Door de rommel heen zoeken naar authentieke sfeer en elementen die gehandhaafd zouden moeten worden. Zo heeft de centrale hal een bijzondere allure en zijn de overige trappehuizen, de binnenhofjes, de raampartijen en de hoge verdiepingen, één voor één belangrijke details die moeten blijven bestaan.

Bij het maken van bouwkundige plannen voor een bestaand gebouw kun je niet starten met een vaststaand programma van eisen. Dit moet tijdens het ontwerpproces ontstaan, zodat het afgestemd kan worden op de mogelijkheden van het gebouw.

Na de inventarisatie van het gebouw is er een aantal uitgangspunten vastgelegd:

1. Zoveel mogelijk gebruik maken van bestaande trappehuizen.
2. Zo min mogelijk openbare binnengangen maken, bestaande gangen opdelen, de trappehuizen via de buitenruimten toegankelijk maken.
3. De monumentale hal aan de Hooftskade moet voor zoveel mogelijk woningen de hoofdentree worden.
4. De binnenhoven "opschonen", zodat daar een aantrekkelijke buitensfeer kan ontstaan.
5. Parkeren ondergronds, zodat er een aantrekkelijk woonklimaat op het grote binnenterrein kan ontstaan.
6. De hogere verdiepingen benutten door het aanbrengen van entresols.
7. De kapverdieping op de lange vleugel weer herbouwen.
8. Het monumentale karakter van het gebouw behouden.
9. Het gebouw aan het grote binnengebied een gezicht geven.

Markt

Voorafgaande aan de aankoop, maar ook in latere stadia zijn er diepgaande marktonderzoeken gepleegd. Er is aan de hand van deze onderzoeken uitgebreid gesproken over het eindprodukt, de kwaliteit en het prijsniveau. Tijdens deze onderzoeken is geconstateerd, dat in Den Haag geen vergelijkbare projecten in de koopsector zijn gerealiseerd. Daarnaast waren de geconsulteerde marktdeskundigen, makelaars, niet bepaald positief over de lokatie aan de rand van de Schilderswijk, nabij het Oude Centrum.

Discussies hebben er toch toe geleid, dat er een project-kwaliteitsbeschrijving in relatie tot een verkoopprijs werd geformuleerd.

Uitgangspunten waren:

Prijsniveau

afhankelijk van oppervlakte
f 135.000,- tot f 172.000,- v.o.n.

Doelgroepen

mensen, die nadrukkelijk in hun maatschappelijk leven georiënteerd zijn op de stad. De leeftijden van deze groepen liggen tussen de 25 en 35 jaar en 45 jaar en ouder. Zij hebben in het algemeen een samenlevingsvorm zonder kinderen.

De nieuw gemaakte kapverdieping op de lange vleugel van het gebouw.

Buitenomgeving

het gebouw moet zijn monumentale vormgeving behouden. De binnengebieden moeten op een zodanig kwaliteitsniveau worden aangelegd, dat de positieve uitstraling nog versterkt wordt. De aanwezige patio's dienen een beslotenheid te waarborgen.

Binnenomgeving

de belangrijke elementen, als centrale entreehal en bestaande trappehuizen dienen zoveel mogelijk gehandhaafd te blijven.

De appartementen hoeven in oppervlakte niet allemaal gelijk te zijn.

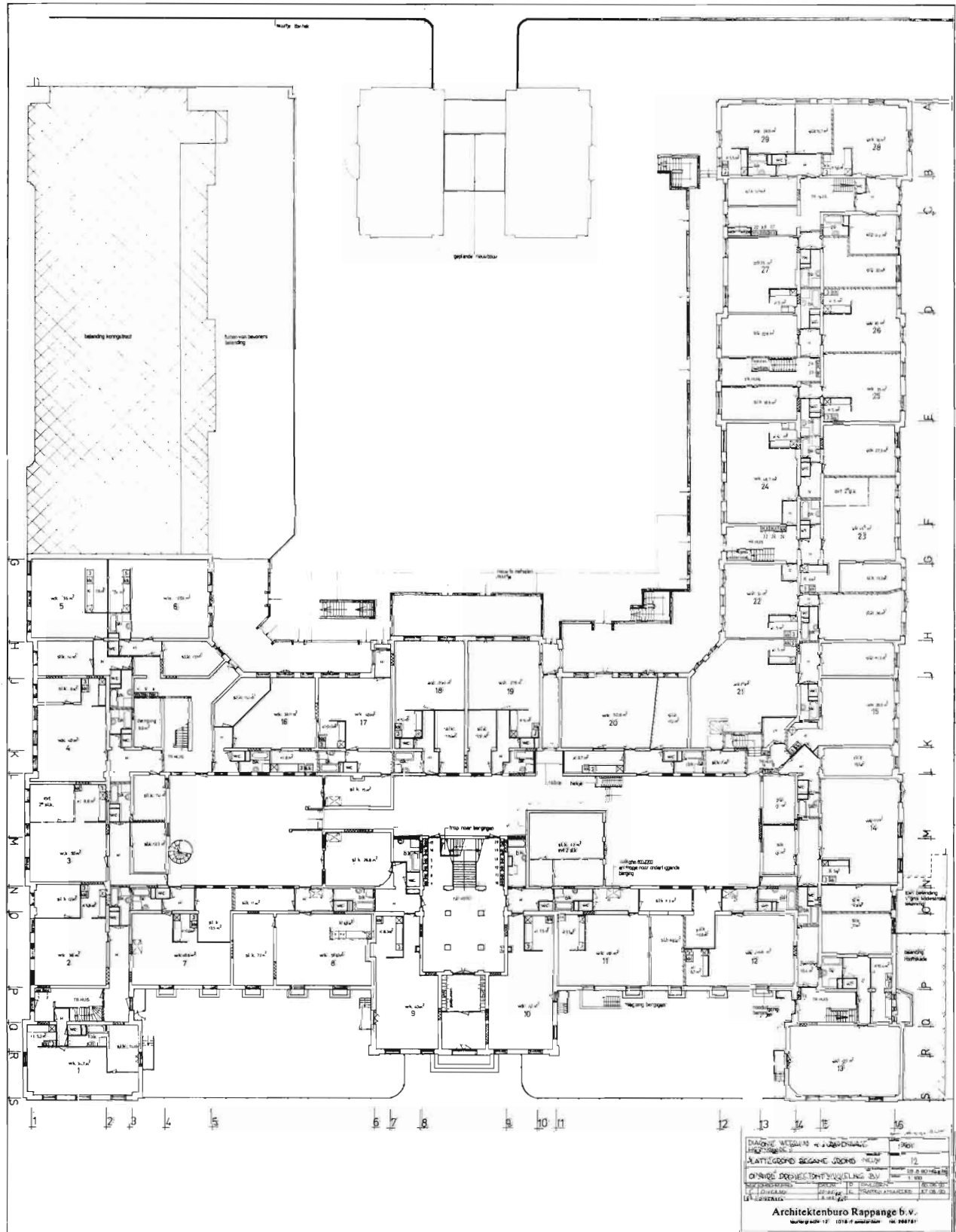
Daarnaast dienen de hoge ruimten door middel van entresols een aantrekkelijk en bijzonder woonklimaat te krijgen.

Verkoopcampagne

Begin november 1990 is de verkoop gestart door middel van grootschalige advertenties en een gedetailleerd actieplan van het reclamebureau.

Om de appartementen onder de aandacht van het koperspubliek te brengen en daarnaast inzage te geven op welke wijze de appartementen kunnen worden ingericht e.q. vormgegeven, is gekozen voor de verkoop door middel van een volledig ingerichte modelwoning direct naast de hoofdentree. Om een representatief beeld te geven waren de voortuinen geheel aangelegd.

Plattegrond van de begane-
grond na de restauratie.

Deze op de consument gerichte verkoopcampagne had succes. Het eerste weekend was de opkomst groot, de eerste indruk bij de bezoekers was zeer positief. Het is niet alleen bij een eerste indruk gebleven: half februari 1991 was al ca. 50% van de appartementen verkocht en kon opdracht gegeven worden tot voorbereiding van de uitvoering.

Uitgangspunten voor ontwerp en uitvoering

- Door de verdiepingshoogte, meer dan 4 meter, kunnen in een groot aantal appartementen entresols worden aangebracht. Hierdoor ontstaat een bijzonder belevingseffect.
- Door deze mogelijkheden kunnen de individuele bewoners c.q. eigenaars van de appartementen naar hartelust indelen.
- De wijze van indelen geeft de appartementen een ruim karakter: oplopend van 58 m² tot 131 m², gemiddeld 95 m².
- Op de parterre zijn 29 appartementen gesitueerd, 30 op de tweede laag en 19 onder de kap.
- De appartementen kunnen worden bereikt, nadat men de centrale monumentale hoofdentree is gepasseerd, via semi-openbare loopcorridors.
- De meeste appartementen hebben een terras, een dakterras of balkon, soms met fraaie naar binnen draaiende hoge deuren en met uitzicht op de binnenterreinen. Op de parterre beschikt men over een tuin, meestal met een terras en aan de Hooftskade afgescheiden van de openbare weg door een sierlijk smeedijzeren hekwerk.
- In de kelder onder het centrale deel zijn voor de appartementen afsluitbare bergingen te vinden.
- De isolaties ten behoeve van geluidwering en warmte zijn voornamelijk aan de binnenzijde aangebracht, bij vensters door middel van voorzetramen en bij dunne buitenmuren door voorzetwanden.
- "Bastion le Roi" is op het stadsverwarmingsnet aangesloten, waarop elk appartement een individueel bemeterde aansluiting heeft.
- In de behoefte aan warm tapwater wordt voorzien door een individuele, energiezuinige elektrische boiler met een capaciteit van 120 liter.
- Keukens, badkamers en toiletten zijn op een gebalanceerd ventilatiesysteem aangesloten, dat is uitgerust met een warmteterugwin-unit.

Alle appartementen zijn verschillend van oppervlakte en woonstijl. Een entresol, vormgegeven naar ideeën van de koper.

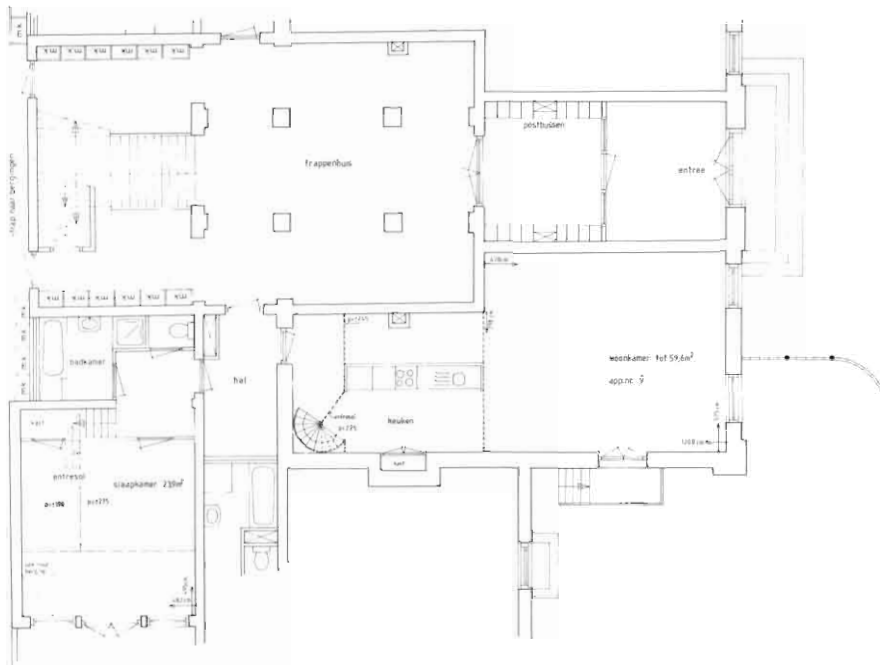
Ontwerp

Na het vaststellen van de uitgangspunten kon onderzocht worden hoe de woningen het best in de bestaande structuur ingepast zouden kunnen worden. Daaruit kwam naar voren, dat wij de badkamers, hallen en kleine slaapkamers in de voormalige gangen konden situeren, zodat leidingschachten rioleringen en andere leidingen een efficiënte plaats konden krijgen.

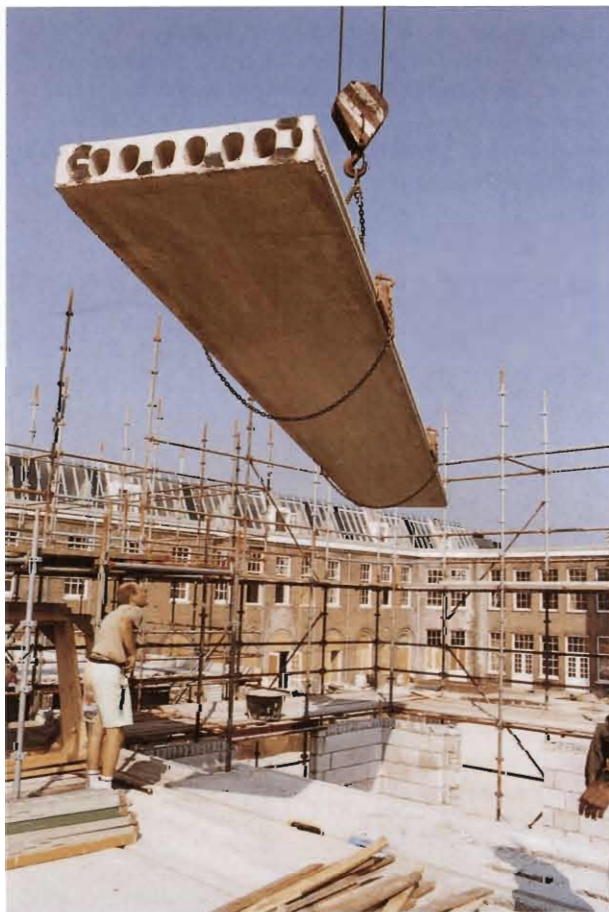
Door de bouwdiepte van de voormalige slaap- en werkruimtes, met slechts aan één zijde ramen, leende het gebouw zich het meest voor 2- en 3-kamerwoningen met een grote woonkamer en open keuken.

De woningen konden op deze wijze met minimale ingrepen in de hoofdstructuur ingepast worden. Het aantal woningen dat op deze manier in het gebouw gerealiseerd is, bedraagt 78. Zij hebben een gemiddelde oppervlakte van 95 m².

Plattegrond van een van de 84 woningen. Alle appartementen zijn verschillend.

Het aanbrengen van de verdiepingsvloer in het poortgebouw.

De bouw van de parkeergarage. Het parkeren gebeurt onder de grond, zodat er een aantrekkelijk binnenterrein kan ontstaan.

Alle appartementen zijn verschillend van oppervlakte en woonsfeer. De appartementen op de begane grond en eerste verdieping hebben een plafondhoogte van 405 cm., waardoor de mogelijkheid aanwezig is om een entresol, als een tussenverdieping, aan te brengen. De entresol levert naast een ruimtelijke kwaliteit een extra vloeroppervlakte op, die geschikt is als werk- of logeer-ruimte, of om je eigendommen, bijvoorbeeld boeken, op een aantrekkelijke manier op te bergen. De woningen in de kap hebben weer een heel andere sfeer. Bepalend hiervoor zijn de houten spanten, het glazen dakvlak en de driehoekige ramen in de geveltympanten.

Aan de achterzijde, buiten het terrein van het Bastion, bevindt zich een plein, dat als speelterrein in gebruik is. Het voormalig weeshuis was door middel van een betonnen schutting en struiken van het plein afgezonderd.

Tekst, gevonden in de voormalige ziekenboeg.

Om het Bastion een relatie te geven met het plein is besloten om door een stukje nieuwbouw het gebouw ook een gezicht naar dit plein te geven en op deze wijze de gevelwand aan het plein af te maken. De opzet daarbij was niet de tuin af te scheiden van het plein, maar hem door de nieuwbouwmassa een enigszins besloten karakter te geven. Dit heeft geresulteerd in twee nieuwbouwblokken. Zij zijn met elkaar verbonden door een glazen kap in de vorm van de recht hiertegenover liggende tympaan van het hoofdgebouw. Tezamen vormen zij het zogenaamde poortgebouw met daarin zes aantrekkelijke woningen.

Onder het poortgebouw en het grote binnenterrein bevindt zich een parkeergarage met daarin 59 garageboxen. De inrit hiervan is aan de Koningstraat gelegen. Door deze parkeervoorziening blijft de tuin gevrijwaard van auto's en biedt hij de bewoners een rustig woonklimaat in het centrum van Den Haag.

Uitvoering

Begin februari 1991 is aan de zijde van de Koningstraat gestart met de sloopwerkzaamheden door aannemersbedrijf Dickhoff Bouw b.v. te Rotterdam. Deze werkzaamheden bestonden uit het verwijderen van de overbodige indelingen, van de verlaagde plafonds, en van de c.v., electriciteits- en waterleidingen. Ook werden in deze beginfase alle nieuwe doorbraken in de bouwmuren gemaakt.

Door de sloopwerkzaamheden kwam er een stukje geschiedenis aan het licht. In de hal op de beganegrond kwam na het verwijderen van de houten betimmering een zwart marmeren plaat te voorschijn met in vergulde letters de reeds eerder vermelde tekst:

LAAT UWE WEEZEN ACHTER EN IK ZAL
VOOR HUN LEVEN ZORGEN, ZEGT DE HEER.

Jeremia 49 vs 11. Den 5e november 1867, werd dit weeshuis
Gode gewijd en door de kinderen betrokken.

Er zijn meer teksten in het gebouw aangetroffen, onder andere in de voormalige ziekenboeg de spreuk:

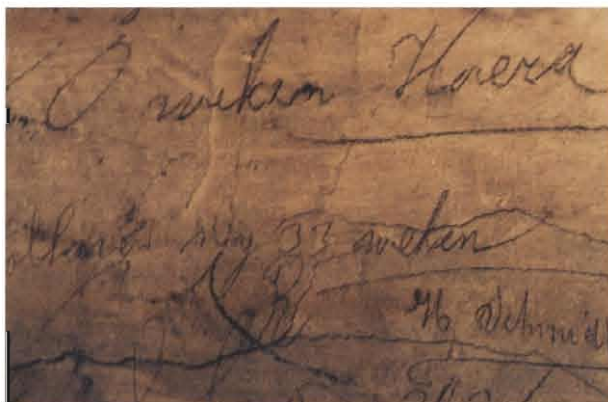
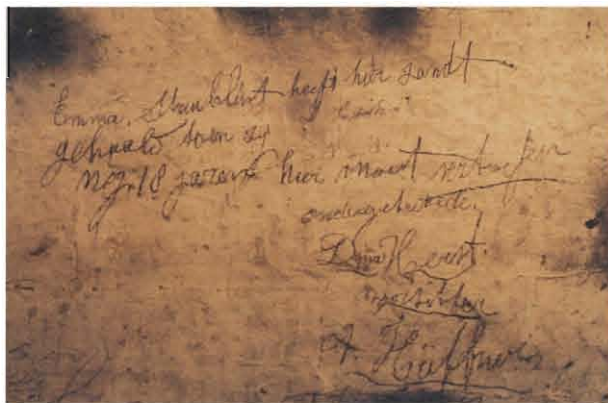
ONZE HULP IS IN DEN NAAM DES HEEREN,
DIE HEMEL EN AARDE GEMAAKT HEEFT.

Bij de voormalige directievertrekken troffen we op de wanden nog restanten aan van namen met jaartallen, zeer waarschijnlijk van directieleden. Herkenbaar waren bijvoorbeeld Van Houten 1909-1910 en N.B. Broekema 1920-1923.

Dagelijks kwam het voor dat de wezen in de kelder zand moesten halen, waarschijnlijk om er de houten vloeren mee te schuren. Op de plafonds van de kelders troffen we veel teksten aan, die de wezen tijdens hun dienst met roet van kaarsen en met potlood hadden opgeschreven. Uit de gevonden teksten blijkt dat de tijd werd afgeteld, die een wees nog moest blijven. Hieruit spreekt heel duidelijk het straffe regiem van de weeshuisleiding.

Tijdens het leeghalen van de kelder werden nog enkele collectebussen gevonden uit de dertiger jaren. Hiermee gingen de wezen de straat op om geld in te zamelen.

Opschriften op het plafond van een van de kelders, aangebracht door weeskinderen.

*Geschilderde sierband in de voormalige slaapzaal.
Daaronder: geschilderde sierband in de voormalige eetzaal.*

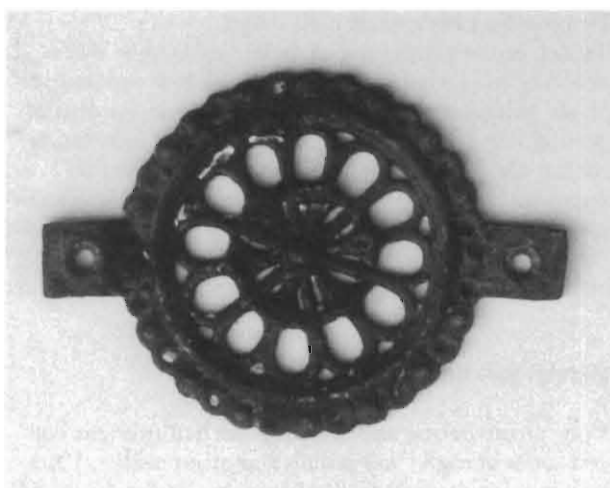
Alle indelingen, na de oorlog aangebracht door Rijks-waterstaat, waren van een niet bruikbare kwaliteit. Door de sloopwerkzaamheden kwam in de meeste gevallen de oorspronkelijke indeling van het gebouw aan het licht. Herkenbaar werden zodoende de grote slaapzalen en werkruimten. Op de wanden troffen we op ± 2.00 m hoogte sierbanden aan die geschilderd zijn met behulp van sjablonen en die in elke ruimte verschillende motieven tonen.

Door het verwijderen van de verlaagde plafonds, die aangebracht waren in de jaren dertig en zeventig, kwam de voormalige kerkzaal voor de laatste maal in zijn oorspronkelijke gedaante in zicht. De spanten bleken te bestaan uit houten vakwerkliggers, met bij de opleggingen gietijzeren sierconsoles. De strijkspanten (spanten tegen de zijgevels) bleken niet van hout, maar gemetseld en gestucadoord te zijn met een gehoute beschildering. Het dakbeschot was met een houten dekking bekleed, die de vlakken tussen de spanten in vierkante panelen

*Doorsnede over de kerkzaal.
Oorspronkelijke bouwtekening
(GA).*

Klein gietijzeren rooster (diameter ca. 11 cm), gevonden in de voormalige toiletruimten.

verdeelt. In een aantal paneelvlakken zaten vertikale openingen, gemaakt door middel van kruiselings geplaatste smalle latten. Onder de spanten zaten op gelijke afstanden siergordingen met een a-symmetrische profilering in verband met het schuine dakvlak. De van buiten duidelijk zichtbare ronde ramen in de tympanen kwamen door het verwijderen van de verlaagde plafonds weer in het zicht.

In het verlaagde plafond uit de jaren dertig bevonden zich twee gietijzeren sierroosters met een doorsnede van 80 cm. Zij zijn echter duidelijk ouder dan het plafond waarin ze waren opgenomen. Er zal hier sprake zijn van hergebruik. Waar deze sierroosters vandaan komen bleek niet te achterhalen.

Eenvoudiger uitvoeringen van de gietijzeren roosters kwamen we veel vaker in het gebouw tegen. Alle ruimtes onder de kapverdieping hadden in het plafond een ventilatierooster, dat op zolder afgesloten kon worden door een houten schuif.

Een ander opmerkelijk gebruik van gietijzer tonen de van dit materiaal gemaakte onderdorpels van de raamkozijnen. Een prefab produkt uit 1868, dat na 120 jaar nog in prima staat aanwezig is. Ze bestaan uit een 1 cm dikke gietijzeren plaat, die een sponning heeft om het water niet naar binnen te laten lopen en neuten, waarop de kozijnstijlen staan, zodat het kopse hout geen water op kan zuigen.

Na de sloopwerkzaamheden worden eerst de entresolbalken aangebracht.

Naast gietijzer is er voor dit doel ook veel warm gewalst staal toegepast. De houten balklagen van de eerste en tweede verdiepingsvloer worden ondersteund door stalen I-balken, die als hoofdligger van gevel tot gangmuur $\pm 6,5$ m overspannen. De stalen balken hebben een ongebruikelijke maat en zijn waarschijnlijk ergens in de buurt gemaakt. Zij zijn echter veel te licht uitgevoerd en daarom nu aan weerszijden verstijfd met stalen U-balken.

Enkele bestaande trappehuizen zijn afgebroken en nieuwe worden op plaatsen geprojecteerd, die de appartementen beter ontsluiten. Bij deze nieuwe houten trappen worden de bestaande houten monumentale leuningen zoveel mogelijk gebruikt.

Het buitenspouwblad van de 45 cm dikke buitengevels wordt aan een schoonmaakbeurt onderworpen. De voegen in de gevels aan de Koningstraat en de Hoofthofskade, de meest prominente wanden, worden vernieuwd, in de stijlvolle knipvoeg.

Na de sloopwerkzaamheden, het verzwaren van de stalen balken en het aanbrengen van de entresolvoorzieningen kon gestart worden met de maatvoering van de woningen. De installateurs konden beginnen met het aansluiten van de hoofdleidingen voor stadsverwarming, de electriciteitsleidingen en de riolering.

Als vloerisolatie tussen de boven elkaar gelegen woningen is gekozen voor een zwevende vloerconstructie. In verband met de hoge verdiepingen hebben we de

*Het gieten van de anhydrietvloer.
(foto's Fotobureau Henk van der
Veen, i.o.v. Novem)*

c.v.- en electriciteitspijpen in deze zwevende vloerconstructie gelegd. Zo'n oplossing garandeert bovendien een goede geluidsisolatie, vooral ten aanzien van contactgeluid door lopen.

De daken zijn geïsoleerd en voorzien van een brandwerende laag, ter voorkoming van brandoverslag. Hierbij konden de spantconstructies in het zicht gehouden worden. De goten zijn hersteld en waar nodig vernieuwd.

Anhydrietvloeren - hergebruik van afvalstoffen

De houten vloeren worden van zwevende anhydrietvloeren voorzien om de geluidwerendheid te vergroten. Tijdens het proces van voorbereiding en uitvoering van de anhydrietvloeren wordt het project begeleid, bewaakt en er worden metingen verricht. Dit is mogelijk gemaakt door Novem, de Nederlandse Ontwikkelingsmaatschappij Voor Energie en Milieu, ressorterend onder het ministerie van Economische Zaken, die een belangrijke bijdrage heeft geleverd in de kosten voor onderzoek en begeleiding. Wij spreken hier van een zogenaamd monitorenproject in het kader van restafvalstoffenverwerking (afvalstoffen van door kolen gestookte centrales).

De opbouw van de vloer is als volgt;
Tussen de c.v.- leidingen en de leidingen voor water, riolering en electra werd eerst een vulvloer van tempexplaten gelegd, daarover steenwolplaten met een harde persing van 2,5 cm. dik. Daaroverheen een folie om te zorgen dat de waterdunne anhydriet niet tussen de steenwolplaten loopt voordat deze verhardt. Na het aanbrengen van de folie kan de anhydriet gevloeid worden. Na verloop van vijf dagen is de anhydriet verhard tot een steenachtige laag van ± 4 cm.

Herstel van oude waarden

Voor de uitvoering en afwerking van het interieur kon een keuze gemaakt worden uit een groot pakket. Uiteraard konden de toekomstige eigenaars, indien zij dit tijdig kenbaar maakten, in overleg met de architect de meer- en minderwerkzaamheden aan de hand van een keuzelijst bespreken.

Voor de standaarduitvoering van het sanitair is voor eerste kwaliteit wit gekozen.

Het interieur van de centrale ruimten en trappenhuisen wordt in lichte tinten gehouden.

"Bastion le Roi" is een van de grootschalige gebouwen die herinneren aan de spectaculaire ontwikkeling van Den Haag in de tweede helft van de negentiende eeuw. De restauratie en aanpassing aan de nieuwe woonfunctie zijn met respect voor de oorspronkelijke verschijningsvorm van het in laat-neoclassicistische stijl gebouwde weeshuis uitgevoerd.

Hierdoor heeft de zeldzaamheidswaarde van dit monument, als het enig overgebleven omvangrijke liefdadigheidsgesticht dat in de Residentie bewaard bleef, een extra accent gekregen.

Bovendien betekent de renovatie van dit complex, gesitueerd aan een der toegangswegen tot de Schilderswijk, een belangrijke opwaardering van het woonmilieu, waaraan niet alleen hier maar ook op veel plaatsen in Den Haag, nog steeds hard wordt gewerkt.

Woning in de kap met in het
zicht gebleven houten spant-
constructie. (foto's Dienst REO)

Woning op de begane grond
met entresol. (foto Dienst REO)

De appartementen ademen een geheel aparte sfeer. De bouwkundige indeling vond in veel gevallen plaats volgens de individuele wensen van de kopers. (foto's Dienst REO)

BEZOEK NU HET MODELAPPARTEMENT IN BASTION LE ROI

EN BLIJF VOLGEND JAAR KERST LEKKER THUIS

Het voormalige weeshuis van de Hervormde Gemeente staat op de hoek van de Hooftskade en de Koningstraat, een paar minuten lopen van het centrum van 's-Gravenhage. Dit gebouw wordt gerestaureerd tot een exclusief, stijlvol appartementencomplex. Als u deze kerstvakantie de gelegenheid hebt om er te gaan kijken, moet u dat zeker doen. Want de appartementen in het Bastion bieden het hele jaar door de sfeer die december zo aantrekkelijk maakt. Als u dat gezien heeft is er veel kans dat u volgend jaar naar een kerstboom van drie meter hoog zoekt.

Nog slechts 8 van de 84 appartementen zijn beschikbaar. Daarvan bevinden zich er 5 in het hoofdgebouw

en 3 in de torens. Alle met een ruime woonkamer, badkamer met ligbad en één of twee slaapkamers. De indeling is geheel afhankelijk van uw woonwensen. De prijs is vanaf f 138.000,- v.o.n.

U bent van harte welkom in het modelappartement in Bastion le Roi. Op 28 december en 4 januari a.s., van 12.00 tot 14.00 uur. Dan kunt u zelf de sfeer van deze unieke lokatie proeven.

Voor meer informatie kunt u bellen naar Triade Adviesbureau, telefoon 070-3887373 (b.g.g. 01722-4460). Het Financiële Dienstencentrum Rijswijk geeft onafhankelijk advies op financieel gebied, tel. 070-3904006.

Bastion Le Roi

NOG 8 MONUMENTALE APPARTEMENTEN HARTJE DEN HAAG

Nog verkrijgbaar in de VOM-reeks (november 1992):

Uitgaven van de Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie

- 1985 nr. 1 Landarbeiders en leerbewerkers in de late middeleeuwen
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1985 nr. 3 Tussen Plein en Kalvermarkt
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1986 nr. 1 Putten uit het verleden
Opgravingen in Loosduinen, Kazernestraat en Mauritshuis
- 1988 nr. 4 De vergeten verzamelingen van Ockenburgh
Romeinse vondsten uit 's-Gravenhage
- 1989 nr. 2 Franken aan de Frankenslag
Een vroeg-middeleeuwse nederzetting in 's-Gravenhage
- 1989 nr. 3 Terracottabeeldjes van de Scheveningseweg
Romeinse vondsten uit 's-Gravenhage II
- 1989 nr. 5 Het verleden in de toekomst
Het gemeentelijk archeologisch beleid 1990-1995
- 1991 nr. 2 De archeologie van Den Haag
Deel 1: de prehistorie
- 1991 nr. 4 Een beeld van een vondst
Haagse archeologische vondsten in particulier bezit
- 1992 nr. 1 Tussen Hof en Herberg
Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van het Binnenhof in Den Haag
- 1992 nr. 4 De archeologie van Den Haag
Deel 2: de Romeinse tijd

Uitgaven van de Dienst REO, Afdeling Monumentenzorg

- 1987 nr. 1 Monumenten in het Hart van Den Haag
- 1988 nr. 3 De Laakmolen
De restauratie en nieuwbouw van de Laakmolen te 's-Gravenhage
- 1990 nr. 2 De watertoren aan de Pompstationsweg
Een monument van bedrijf en techniek
- 1991 nr. 1 Sprekende muren die verstommen
De geschilderde muurreclames in Den Haag
- 1991 nr. 3 Het Kabinet der Koningin
Geschiedenis van het instituut en het huis aan de Korte Vijverberg
- 1991 nr. 5 De Laakhaven
Een beeld van een Haags industrielandchap
- 1992 nr. 2 Het Korenhuis
Een monumentaal complex van kunst en cultuur
- 1992 nr. 3 Dwarsweg-weg
Ontstaan, verval en herstel van een historisch stadsdeel in Den Haag
- 1992 nr. 5 De joodse begraafplaats aan de Scheveningseweg in Den Haag
Geschiedenis en restauratieverslag

Exemplaren van de boekjes zijn - zolang de voorraad strekt - o.a. verkrijgbaar bij:

- Gemeentelijk Informatiecentrum,
Dagelijkse Groenmarkt 7, Den Haag
- Haags Historisch Museum,
Korte Vijverberg 7, Den Haag

